

UNIwersytet WArmińsko-MAZurSKI W OLSZTYNIE
UNIVERSITY OF WARMIA AND MAZURY IN OLSZTYN

CIVITAS ET LEX

ISSN 2392-0300

2023 / 4(40)

KWARTALNIK

Wydawnictwo
Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego
w Olsztynie

RADA NAUKOWA

Susana Gonçalves (Instituto Politécnico de Coimbra, Portugalia), Carmen Lázaro Guillamón (Universitat Jaume I Castellón, Hiszpania), Michele Indelicato (Universita degli Studi Bari Aldo Moro, Włochy), Iveta Kovalčíková (University of Presov, Słowacja), ks. Krzysztof Orzeszyna (Katolicki Uniwersytet Lubelski, Polska), Igor Palúš (Uniwersytet Pavla Jozefa Šafárika w Koszycach, Słowacja), Salvatore Antonello Parente (Universita degli Studi Bari Aldo Moro, Włochy), Elitsa Petrova (Vasil Levski National Military University, Bułgaria), Anatolii Rachynskiy (National Academy of Public Administration under the President of Ukraine – NAPA, Ukraina), Sanan Sadiyev (Azerbaijan Republic War College of the Armed Forces, Azerbejdżan), Mariusz Solis (Kwatera Główna NATO), Ognen Spasovski (Ss. Cyril and Methodius University in Skopje, Macedonia), Laura Tafaro (Universita degli Studi Bari Aldo Moro, Włochy), Paweł Tarasiewicz (Adler-Aquinas Institute, Manitou Springs, CO, USA), Cezar Vasilescu (Romanian National Defense University “CAROL I”, Rumunia)

REDAKTOR NACZELNY
ks. Wojciech Guzewicz (UWM)

SEKRETARZ REDAKCJI
Marcin Kryński (UWM)

REDAKTORZY TEMATYCZNI

◇ edukacja: Ryszard Skawiński (UWM), Rosa Indelicato (Universita degli Studi Bari Aldo Moro, Włochy), ◇ historia: ks. Jacek Wojda (AKW), Markus Kirnke (Uniwersytet w Lugano, Szwajcaria), ◇ komunikacja społeczna i media: Marta Więckiewicz-Archacka (UWM), Dinos A. Kerigan-Kyrou (Partnership for Peace Consortium, Irlandia), ◇ nauki o bezpieczeństwie: Piotr Gawliczek (UWM), Maksym Tyshchenko (National Defence University of Ukraine in Kyiv), ◇ nauki o polityce i administracji: Piotr Wojnicz (UWM), Xayal Iskandarov (Azerbaijan Republic War College of the Armed Forces), ◇ nauki prawne: Sławomir Kurska (Uniwersytet SWPS), ◇ prawo kanoniczne: ks. Florian Lempa (Uczelnia Łazarskiego)

REDAKTORZY JĘZYKOWI

◇ język angielski: Hannah Elizabeth James (University of the West of Scotland, Szkocja), ◇ język francuski: Thérèse Consigny (Université Paris – IV, Francja), ◇ język polski: Ryszard Skawiński (UWM), ◇ język włoski: Maria Casola (Universita degli Studi di Bari Aldo Moro, Włochy)

REDAKTORZY STATYSTYCZNI

◇ Nikolina Kenig (Ss. Cyril and Methodius University in Skopje, Macedonia), ◇ ks. Arkadiusz Orzeł (Wyższe Seminarium Duchowne w Elku)

PROJEKT OKŁADKI

Marek Kuryłowicz

Czasopismo jest wydawane pod auspicjami programu NATO DEEP / An international scientific journal published under the auspices of NATO Defence Education Enhancement Program

ADRES

Redakcja „Civitas et Lex”, 19-300 Elk, ul. Kościuszki 23
tel. 87 621 60 76; 87 621 07 07; 87 621 03 08
online: <http://www.uwm.edu.pl/elk/publikacje/>
<https://czasopisma.uwm.edu.pl/index.php/cel>

Czasopismo współfinansowane ze środków Ministerstwa Edukacji i Nauki na podstawie umowy nr RCN/SP/0254/2021/1 z dnia 1.11.2022 r.; kwota środków finansowych stanowiących pomoc przyznaną w ramach programu „Rozwój czasopism naukowych” 27 080 zł

ISSN 2392-0300

© Copyright by Wydawnictwo UWM • Olsztyn 2023

Wydawnictwo UWM
ul. Jana Heweliusza 14, 10-718 Olsztyn
tel. 89 523 36 61, fax 89 523 34 38
www.uwm.edu.pl/wydawnictwo/
e-mail: wydawca@uwm.edu.pl

Nakład 70, ark. wyd. 8,25; ark. druk. 7,0
Druk: Zakład Poligraficzny UWM w Olsztynie, zam. 1124

SPIS TREŚCI / CONTENTS

Od Redakcji / Editorial	5
-------------------------------	---

HISTORIA / HISTORY

Ks. Wojciech Guzewicz , Kościoły i parafie diecezji elckiej (część 10) / Churches and parishes of the Diocese of Elk (part 10)	7
Amadeusz Świta , Praktyka dziedziczenia majątku przez kobiety w rodzinie chłopskiej na podstawie tekstów testamentów z drugiej połowy XVI i XVII stulecia / The Practice of Inheritance of Property by Women in a Peasant Family Based on the Texts of Wills from the Second Half of the 16th and 17th Centuries	21

NAUKI O KOMUNIKACJI SPOŁECZNEJ I MEDIACH / COMMUNICATION AND MEDIA STUDIES

Arkadiusz Dudziak , Kampania reklamowa TIGER TRIP 2K22 w serwisie YouTube jako przykład marketingu narracyjnego (próba ustalenia przyczyn nieskuteczności komunikacji wizerunkowej marki Tiger Energy Drink) / The TIGER TRIP 2K22 advertising campaign on YouTube as an example of a narrative marketing (an attempt to determine the reasons for the ineffectiveness of Tiger Energy Drink brand image communication)	37
--	----

NAUKI PRAWNE / LEGAL SCIENCES

Salvatore Antonello Parente , La tassazione indiretta del trust: quali prospettive ermeneutiche? – parte seconda / Indirect taxation of trust: which hermeneutical perspectives? – second part	55
---	----

PRAWO KANONICZNE / CANON LAW

Ks. Piotr Mozyro , Zarząd zwyczajny i nadzwyczajny dobrami parafialnymi – funkcje i obowiązki proboszcza / Ordinary and Extraordinary Administration of Parish Goods – Functions and Duties of the Parish Priest	83
---	----

VARIA

Ks. Wojciech Guzewicz , The Cult of St. Adalbert in the Diocese of Elk (1992–2022)	95
---	----

LISTA RECENZENTÓW / THE LIST OF REVIEWERS

Lista recenzentów „Civitas et Lex” 2023	109
---	-----

OD REDAKCJI / EDITORIAL

Szanowni Czytelnicy! Mamy przyjemność zaprezentować czwarty tegoroczny numer naszego kwartalnika. Niniejszy tom „Civitas et Lex” składa się z sześciu tekstów naukowych. Autorom, którzy zamieścili swoje prace w tym wydaniu, wyrażamy podziękowanie za to, że wybrali właśnie nasz periodyk jako miejsce swojej publikacji – cieszymy się, że możemy służyć w upowszechnianiu ich rzetelnej wiedzy naukowej. Wszystkim Czytelnikom z kolei, życzymy owocnej lektury.

Redakcja „Civitas et Lex” pragnie podziękować także wszystkim recenzentom za podjęty przez nich trud i wnikliwe uwagi na temat prac opublikowanych na łamach naszego kwartalnika w 2023 r. Z nadzieją na kolejne lata owocnej współpracy, specjalne wyrazy uznania skierowane są zarówno do profesorów zagranicznych, w tym z Włoch, Stanów Zjednoczonych oraz Ukrainy, jak też i z rodzimych ośrodków naukowych (Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach, Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie, Uniwersytet w Białymstoku, Uniwersytet Opolski, Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, Uniwersytet SWPS, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Uniwersytet Warszawski, Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie, Uniwersytet Rzeszowski, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, Politechnika Białostocka, Akademia Sztuki Wojennej w Warszawie, Akademia Ignacjańska w Warszawie, Akademia Nauk Stosowanych w Łomży). Szczegółowe informacje na temat recenzentów naszego pisma znajdują Państwo na końcu tegoż numeru oraz na stronie internetowej.

Szczegółowe informacje na temat „Civitas et Lex” zamieszczono na naszej stronie internetowej (<http://www.uwm.edu.pl/elk/publikacje/>) oraz na stronie Platformy Czasopism UWM w Olsztynie (<https://czasopisma.uwm.edu.pl/index.php/cel>), na które serdecznie zapraszamy.

W imieniu Redakcji
KS. WOJCIECH GUZEWICZ

HISTORIA / HISTORY

Ks. WOJCIECH GUZEWICZ

KOŚCIOŁY I PARAFIE DIECEZJI EŁCKIEJ (CZĘŚĆ 10)

Tematem 10. części serii *Kościół i parafia diecezji ełckiej* są dzieje ośrodków kościelnych w Grabowie (Matki Bożej Różańcowej), Jaminach (św. Mateusza Apostoła), Janówce (Zwiastowania Najświętszej Maryi Panny), Jeleniewie (Najświętszego Serca Pana Jezusa) oraz Jeżach (Św. Apostołów Piotra i Pawła). Wszystkie one mają bogatą historię sięgającą kilku wieków wstecz. Na szczególną uwagę zasługują tu kościoły w Jaminach i Jeleniewie, ponieważ stanowią charakterystyczny element architektonicznego krajobrazu wsi i miasteczek, właściwy jedynie dla kulturowego kręgu zakreślonego granicami Korony i Litwy i są typem kościołów niegdyś stosunkowo często wznoszonych w drewnianym budulcu na rozległych obszarach Rzeczypospolitej.

Grabowo (Matki Bożej Różańcowej)

Grabowo, położone 10 km od Goldapi, przy trakcie gabińsko-ełckim, zostało założone w 1585 r. przez Jana Bałamutowskiego z Gierszowej Woli. Kupił on od starosty węgorzewskiego 5 włók soleckich za 225 grzywien i na 45 włókach założył wieś czynszową. Był też jej pierwszym sołtysem. W akcie lokacyjnym zasadzka uzyskała dla mieszkańców Grabowa dziesięć lat wolnizny ze względu na surowe położenie wśród lasów. Na początku XVIII w. we wsi założono karczmę oraz szkołę. W 1800 r. w szkole tej uczyło się 73 uczniów. Pod koniec XIX w. na 487 mieszkańców 485 było ewangelikami. W 1939 r. mieszkało w Grabowie 466 osób. Pod względem struktury gospodarczej i zawodowej wieś dzieliła się następująco: 62 gospodarstwa rolne, 134 gospodarstwa domowe, zajazd, przytułek, młyn, 2 mleczarnie i kilka sklepów oraz zakładów rzemieślniczych. Po II wojnie światowej tereny Grabowa i okolic zasiedliła ludność polska, głównie wyznania rzymskokatolickiego. Parafię katolicką utworzył dla niej ks. Wojciech Zink 14 sierpnia 1952 r. Obecnie parafia wchodzi w skład dekanatu goldapskiego.

Kościół w Grabowie został wzniesiony w stylu późnogotyckim w drugiej połowie XVI w. (wybudowanie kościoła datuje się na lata 1588–1589). W 1695 r. dostawiono doń wieżę, a w 1732 r. gruntownie przebudowano prezbiterium oraz nawę, wznosząc przy tym ołtarz główny. Cennym elementem należącym niegdyś do wyposażenia wnętrza kościoła jest kamienna płyta nagrobna z początku XVII w. (obecnie leży ona przed wejściem do świątyni). Wnętrze kościoła przebudowane zostało w latach 50. XX w. Wówczas usunięte zostały empyry, przez co uzyskano jednoprzestrzenne wnętrze, ale poważnemu osłabieniu uległa konstrukcja stropu i więźby.

Kościół pw. MB Różańcowej zbudowano z cegły na kamiennym fundamencie późnogotyckim, otynkowano i pomalowano na biało. Jest to jednonawowy kościół na planie prostokąta. Nawa główna nakryta dachem dwuspadowym. Całkowita długość kościoła wynosi 26 m, szerokość 11 m, wysokość do sklepienia 14 m. Wysokość wieży (fasada) sięga 23 m. Na wieży znajduje się zegar z 1724 r., wykonany przez Johanna Jacoba Dirnmana w Królewcu. W wieży znajduje się dzwon z 1724 r. Wieża, nakryta dachem namiotowym, zwieńczona została krzyżem.

Kościół pw. MB Różańcowej ma wnętrze o układzie jednonawowym. Wewnątrz świątyni centralne miejsce zajmuje prezbiterium – wydzielone wysoką drewnianą balustradą, dekorowaną płycinami, ze złotą dekoracją roślinną w formie czteroliścia umieszczonego w centrum. Ołtarz główny Matki Bożej Różańcowej – architektoniczny, drewniany, dwukondygnacyjny. W pierwszej kondygnacji znajduje się drewniane, dobrze zabezpieczone tabernakulum. Powyżej ołtarza wystawienia, prosty baldachim wsparty na czterech kolumnach, pośrodku znajduje się krzyż. Tabernakulum flankują dwie pary kolumn, zewnętrzne zwieńczone krzyżami. Na płycinie po stronie południowej umieszczono obraz Jezusa Miłosiernego. W drugiej kondygnacji, we wnęce, umieszczona została figura Matki Bożej Niepokalanie Poczętej, zasłaniana obrazem Matki Bożej z Dzieciątkiem Jezus i Serca Jezusowego. Po bokach umieszczone zostały kolumny. Ołtarz zamknięty prosto, zwieńczony krzyżem. Po stronach zewnętrznych widnieją głowice kolumn. W tym samym stylu, co ołtarz główny, utrzymane są ambonka i kredencja. Ołtarz dekorowany złotym ornamentem roślinnym.

Ołtarz boczny św. Józefa – architektoniczny, drewniany, jednokondygnacyjny. W pierwszej kondygnacji w niszy znajduje się figura św. Józefa. Przed figurą umieszczone są obrazy Matki Boskiej Częstochowskiej, a poniżej Jezusa Miłosiernego. Po obu stronach zewnętrznych figury umieszczono dwie kolumny z głowicami. W górnej partii znajduje się symbol Boga Ojca (oko z promieniami). Ołtarz zwieńczono wimpergą, na szczycie widzimy krzyż. W zwieńczeniu znajduje się w trójkącie Oko Opatrzności z promieniami.

Naprzeciw ołtarza głównego mieści się chór muzyczny wsparty na dwóch drewnianych filarach. Chór niewielki, ale dość wysoki, z obudowanymi drewnem organami z 1925 r. Są to organy 10-głosowe, pneumatyczne, 2 głosy w pedale i 8 w manuale, wykonane przez firmę Goebel z Królewca. To drugie organy w tym kościele, pierwsze poświęcone zostały w 1808 r. Nad prospektem organowym znajduje się obraz św. Cecylii z aniołkami. W ścianach świątyni znajdują się witraże figuralne wykonane przez Zygmunta Koźmickiego z Poznania.

Kult Boży sprawowany jest także w kaplicy filialnej pw. św. Marii Magdaleny w Boćwinie, oddalonej od kościoła parafialnego o 7 km. Kaplicę wybudowano w 1985 r. (rozpoczęto budowę w 1983 r.) jako punkt katechetyczny. Poświęcona została 15 czerwca 1988 r. przez biskupa warmińskiego Edmunda Piszca. Zajmuje powierzchnię ok. 200 m², jest murowana na fundamencie z kamienia ciosanego. Na ścianie prezbiterialnej zawieszono niewielki krzyż oraz obrazy: św. Maksymiliana Marii Kolbego i Miłosierdzia Bożego.

Na terenie parafii znajdują się m.in. dwa cmentarze: pierwszy, katolicki, na którym są chowani parafianie, o powierzchni ok. 1,5 ha, i drugi, umiejscowiony w pobliskiej wiosce Wronki (tu pochowani są żołnierze sowieccy z czasów II wojny światowej; w mogiłach pochowanych zostało 1431 żołnierzy, z czego 257 znanych z nazwiska, poległych w rejonie Gołdapi w latach 1944–1945; zgromadzono tu również żołnierzy ekshumowanych w latach 1950, 1952, 1956, 1959 i 1961 z cmentarzy polowych w miejscowościach: Błąkały, Borek, Borkowiny, Kowale Oleckie, Botkuny Budwiecie, Czarne, Czarnowo Średnie, Dubeninki, Galwecie, Górne, Jabłońskie, Jurkiszki, Kozaki, Pluszkiejmy, Płaczki, Przerośl, Regiele, Rogajny, Skajzgiry, Szyliny, Zatyki, Zawiszyn, Żabojedy, Żytkiejmy).

Plebania znajduje się w odległości 30 m od strony północnej kościoła. Została zbudowana jeszcze w czasach protestanckich, jest budynkiem murowanym z czerwonej cegły na planie prostokąta, piętrowym, z poddaszem, przykrytym czerwoną dachówką. Wymiary plebanii to 10 m szerokości, 20 m długości i 15 m wysokości.

W 1997 r. do parafii należało ok. 2400 katolików, w 2017 r. – 2000. Zamieszkują oni 24 miejscowości: Boćwinę, Dąbie, Dunajek, Gieraliszki, Główkę, Grabowo, Jezioroki Małe, Jezioroki Wielkie, Kalniszki, Kamionkę, Kowalki, Marcinowo, Nasuty, Nową Boćwinę, Okrasin, Osowo, Pietrasze, Rożyńsk Mały, Rożyńsk Wielki, Rudzie, Siedlisko, Sokoły, Wierzbiankę i Wronki.

Bezpośrednio po zakończeniu II wojny światowej dojeżdżał do Grabowa z posługą duszpasterską kapłan z Gołdapi. Był nim ks. Józef Puciłowski. W latach 1950–1957 w Grabowie duszpasterzował ks. Jan Kąkol, a po nim ks. Zbigniew Kirsz (1957–1961), ks. Błażej Wolanin (1961–1975), ks. Mieczysław Kozik (1975–1983), ks. Antoni Czapiewski (18 IV 1983 r.; nie objął parafii), ks. Kazimierz Lewandowicz (1983–2016) i ks. Tadeusz Kulesza (od 2016 r.). Z parafii pochodzą m.in. ks. Jerzy Drobiński, ks. Janusz Niedźwiecki, s. Barbara Olsztyn MC.

W. Chojnacki, *Zbory polsko-ewangelickie w byłych Prusach Wschodnich w XVI–XX w.*, t. 12: *Reformacja w Polsce*, Warszawa 1953–1955, s. 303–412; P. Żukowski, *Z wizytą w parafii Matki Bożej Różańcowej w Grabowie*, „Martyria” 2006, nr 5, s. 11, 24; A. Gnitecka, *Dzieje parafii i kościoła pod wezwaniem Matki Bożej Różańcowej w Grabowie*, Olsztyn 2007 [BUWM]; W. Guzewicz, K. Sęk, *Dziedzictwo wiary. Parafie i kościoły dekanatu gołdapskiego pw. Najświętszej Maryi Panny Matki Kościoła*, Ełk 2011, s. 66–76; *Schematyzm Diecezji Ełckiej 2012. Stan z 15 września 2012 r. w roku Jubileuszu XX-lecia istnienia Diecezji Ełckiej*, pod red. A. Skowrońskiego i in., Ełk 2012, s. 300–302; *Schematyzm Diecezji Ełckiej 2017: w roku Jubileuszu XXV-lecia istnienia Diecezji Ełckiej. Stan na 1 października 2017 r.*, [opr. M. Maczan], Ełk 2017, s. 140.

Jaminy (Św. Mateusza Apostoła)

Jaminy powstały w XVII w., początkowo jako ruda, a następnie jako wieś. Rudę prowadził Stanisław Reszka. W 1703 r. Puszcę Jaminy wraz z miejscowością odziedziczył Kazimierz Krzysztof Sienicki, miecznik litewski. Za jego czasów rozbudowano Jaminy, zmieniono rudę na młyn, wystawiono drewniany dwór i utworzono kilka miejscowości (m.in. Mogielnice, Czarniewo, Lipowo i Wrotki). Akcję osadniczą na tych terenach kontynuowali K. Dewicz oraz J. Sapieha, wojewoda mściłowski. Po śmierci tego ostatniego majątek przejęła Teodora Sapiehówna.

Za sprawą T. Sapiehówny w Jaminach w 1755 r. wybudowano na piaszczystej górcie drewniany, kryty gontami kościół pw. św. Mateusza. Spalił się on w 1789 r. i został zastąpiony kaplicą z drewna sosnowego, zbudowaną z funduszy parafian. Kształt tej świątyni nie odpowiadał jednakże wymogom kościelnym. Miała ona bowiem wygląd szopy, była pokryta słomą, nie miała wieży, a wymiary jej wynosiły zaledwie 30 łokci długości i 12 łokci szerokości. Dlatego też w 1793 r. król Stanisław August nakazał budowę nowego kościoła. Uposażył przy tym parafię w ziemię. Z powodu rozbiorów parafianie wzniesli jedynie prowizoryczną drewnianą kaplicę. W 1849 r. przewieźli oni do Jamin stary drewniany kościół z Augustowa (z 1774 r.), który stanowi po dzień dzisiejszy świątynię parafialną.

Jest to kościół barokowy, drewniany, trójnawowy, o dwuwieżowej fasadzie, prezentujący typ kościoła niegdyś stosunkowo często wznoszonego w drewnianym budulcu na rozległych obszarach Rzeczypospolitej, stanowiący charakterystyczny element architektonicznego krajobrazu wsi i miasteczek, właściwy jedynie dla kulturowego kręgu zakreślonego granicami Korony i Litwy. Wymiary świątyni to 37 m długości, 14 m szerokości, 8 m wysokości do sklepienia; wysokość wieży sięga 17 m.

W prezbiterium kościoła znajdują się ołtarz główny, który pochodzi z połowy XIX w. Zrobiony z drewna, architektoniczny, jednokondygnacyjny ze zwieńczeniem. Część środkowa retabulum cofnięta, dwuosiove boki ustawione ukośnie. Sześć kolumn dźwiga belkowanie ze zwieńczeniem zamkniętym łukiem wklęsło-wypukłym. W polu głównym, ujętym pilastrami, obraz Świętej Trójcy (namalowany na płótnie, w prawym dolnym rogu widnieje sygnatura z podpisem „Pinxit Florianus Rymaszewski A.D. 1859 w Augustow”).

Na prezbiterium stoi krzyż ołtarzowy z drugiej połowy XIX w., wykonany z mosiądzu, posrebrzany (wys. 62 cm). Obok prezbiterium, po lewej stronie, umieszczona jest chrzcielnica. Na linii prezbiterium–nawa znajduje się ambona, do której wiedzie dojście z zakrystii. Na ścianach bocznych prezbiterium zawieszono są obrazy: Matki Boskiej Częstochowskiej z drugiej połowy XIX w. (namalowany olejem na płótnie) oraz Męczeństwa św. Wawrzyńca, pochodzący z pierwszej połowy XIX w. (malowany na płótnie). Nad prezbiterium został umieszczony na belce tęczowej krucyfiks z przełomu XVIII i XIX w.

W kościele znajdują się także dwa ołtarze boczne (oba z przełomu XVIII i XIX w., drewniane, polichromowane, jednokondygnacyjne ze zwieńczeniem). W polu głównym jednego z ołtarzy umieszczono obraz św. Mateusza, a w zwieńczeniu obraz św. Anny Samotrzeciej. Obok zaś ołtarza stoją figury św. Antoniego i św. Franciszka. Drugi ołtarz zawiera w polu głównym obraz Matki Bożej z Dzieciątkiem z połowy XIX w., namalowany na płótnie farbą olejną. Zwieńczenie ołtarza jest w kształcie owalnej tarczy z płaskorzeźbą Oka Opatrzności i ażurową, bogatą dekoracją.

Naprzeciw ołtarza głównego ustawiono drewniany, wsparty na dwóch kolumnach, chór muzyczny. Na nim umieszczone są 12-głosowe organy, zbudowane kosztem parafian w 1854 r. Wnętrze kościoła oświetlają trzy żyrandole. Na szczególną uwagę zasługują stacje Męki Pańskiej, namalowane techniką olejną na płótnie, w ramach okrągłych, profilowanych, zwieńczonych drewnianym krzyżykiem ustawionym na cokoliczku z numerem poszczególnej stacji. Wartość zabytkową ma także obraz dwustronny (z jednej strony Chrystus Bolesny, z drugiej Matka Boża Częstochowska) z pierwszej połowy XIX w. umieszczony w jednym z feletonów, krucyfiks z przełomu XVIII i XIX w., kilka ornatów z XVIII w. w oraz kielich, puszka i monstrancja z połowy XIX w.

Na terenie parafii znajduje się jedna kaplica filialna – pw. NMP Matki Kościoła w Polkowie. Zbudowana została z cegły jeszcze przed I wojną światową przez jednego z mieszkańców Polkowa – Jakuba Godlewskiego. W 1927 r. kaplica ta stała się własnością parafii. Po II wojnie światowej w jej pomieszczeniach znajdowała się szkoła podstawowa. Od 1993 r., po przystosowaniu do kultu, odprawiana jest w tym budynku znowu Msza św. Obiekt składa się z trzech pomieszczeń i korytarza. Całość ma następujące wymiary: długość – 10 m, szerokość – 6 m, wysokość – 2,8 m. Wnętrze pokoju, w którym urządzona jest kaplica, zdobi mały ołtarz i obraz Matki Bożej Częstochowskiej.

W parafii spotkać można wiele kapliczek przydrożnych. Wartość zabytkową mają zwłaszcza znajdujące się w Czarnym Lesie (drewniana, z połowy XIX w.), w Jaminach (1. na cmentarzu przykościelnym, drewniana oraz murowana, z drugiej połowy XIX w., 2. obok kościoła parafialnego (drewniana) z 1835 r., 3. w zachodniej części wsi (drewniana) z połowy XIX w.), Lipowie (drewniana, z połowy XIX w.), Jaziewie (w części wsi zwanej „Na Mogiłkach”, drewniana, z pierwszej połowy XIX w. oraz w części zwanej „Pod Borową Kapliczką”, drewniana, z połowy XIX w.), Mogielnicach (drewniana, z połowy XIX w.) oraz Wrotkach (drewniana, z połowy XIX w.).

Teren przy kościele łączy się bezpośrednio ze starym cmentarzem grzebalnym. Obok niego, według kroniki parafialnej, założono w 1871 r. nowy cmentarz przykościelny. Najstarsze zachowane groby na obu cmentarzach pochodzą z XIX w. Jest tu także mogiła upamiętniająca śmierć 24 mieszkańców okolicznych miejscowości, zamordowanych przez Niemców 22 czerwca 1944 r. Powierzchnia obu cmentarzy liczy ok. 3,5 ha. Całość ogrodzona jest murem z kamienia polnego.

Plebania umiejscowiona została w niedalekim sąsiedztwie kościoła, od strony północno-zachodniej. Wybudowano ją w latach 1981–1982. Jest to budynek murowany o wymiarach 14,9 m długości, 9,66 m szerokości i 8 m wysokości.

W 1925 r. liczbę wiernych podawano na blisko 2450 osób, w 1975 r. – 1800, w 1997 r. – 1350, a w 2017 r. – 850. Obecnie do parafii należy trzynaście miejscowości: Czarniewo, Czarny Las, Dębowo, Jaminy, Jasionowo Dębowskie, Jaziewo, Klonowo, Kopytkowo, Lipowo, Łubianka, Mogilnice, Polkowo i Wrotki. Parafia wchodzi w skład dekanatu lipskiego.

W ostatnim stuleciu proboszczami parafii byli: ks. Józef Grodzki (1925–1936), ks. Stanisław Dąbkowski (1936–1945), ks. Aleksander Bielawski (1945–1971), ks. Edward Cwalina (1971–2003), ks. Krzysztof Bronakowski (2003–2018), ks. Jacek Brzóska (od 2018 r.). Z parafii pochodzą m.in.: Zbigniew Pawłowski SAC, ks. Jerzy Krysztopa, s. Regina Kunda SM, s. Anna AndraKa MSF.

W. Jemielity, *Parafie Augustowa i okolicy*, Łomża 1989, E. Anuszkiewicz, *Parafia Jaminy w latach 1925–1992*, Łomża 1992; E. Cwalina, *Nagrobki żeliwne na cmentarzu w Jaminach*, „Sztabiński Zeszyt Historyczny” 1994, nr 1, s. 33–35; J. Krysztopa, *Dzieje parafii Jaminy w latach 1818–1925*, Łomża 1995 [BWSDL]; G. Ryżewski, *Sztabin. Dzieje obszaru gminy Sztabin od czasów najdawniejszych do współczesności*, Białystok–Sztabin 2002, *Schematyzm diecezji elckiej 2005*, pod red. A. Skowrońskiego, Elk 2005, s. 148–149; J. Sikora, *Z wizytą w parafii Jaminy*, „Martyria” 2005, nr 12, s. 11, 24; W. Guzewicz, *Lipsk i okolice. Studium historyczne parafii dekanatu Lipsk*, Elk 2009, s. 11–20; J. Drozdowska, *Św. Anna Samotrzcę z Jamin*, „Martyria” 2010, nr 7–8, s. 13; *Schematyzm Diecezji Elckiej 2012. Stan z 15 września 2012 r. w roku Jubileuszu XX-lecia istnienia Diecezji Elckiej*, pod red. A. Skowrońskiego i in., Elk 2012, s. 303–305; *Schematyzm Diecezji Elckiej 2017: w roku Jubileuszu XXV-lecia istnienia Diecezji Elckiej. Stan na 1 października 2017 r.*, [opr. M. Maczan], Elk 2017, s. 141.

Janówka **(Zwiastowania Najświętszej Maryi Panny)**

Wieś Janówka została założona przez królową Bonę ok. 1535 r., w ramach kolonizacji pasa puszczy przy granicy pruskiej. Jan Zydko, mianowany przez królową wójtem, w latach 1530–1562 osiedlił 75 gospodarzy w Janówce, 45 w Prusce i 42 w Nowej Woli (Pruska Mała). W 1562 r., za czasów Bony, toczyły się spory o granicę dóbr Wołłowiczów. Po wyjeździe Bony Zygmunt August przywilejem z Wilna z 20 lipca 1561 r. dał Wołłowiczom wsie: Janówkę, Pruskę i Nową Wolę oraz fragment puszczy nad jeziorem Necko. Na początku XVII w. dobra te weszły w posiadanie Filii Wołłowiczówny, żony Wawrzyńca Rudominy Dusiatkiego, a następnie Franciszka Kossakowskiego. To oni wyposażyli kościół w Janówce w 3 włóki na folwark i 3 włóki z chłopami oraz różne daniny z dworów w Dowspudzie i Janówce. Przed rokiem 1639 dobra odziedziczyła Anna Marcjanna, żona Stefana Paca, podkanclerzego litewskiego. Odtąd, aż do 1831 r., Janówka należała do rodziny Paców. Janówka była ośrodkiem niewielkich dóbr obejmujących okoliczne wsie. W drugiej połowie XIX w. w wyniku komasacji gruntów wieś ta stała się typową ulicówką, ciągnącą się na przestrzeni około 3 km.

Pierwszy kościół w Janówce był drewniany, poświęcony św. Annie. Został on wybudowany z fundacji królowej Bony ok. 1535 r. Po jego zniszczeniu, w 1620 r., postawiono nowy (także drewniany) – fundacji Stanisława Rudomina. Konsekracji kościoła dokonał wuj właściciela – biskup wileński Eustachy Wołłowicz.

8 czerwca 1897 r. burza zniszczyła świątynię parafialną. Z odzyskanego materiału zbudowano kaplicę, która była niewystarczająca do potrzeb kultu. Księża głosili „kazania w niedziele i święta na cmentarzu przykościelnym”, dlatego postanowili wznieść nowy murowany kościół. Stał on dopiero w 1908 r., za czasów ks. Jana Lenkowskiego, był w stylu neogotyckim. Konsekracji świątyni dokonał biskup Romuald Jałbrzykowski 30 sierpnia 1921 r. Kościół został poświęcony Zwiastowaniu Najświętszej Marii Panny. W 1941 r. częściowo zniszczony przez działania wojenne, w 1950 r. odbudowany przez ks. Józefa Skomoroszko. Obecnie parafia wchodzi w skład dekanatu pw. św. Bartłomieja w Augustowie.

Kościół w Janówce wzniesiono na planie krzyża łacińskiego, w centrum wsi, z prezbiterium skierowanym na południowy zachód. Do budowy użyto cegły czerwonej. Wymiary świątyni są następujące: długość 40 m, szerokość 11 m, wysokość do sklepienia 12 m, wysokość wieży 40 m. W fasadzie znajdują się trzy wieże z kopułami stożkowymi, zakończone krzyżem. Wieże mają podstawę ośmiokątą. Środkowa (główna) jest największa i ma 40 m wysokości. Jest trzykondygnacyjna, nieco wysunięta przed lico muru, z kruchtą i głównym wejściem do świątyni.

W kościele znajdują się trzy ołtarze (wszystkie dębowe) oraz kaplica Matki Bożej Częstochowskiej. Ołtarz główny – architektoniczny, trójosiowy, dwukondygnacyjny, drewniany, o nastawie stanowiącej kompozycję architektoniczno-rzeźbiarską. Na przedniej ścianie mensy płaskorzeźba przedstawiająca scenę Ostatniej Wieczerzy. W polu środkowym ostrołukowa arkada z rzeźbionym przedstawieniem sceny Ukrzyżowania. Na osiach bocznych w ostrołukowych arkadach postaci św. Kazimierza i św. Stanisława. Arkady boczne zwieńczone ażurowymi wieżyczkami z kwiatami na szczycie. W kondygnacji górnej płaskorzeźbiona scena Zwiastowania NMP. Na szczycie ołtarza widnieje krzyż. Rzeźby i płaskorzeźby – to odlewy gipsowe, polichromowane.

Ołtarz w kaplicy pw. Matki Bożej Częstochowskiej pochodzi z początku XX w., jest on przyścienny, drewniany, jednokondygnacyjny, ze zwieńczeniem. W jego polu głównym znajdują się dwa obrazy: Matki Boskiej Częstochowskiej i Matki Boskiej Bolesciwej (obrazy wymienne). W zwieńczeniu ołtarza rzeźbiona złocista korona podbita czerwienią, na belkowaniu siedzące postaci aniołów, na szczycie uskrzydłona główka anioła. Z kolei na tylnej ścianie kaplicy znajduje się rzeźba Michała Archanioła, pochodząca prawdopodobnie z któregoś z wcześniejszych kościołów (zabytek).

Ołtarz boczny pw. św. Anny jest również architektoniczny, drewniany, jednoosiowy, jednokondygnacyjny, ze zwieńczeniem. W polu centralnym znajduje się figura św. Anny z małą Maryją (odlew gipsowy, polichromowany). Zwieńczenie w formie wysmukłej ażurowej wieżyczki ze stojącą figurą anioła. Ołtarz pochodzi z pierwszej połowy XX w.

Drugi ołtarz boczny poświęcony został św. Józefowi. W polu głównym znajduje się figura św. Józefa z Dzieciątkiem (odlew gipsowy, polichromowany). Zwieńczenie ołtarza w formie wysmukłej ażurowej wieżyczki ze stojącą postacią anioła. Czas powstania ołtarza – ok. 1920 r.

Wartość zabytkową lub historyczną posiadają ponadto: obraz św. Franciszka (olejny, na płótnie, z drugiej połowy XIX w., zawieszony na ścianie kaplicy bocznej prawej), obraz św. Anny z Maryją i Dzieciątkiem na kolanach znajdujący się po przeciwnej stronie prezbiterium, ambona (drewniana, z początku XX w., podwieszana, z zapieckiem i baldachimem, z korpusem sześciobocznym, zakończonym u dołu konsolą; na ściankach płytkie ostrołukowe arkady, w których płaskorzeźbione postaci czterech Ewangelistów z ich atrybutami, figury polichromowane), chrzcielnica (drewniana, polichromowana i złocona, umieszczona przy pierwszym prawym ołtarzu bocznym, z końca XVIII w.), krucyfiks umieszczony na ścianie w kruchcie (drewniany, polichromowany, z drugiej połowy XVIII w.) oraz stacje Drogi Krzyżowej (obrazy malowane na płótnie, prostokątne, w ramach dębowych, profilowanych, zwieńczonych drewnianym krzyżykiem, z ustawionym na cokoliку numerem poszczególnej stacji, powstałe w drugiej połowie XIX w.).

Nad kruchtą znajduje się drewniany chór muzyczny, otwarty do nawy trzema prześwitami i powiększony o balkon, a na nim organy z 1905 r., neogotyckie, z warsztatu Dominika Biernackiego.

Na terenie parafii znajduje się uroczysko zwane Świętym Miejscem (nad brzegiem rzeki Rospudy, obok rzeczki Jałówki i Jeziora Jałowego). Mieści się tu postawiona w 1990 r. przez ks. Janusza Mroczkowskiego w ogrodzeniu kapliczka oraz kilka drewnianych i kamiennych krzyży, a także duży drewniany świątek. Na uwagę zasługuje dębowy krzyż, postawiony w XIII w. przez Jaćwingów z drużyny Skomęta, po przyjęciu przez nich chrztu św. Według przekazów historycznych krzyż był przez pogan usuwany, palony, wrzucany do rzeki, postawiony na nowo dotrwał do naszych czasów. Uroczysko jest najprawdopodobniej usytuowane w miejscu dawnego cmentarza cerkwi wystawionej przez Bohdana Hryńkiewicza Wołłowicza, po przyjęciu nadania puszczy – ok. 1514 r. Przez wieki uroczysku patronował św. Jan Chrzciiciel. Miejscowa ludność od dawien dawna zbierała się w tym miejscu w dniu 24 czerwca. Modliła się, zjadała rytualny posiłek, obmywała w pobliskiej rzeczce Jałowce, składała pod krzyżami ofiary oraz zawiązywała na nich ozdobne ręczniki. Jak wyjaśniają etnografowie, obrzędy te charakterystyczne są dla prawosławnego święta Jordan.

Cmentarz w Janówce powstał na początku XIX w. i był jednym z pierwszych na Suwalszczyźnie ustanowionych w myśl nowych przepisów państwowych. Już w 1838 r. stała na cmentarzu kaplica drewniana. Wystawili ją parafianie i prosili biskupa, aby „raczył łaskawie pozwolić wyżej wymienioną kaplicę pobenedykować i wydać indult [przywilej] do odprawiania przynajmniej w dzień powszedni jeden na tydzień Mszy św. na żądanie parafian – i w dzień św. Jana Chrzciiciela, gdyż obraz tegoż w ołtarzu jest umieszczony”. Dziś już nie ma śladu po kaplicy, a cmentarz ogradzony z trzech stron mur kamienny. Najstarszy zachowany nagrobek pochodzi z 1863 r. Ponadto znajduje się tu kilkanaście krzyży żeliwnych z końca XIX w., wykonanych w Hucie Sztabińskiej. Na cmentarzu pochowano kilku proboszczów i administratorów parafii Janówka z XIX w.

Plebania to budynek piętrowy, z cegły, o dachu dwuspadowym, wybudowany w 1950 r.

W 1925 r. liczbę wiernych podawano na blisko 3900 osób, w 1975 r. – 3600, w 1997 r. – 2800, a w 2017 r. – 2600. Zamieszkują oni kilkanaście wiosek: Chomontowo, Grabowo, Jabłońskie, Jankielówka, Janówka, Jaški, Korytki, Mazurki, Mikołajówek, Posielanie, Pruska Mała, Pruska Wielka, Słoboda, Sucha Wieś, Topiłówka, Wronowo, Wysokie, Ziółkowo.

W ostatnim stuleciu proboszczami parafii byli: ks. Jakub Kondracki (1923–1939), ks. Józef Skomoroszko (1939–1950), ks. Aleksander Bieńkowski (1950–1953), ks. Stanisław Zaremba (1953–1959), ks. Antoni Kochański (1959–1974), ks. Tadeusz Śliwowski (1974–1989), ks. Wiesław Domitrz (1989), ks. Janusz Mroczkowski (1989–2003), ks. Wacław Izbicki (2003–2019), ks. dr Andrzej Pieńkowski (od 2019 r.). W pracy duszpasterskiej proboszczowi pomaga zwykle jeden wikariusz. Z parafii pochodzi wielu księży i siostr zakonnych, m.in.: abp dr Marek Zalewski, bp Romuald Kamiński, ks. Piotr Faltyn, ks. dr Jan Harasim, ks. Leszek Kamiński, ks. Marek Duba, ks. dr Wojciech Kotarski, ks. Sławomir Hońko, s. Katarzyna Faszczevska CSFN oraz s. Zofia Kamińska OP.

J. Wiśniewski, *Dzieje osadnictwa w powiecie augustowskim od XV w do końca XVIII wieku*, w: *Studia i materiały do dziejów Pojezierza Augustowskiego*, pod red. J. Antoniewicza, Białystok 1967, s. 13–294; W. Jemielity, *Parafie Augustowa i okolicy*, Łomża 1989; A. Kowalewski, *Dzieje i duszpasterstwo parafii Janówka w diecezji augustowskiej czyli sejneńskiej w latach 1818–1925*, Łomża 1993 [mps BWSDE]; B. Wiśniewska, *Obraz religijności mieszkańców parafii Janówka*, Białystok 1996 [mps BWSDE]; G. Skowrońska, *Historia i działalność duszpasterska w parafii Janówka*, Olsztyn 2002 [mps BUWM]; J. Sikora, *Z cyklu: Z wizytą w parafii Janówka*, „Martyria” 2002, nr 9, s. 12; *Schematyzm Diecezji Ełckiej 2012. Stan z 15 września 2012 r. w roku Jubileuszu XX-lecia istnienia Diecezji Ełckiej*, pod red. A. Skowrońskiego i in., Ełk 2012, s. 306–308; W. Guzewicz, *Nasza historia. Studium administracyjno-historyczne parafii i kościołów dekanatu pw. św. Bartłomieja w Augustowie*, Ełk 2016; s. 55–63; *Schematyzm Diecezji Ełckiej 2017: w roku Jubileuszu XXV-lecia istnienia Diecezji Ełckiej. Stan na 1 października 2017 r.*, [opr. M. Maczan], Ełk 2017, s. 142; *100-lecie konsekracji kościoła parafialnego pw. Zwiastowania Najświętszej Maryi Panny w Janówce*, [Janówka 2021]; T. Naruszewicz, *Początki parafii Janówka, Szczebra, Raczki, Bakalarzewo, Suwałki, Wigry, Filipów, Jeleniewo, Przerośl, Kaletnik i Wiżajny*, w: *Ex Vita vivit! 30. rocznica diecezji ełckiej (1992–2022)*, pod red. M. Sieńkowskiego, R. Sawickiego, Ełk 2022, s. 457–485.

Jeleniewo **(Najświętszego Serca Pana Jezusa)**

W drugiej połowie XVIII w. dokonano na Suwalszczyźnie kilku znaczących lokacji w ramach tzw. rządowej fazy kolonizacyjnej, która objęła również leśnictwo przelomskie. Na obszarze tego leśnictwa (w powiecie grodzieńskim) powstała ok. 1770 r. wieś Jeleniewo. Fundatorem jej był podskarbi nadworny litewski – Antoni Tyzenhaus. O związku tych terenów z Puszczą Przelomską świadczy herb Jeleniewa (jeleń) oraz nazwa miejscowości. W 1786 r. mieszkało tu zaledwie 25 rodzin, ale już w 1800 r. były 64 domy, w których żyło 471 osób.

Stosunkowo w szybkim czasie, bo w niecałe dziesięć lat od założenia, wieś przekształciła się w miasteczko i otrzymała prawa miejskie (1780 r.). Jednakże cieszyła się nimi krótko. Mimo znacznego rozwoju – w czasach pruskich,

a konkretnie w 1800 r., prawa te zostały cofnięte. Pod koniec XIX w. Jeleniewo liczyło ponad 7 tys. osób. Przez Jeleniewo w latach 1815–1829 biegł trakt pocztowy z Warszawy do Petersburga.

Parafia w Jeleniewie powstała w 1772 r. W trzydzieści lat później uposażył ją król Stanisław August Poniatowski. Obecna świątynia zbudowana została dzięki staraniom ks. Jana Akielewicza w 1878 r., zastępując rozebraną, a liczącą wówczas ok. sto lat, kaplicę. Konsekracji kościoła pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa dokonał 7 czerwca 1899 r. biskup Antoni Baranowski – ówczesny rządcą diecezji sejneńskiej czyli augustowskiej. Obecnie parafia wchodzi w skład dekanatu pw. Miłosierdzia Bożego w Suwałkach.

Kościół jest orientowany, neogotycki, drewniany, konstrukcji wieńcowej, na kamiennym fundamencie, oszalowany, trójnawowy o wymiarach: długość 31 m, szerokość 17 m, wysokość do sklepienia 7 m. Projekt rzutu zakładał plan krzyża. Koncepcja bryły i wystroju wnętrza oparta została na formach neogotyckich. Jest wszakże w tym kościele akcent baroku. Stanowi go ołtarz główny i dwa konfesjonały (jeden z nich połączony jest z amboną). Według informacji zawartych w materiałach PSOZ przewieziono te elementy wystroju z kościoła w Magdalenowie, najprawdopodobniej po kasacie zakonu kamedułów, i w ten sposób połączono późny barok (rokoko) z neogotykiem. W fasadzie znajdują się dwie wieże, konstrukcji szkieletowej, o wysokości 12 m, z bocznymi wejściami. Wieże nakryte iglicą, zwieńczone kulą i krzyżem.

Wnętrze kościoła jest oszalowane, trójnawowe. Ołtarz główny pochodzi z XVIII w. i jest on dwukondygnacyjny, polichromowany, ze złoceniami. W niższej części ołtarza, w tzw. przeźroczu, znajduje się obraz „Chrystusa na krzyżu”. Część górna zawiera obraz Serca Jezusowego. Autorem obrazów, jak i innych obrazów w ołtarzach bocznych, jest Kazimierz Górnicki, artysta malarz, pochodzący z Kielecczyzny. W zwieńczeniu ołtarza – na tle promieni – widoczna jest otwarta księga z napisem „Jam jest Pan Bóg twój”. Po bokach ołtarza, na ściankach prezbiterium, umieszczone są rokokowe rzeźby św. Jana Apostoła i Matki Bożej. Witraże przy prezbiterium (fundacja parafian i proboszcza) przedstawiają Najświętsze Serce Jezusa i Niepokalane Serce Maryi.

Pozostałe ołtarze w jeleniewskim kościele mają charakter neogotycki: dwa z nich znajdują się na końcach ramion nawy poprzecznej, czyli w kaplicach (z obrazami: Matki Bożej tulącej dzieci i – po drugiej stronie transeptu – Jana Chrzciciela) oraz dwa ołtarze w nawach bocznych (z obrazami w polach głównych: św. Stanisława, który wskrzesza Piotrowina oraz św. Kazimierza Królewicza). Z podobnego okresu, co ołtarze boczne i obrazy w nich zawarte, pochodzi Droga Krzyżowa, również autorstwa K. Górnickiego.

Do zabytków kościoła należy pozłacana monstrancja z 1786 r. oraz organy mechaniczne, 10-głosowe, klasycyzujące, pochodzące najprawdopodobniej z XVIII w.

Kościół jeleniewski jest znany i z tego, iż swoje gniazda lęgowe mają tutaj nietoperze – nocek łydkowłosy, bardzo rzadki gatunek, występujący tylko w trzech miejscach (siedliskach) w Europie. Nietoperze przylatują do Jeleniewa w kwietniu i odlatują w sierpniu. Gromadzą się one w przestrzeni między

deskami zewnętrznej ściany i szalunku kościoła. Są one monitorowane i liczone. W sumie jest ich kilka tysięcy, w tym ok. 500 samic.

Cmentarz parafialny został założony wraz z utworzeniem parafii i ma obecnie powierzchnię ok. 2 ha. Najstarsze zachowane nagrobki pochodzą z okresu wojen napoleońskich. Pośród nich są też groby kapłanów posługujących w parafii jeleniewskiej.

Plebania została oddana do użytku w 2000 r. Jest to budynek nowy, mury, z zagospodarowanym poddaszem, o wymiarach: długość 15 m, szerokość 12 m, wysokość 9 m (razem z podpiwniczeniem 540 m² powierzchni).

W 1925 r. liczbę wiernych podawano na 4550, w 1975 r. – 3500, w 1997 r. – 2400 osób, a w 2017 r. – ok. 1900. Obecnie do parafii należą następujące miejscowości: Czajewszczyzna, Czerwone Bagno, Gulbieniszki, Hultajewo, Ignatówka, Jałowo, Jeleniewo, Kazimierówka, Krzemianka, Leszczewo, Okragłe, Podwysokie Jeleniewskie, Rutka, Sidorówka, Sidory, Sidory Zapolne, Suchodoły, Sumowo, Szeszupka, Szurpiły, Ścibowo, Udryn, Udziejek, Wołownia i Zarzecze Jeleniewskie.

W ostatnim stuleciu proboszczami parafii byli: ks. Michał Jastrzębski (1922–1925), ks. Kazimierz Hrynkiewicz (1925–1950), ks. Eugeniusz Niecikowski (1950–1958), ks. Aleksander Kowalewski (1958–1968), ks. Paweł Tawrel (1968–1976), ks. Stanisław Roszkowski (1976–1982), ks. Władysław Podeszwik (1982–1995), ks. Tadeusz Antonowicz (1995–2016), ks. Józef Majewski (od 2016 r.). Z parafii pochodzi m.in. ks. Witold Urbanowicz SAC, o. Czesław Nowicki OFM i ks. Błażej Górski.

J. Wiśniewski, *Dzieje osadnictwa w powiecie suwalskim od XV do połowy XVII wieku*, w: *Studia i materiały do dziejów Suwalszczyzny*, pod red. J. Antoniewicza, Białystok 1965, s. 51–134; W. Jemielity, *Diecezja łomżyńska. Studium historyczne parafii*, Łomża 1990, s. 263; D. Markiewicz, *Dzieje parafii i duszpasterstwa w Jeleniewie w latach 1945–2000*, Olsztyn 2001 [mps BUWM]; J. Bacewicz, *Podstawy wiedzy regionalnej. Ziemia suwalska*, Słobódka 2002, s. 168–170; *Architektura sakralna. Powiat augustowski, sejneński, suwalski*, opr. J. Kotyńska-Stetkiewicz, G. Ryżewski, Białystok 2005; J. Sikora, *Z wizytą w parafii Jeleniewo*, „Martyria” 2009, nr 3, s. 11, 24; *Schematyzm Diecezji Elckiej 2012. Stan z 15 września 2012 r. w roku Jubileuszu XX-lecia istnienia Diecezji Elckiej*, pod red. A. Skowrońskiego i in., Elk 2012, s. 309–311; *Schematyzm Diecezji Elckiej 2017: w roku Jubileuszu XXV-lecia istnienia Diecezji Elckiej. Stan na 1 października 2017 r.*, [opr. M. Maczan], Elk 2017, s. 143; T. Naruszewicz, *Początki parafii Janówka, Szczebra, Raczki, Bakalarzewo, Suwałki, Wigry, Filipów, Jeleniewo, Przerośl, Kaletnik i Wiżajny*, w: *Ex Vita vivit! 30. rocznica diecezji elckiej (1992–2022)*, pod red. M. Sieńkowskiego, R. Sawickiego, Elk 2022, s. 457–485.

Jeże (Św. Apostołów Piotra i Pawła)

Nazwa wsi Jeże wywodzi się od mazowieckiego rodu szlacheckiego Jeżko, pieczętującego się herbem Drzewica, którego przedstawiciele założyli tę miejscowość w 1445 r. Były to najpierw dobra służebne na prawie magdeburskim, obejmujące 30 łanów w dąbrowie położonej między rzeką Pisą a rzeką Wincentą,

między Turowem i Dłutowem. Spis miejscowości z lat 1579–1581 wymienia Jeże (Jeschonen) należące wraz z 37 włókami do parafii Kumielsk, natomiast w spisie Goldbecka z 1786 r. jest wzmianka o Jeżach jako o wsi na prawie chełmińskim, leżącej przy granicy z Polską nad Piszczą (Pisa), z 29 komornikami. W tym czasie miejscowość miała prawo odbywania jarmarków. Zbór wyznania ewangelicko-augsburskiego powstał w Jeżach w 1846 r. Według spisu z 1865 r. należało do niego 1900 Polaków i 1100 Niemców, a według spisu z 1901 r. – 2 tys. Polaków i 310 Niemców. W okolicy bronili się uczestnicy insurekcji kościuszkowskiej, a w 1831 i 1863 r. przemycano tędy broń dla powstańców z Mazowsza. Zimą 1915 r. pod Jeżami Niemcy wciągnęli w zasadzkę pułk rosyjskiej piechoty. Rezultatem tak zapoczątkowanej ofensywy było ostateczne wyparcie Rosjan z Prus Wschodnich. W wyniku paktu Ribbentrop–Mołotow w 1939 r. do III Rzeszy przyłączono tereny na zachodnich brzegach Narwi i Pisy. Po raz pierwszy granica w okolicach Jeży biegła wzdłuż, a nie w poprzek rzeki. Bronić jej miała sieć umocnień, których budowę rozpoczęto wiosną 1940 r. Nie na wiele się przydały, bo kilka lat później głęboko oskrzydleni Niemcy błyskawicznie wycofali się na północ. Schrony bojowe pozostały jako atrakcja turystyczna. Kilka niezłe zachowanych można odnaleźć w pobliżu drogi na południe od Jeży. Po II wojnie światowej kościół w Jeżach został przekazany ludności katolickiej, głównie pochodzącej z okolic Kolna. Przez długie lata był to kościół filialny parafii pw. św. Jana Chrzciciela w Piszczu. Kanonicznie parafię erygował biskup Edmund Piszcz 17 czerwca 1987 r. (dekret wszedł w życie 1 sierpnia 1987 r.). Od chwili powstania parafia należy do dekanatu piskiego.

Pierwszy kościół w Jeżach wybudowano w 1866 r. ze środków Wilhelma I, ówczesnego króla Prus, który na jego budowę ofiarował 2700 talarów. Był to kościół drewniany. Poświęcono go 18 grudnia 1866 r. W latach 1907–1908 wybudowano na jego miejscu nowy, murowany, obecnie istniejący. Zaprojektował go Friedrich August Szuler w stylu neogotyckim. W kościele znajdowały się dzwony odlane w dawnej hucie żelaza w Wądołku (7 km na zachód od Jeży), w 1945 r. przewieziono je do Lachowa, gdzie wiszą w dzwonnicy przykościelnej do dziś. Były tu także organy z 1871 r., miały one jeden pedał i 6 rejestrów.

Świątynia w Jeżach to typ kościoła z fasadą wykonaną z cegły czerwonej, bezwieżową, zakończoną wieżyczką o wysokości 6 m nad frontową częścią korpusu, zwieńczoną krzyżem. We wschodniej części świątyni mieści się półkolistą apsydą, w jej wnętrzu znajduje się ołtarz główny wykonany z drewna, połączony. W centrum widnieje prostokątny, zakończony półkolem obraz przedstawiający Apostołów – św. Piotra i św. Pawła oraz tabernakulum. Poza tym w prezbiterium znajduje się m.in. ołtarz posoborowy, ambona i chrzcielnica. Po stronie północnej nawy umiejscowiono ołtarzyk boczny, na którym znajduje się figura Pana Jezusa i obraz „Jezu Ufam Tobie”, zaś po stronie południowej na ołtarzyku bocznym znajduje się figura Matki Bożej Fatimskiej i obraz Matki Bożej Częstochowskiej. Po tej stronie na bocznej ścianie zamieszczono epitafium poświęcone kardynałowi Stefanowi Wyszyńskiemu. Nad nawami bocznymi umieszczono drewniane balkony (reminiscencja użytkowania świątyni przez ewangelików), łączące się z chórem organowym (obecnie parafia nie posiada organów).

Na terenie parafii znajduje się kaplica filialna pw. Miłosierdzia Bożego w Borkach. Przylega ona do dwupiętrowego bloku mieszkalnego. W prezbiterium znajduje się m.in. obraz Jezusa Miłosiernego i tabernakulum.

Cmentarz parafialny o powierzchni 0,65 ha, usytuowany jest na wzgórzu za kościołem, w odległości 50 m. Założony został w 1987 r. Niedaleko wsi usytuowany jest także cmentarz, na którym zachowały się groby z początków istnienia zboru ewangelickiego. Oprócz tego między wsiami Jeże i Wincenta znajduje się cmentarz wojenny z okresu I wojny światowej, na którym pochowani są zarówno żołnierze niemieccy, jak i żołnierze rosyjscy.

Plebania znajduje się obok kościoła, oddzielona murowanym ogrodzeniem, usytuowana na działce o powierzchni 0,21 ha. Jest to budynek piętrowy, otynkowany, zbudowany na planie prostokąta; wymiary plebanii: 18 m x 8 m.

W 1997 r. do parafii należało blisko 1 tys. katolików, a w 2017 r. – ok. 800. W skład parafii wchodzi cztery miejscowości: Borki, Jeże, Kałęczyn oraz Turowo Duże. Na przestrzeni istnienia parafii funkcję proboszczów pełnili kolejno: ks. Gerard Paweł Śliwka (1987–1992), ks. Ryszard Edward Łąpieś (1992–1993), ks. Zbigniew Paweł Paliński (1993–2013), ks. Jarosław Buchowiecki (2013–2019), ks. Krzysztof Krasnobajew (od 2019 r.).

W. Nowakowski, *Z dziejów Kościoła ewangelicko-augsburskiego na ziemi piskiej*, „Znad Pisy” 1997, nr 6, s. 40–56; M. Kulęgowski, *Jeże*, „Znad Pisy” 1997, nr 6, s. 19–23; W. Walendziak, *Dzieje Jeży i okolic*, Jeże 2003 [mps]; T. Słonka, *Dzieje parafii św. Jana Chrzciciela w Piszcu po II wojnie światowej*, Olsztyn 2006 [mps BUWM]; *Schematyzm Diecezji Ełckiej 2012. Stan z 15 września 2012 r. w roku Jubileuszu XX-lecia istnienia Diecezji Ełckiej*, pod red. A. Skowrońskiego i in., Ełk 2012, s. 312–313; M. Jodkowski, *Dzieje placówki duszpasterskiej w Piszcu przed II wojną światową*, „Studia Ełckie” 14(2012), s. 233–245; W. Guzewicz, R. Skawiński, *Pisz i okolice. Studium historyczne kościołów i parafii dekanatu piskiego*, Ełk 2014, s. 14–20; *Schematyzm Diecezji Ełckiej 2017: w roku Jubileuszu XXV-lecia istnienia Diecezji Ełckiej. Stan na 1 października 2017 r.*, [opr. M. Maczan], Ełk 2017, s. 144.

BIBLIOGRAFIA

- Guzewicz W., *Lipsk i okolice. Studium historyczne parafii dekanatu Lipsk*, Ełk 2009.
- Guzewicz W., *Nasza historia. Studium administracyjno-historyczne parafii i kościołów dekanatu pw. św. Bartłomieja w Augustowie*, Ełk 2016.
- Guzewicz W., „*Powiedz ludziom, niech więcej nie płaczą...*”. *Słownik biograficzny zmarłych księży diecezji ełckiej (1992–2017)*, Ełk 2017.
- Guzewicz W., *Służyć Bogu i ludziom*, t. I, Gdynia 2019.
- Guzewicz W., *Wojenne losy duchowieństwa na Suwalszczyźnie w okresie okupacji hitlerowskiej (1939–1944)*, Ełk 2008.
- Guzewicz W., *Zarys dziejów diecezji ełckiej (1992–2007)*, w: *Wczoraj i dziś. Z dziejów Kościoła rzymskokatolickiego w Polsce północno-wschodniej*, pod red. W. Brendy, A. Pyżewskiej, K. Sychowicza, Białystok 2014, s. 193–216.
- Guzewicz W., Sęk K., *Dziedzictwo wiary. Parafie i kościoły dekanatu gołdapskiego pw. Najświętszej Maryi Panny Matki Kościoła*, Ełk 2011.
- Guzewicz W., Skawiński R., *Pisz i okolice. Studium historyczne kościołów i parafii dekanatu piskiego*, Ełk 2014.
- Jodkowski M., *Dzieje placówki duszpasterskiej w Piszcu przed II wojną światową*, „Studia Ełckie” 14(2012), s. 233–245.

Naruszewicz T., *Początki parafii Janówka, Szczebra, Raczki, Bakalarzewo, Suwałki, Wigry, Filipów, Jeleniewo, Przerośl, Kaletnik i Wiżajny*, w: *Ex Vita vivit! 30. rocznica diecezji elckiej (1992–2022)*, pod red. ks. M. Sieńkowskiego, ks. R. Sawickiego, Elk 2022, s. 457–485.
Schematyzm Diecezji Elckiej 2012. Stan z 15 września 2012 r. w roku Jubileuszu XX-lecia istnienia Diecezji Elckiej, pod red. A. Skowrońskiego i in., Elk 2012.
Schematyzm Diecezji Elckiej 2017: w roku Jubileuszu XXV-lecia istnienia Diecezji Elckiej. Stan na 1 października 2017 r., [opr. M. Maczan], Elk 2017.

CHURCHES AND PARISHES OF THE DIOCESE OF ELK (PART 10)

SUMMARY

The article presents the church centers in Grabowo (Our Lady of the Rosary), Jaminy (Saint Matthew the Apostle), Janówka (Annunciation of the Blessed Virgin Mary), Jeleniewo (the Sacred Heart of Jesus) and Jeże (Saint Apostles Peter and Paul).

KEYWORDS: Grabowo, Jaminy, Janówka, Jeleniewo, Jeże, Diocese of Elk, Catholic Church

HISTORIA / HISTORY

AMADEUSZ ŚWITA

PRAKTYKA DZIEDZICZENIA MAJĄTKU PRZEZ KOBIETY W RODZINIE CHŁOPSKIEJ NA PODSTAWIE TEKSTÓW TESTAMENTÓW Z DRUGIEJ POŁOWY XVI I XVII STULECIA

Wprowadzenie

Celem niniejszego artykułu jest zbadanie, w jaki sposób kobieta – córka oraz żona – z konkretnej rodziny chłopskiej była postrzegana przez spadkodawcę jako dziedziczka majątku. Interesujące jest, czy chłopka, jeśli chodzi o posiadanie i dziedziczenie dóbr mogła stać na równi z mężczyznami, czy też była, jak się często podkreśla, przedstawicielką „gorszej płci”¹. W patriarchalnym społeczeństwie staropolskim władza – niezależnie od jej wymiaru – leżała bowiem w rękach mężczyzn.

Prześledzenie praktyki przejmowania majątku w spadku po umierającym mężu czy ojcu, otrzymywania wyposażenia w chwili opuszczania domu rodzinnego, a przy tym próba określenia pozycji kobiety – w zależności od jej wieku i statusu społecznego – jest możliwe dzięki testamentom chłopów polskich z okresu nowożytnego. W 2015 r. Janusz Łosowski wydał 325 tekstów ostatniej chłopskiej woli z XVI–XVIII w.² Niemal trzy czwarte z nich stanowią testamenty z XVIII w., zwłaszcza z drugiej połowy stulecia. W niniejszym artykule wykorzystano czterdzieści testamentów z okresu najwcześniejszego – z drugiej połowy XVI oraz z XVII w., które zawierają wzmianki na podejmowany w artykule temat. Osiemnaście użytych tu tekstów jest autorstwa kobiet

AMADEUSZ ŚWITA – Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3281-2519>, e-mail: amadeusz.swita@kul.pl

¹ Por. M. Bogucka, *Gorsza płeć. Kobieta w dziejach Europy od antyku do wieku XXI*, Warszawa 2006; por. W. Musialik, *Pozycja mężczyzny w rodzinie (od historii ku współczesności)*, w: *Rodzina. Historia i współczesność. Studium monograficzne*, pod red. W. Korzeniowskiej, U. Szuścik, Kraków 2010, s. 169–175.

² *Testamenty chłopów polskich od drugiej połowy XVI do XVIII wieku*, oprac. i wyd. J. Łosowski, Lublin 2015. Wydawca sięgnął do wszystkich znanych mu tekstów z archiwów i bibliotek polskich oraz archiwów na Ukrainie i Białorusi.

(w tym jeden małżeński)³. W większości przypadków pochodzą one z województw krakowskiego oraz ruskiego. Podobnie jak rozporządzenie ostatniej woli szlachcica lub mieszczanina, testament włościanina miał na celu stworzenie po śmierci testatora nowej rzeczywistości w stanie posiadania. Obok zapisów o charakterze religijnym i obyczajowym, główna część testamentu dotyczyła podziału majątku. Testament był spisany przez miejscowego pisarza, zawartością przypominał zaś średniowieczny dokument (zwykle składały się na niego: protokół, kontekst i eschatokół)⁴.

Testamenty, jednak nie chłopskie, a szlacheckie, były w ubiegłym roku (2022) tematem rozważań nad problemem statusu prawnego i społecznego kobiet w XVII stuleciu, które przeprowadził Franciszek Ignacy Fortuna⁵. Opisania tematu dziedziczenia majątku przez chłopkę, ale dość ogólnego, podjął się ostatnio Jacek Pielas⁶. Zauważył on, na co zwrócono szerzej uwagę także niżej, że „prawo wiejskie w Rzeczypospolitej do końca XVIII w. nie było systemem jednolitym – w zależności od rodzaju dóbr i okresu funkcjonowały w nim elementy różnych systemów prawnych”⁷.

Teksty ostatniej woli umożliwiają poznanie świata osób, którym historia nie pozwoliła dotychczas mówić. Wartościowe wydaje się zatem, by ukazać praktykę dziedziczenia rodzinnych dóbr przez polską nowożytną chłopkę z perspektywy konkretnych osób – nazwanych z imienia i nazwiska – mieszkańców kilkudziesięciu różnych wsi.

W artykule wyodrębniono trzy części: w pierwszej zwrócono uwagę na prawne i praktyczne możliwości posiadania i dysponowania majątkiem przez chłopów, niezależnie od płci, w drugiej – na przykłady dziedziczenia majątku nieruchomości i ruchomego przez kobiety, w trzeciej zaś przyjrano się bardziej szczegółowo praktyce wyposażania córek przez rodziców.

Posiadanie majątku przez chłopów

Nie ulega wątpliwości, że chłopci w okresie nowożytnym byli posiadaczami różnego rodzaju dóbr⁸. Byli właścicielami mienia zarówno ruchomego (inwentarz żywy – zwierzęta oraz inwentarz martwy – narzędzia gospodarskie, przedmioty codziennego użytku), jak i nieruchomości (budynki mieszkalne, gospodarcze, fragmenty ziemi). O ile zabudowania oraz ruchomości były całkowitą własnością

³ W przywołanym tomie znajduje się 95 tekstów testamentów do końca XVII w., wśród nich kobiece teksty ostatniej woli zajmują jedną trzecią.

⁴ J. Łosowski, *Wstęp*, w: *Testamenty chłopów polskich...*, s. XIX–XXII.

⁵ F.I. Fortuna, *Status prawny i społeczny kobiet w XVII wieku w świetle testamentów szlachty Prus Królewskich*, „Civitas et Lex” 2022, nr 2, s. 87–97.

⁶ J. Pielas, *Państwo, religia, prawo i rodzina*, w: *Rodzina i jej gospodarstwo na ziemiach polskich w geografii europejskich struktur rodzinnych do połowy XX wieku*, pod red. P. Guzowskiego, C. Kukli, Białystok 2019, s. 19–37.

⁷ Tamże, s. 35.

⁸ Mowa tu o bogatszej i jednocześnie najliczniejszej, choć niejednorodnej, warstwie chłopów, czyli kmieciach – pełnorolnych gospodarzach, a także karczmarzach, młynarzach i wójtach.

chłopów⁹, o tyle kwestia posiadania przez nich na własność ziemi nie jest tak jednoznaczna¹⁰. Kamil Janicki, który w swojej pracy o pańszczyźnie postawił jasną tezę: polscy nowożytni chłopcy byli niewolnikami, uznał, że ich prawo „do dziedziczenia zajmowanych zagród i pól, w początkach epoki właściwie niepodważalne, u jej schyłku też uchodziło już za relikwium przeszłości”¹¹. Warto przyjrzeć się, jak ta rzeczywistość została ukazana w testamentach.

Koniec średniowiecza i początek epoki nowożytnej to okres, gdy chłopcy posiadali dziedziczną własność użytkową, porównywalną „do własności lennej niższego rzędu”¹². Taki status dawał im możliwość dobrowolnego dysponowania gruntem: mogli go bez przeszkód użytkować, dzielić, a także sprzedawać częściowo lub w całości¹³. Przechodzenie od gospodarki czynszowej do gospodarki folwarczno-pańszczyźnianej niosło za sobą ograniczenia – chłopcy utracili własność niższego rzędu, nie posiadali już wówczas także wolności osobistej i gospodarczej¹⁴. Ich stosunek do ziemi od drugiej połowy XVI w. określa się jako użytkowanie, które w dalszym ciągu miało charakter dziedziczny, nie wykluczało zastawu roli lub jej alienacji, czyli sprzedaży – często jednak za zgodą pana zwierzchniego, który mógł także bez żadnych przeszkód usunąć chłopca z użytkowanej przez niego ziemi¹⁵. Nieco korzystniejsza sytuacja była zwłaszcza w królewskich państwach oraz tam, „gdzie występowały tzw. dobre prawa chłopca do ziemi, w szczególności prawo zakupne”¹⁶. Oznaczało ono, iż chłopca lub jego spadkobiercy, którzy

⁹ I. Ihnatowicz, A. Mączak, B. Zientara, J. Żarnowski, *Spółeczeństwo polskie od X do XX wieku*, Warszawa 1988², s. 249.

¹⁰ Warto wskazać na różnicę między własnością a posiadaniem. „Własność jest prawem do rzeczy o najpełniejszej treści. W jego skład wchodziło prawo do: posiadania, używania, czerpania korzyści, dysponowania, zużycia rzeczy. Z kolei posiadanie rzeczy jest stanem faktycznym. Zwykle wynika ono z jakiegoś prawa (np. własności, dzierżawy, zastawu), ale też może być bezprawne (np. w przypadku kradzieży)”. Podkreśla się jednak niekonsekwencję w używaniu tych terminów przez prawo staropolskie, zob. A. Moniuszko, *Prawo sądowe Rzeczypospolitej szlacheckiej (XVI–XVIII w.)*. *Zarys wykładu z wyborem źródeł*, Warszawa 2017, s. 34.

¹¹ K. Janicki, *Pańszczyzna. Prawdziwa historia polskiego niewolnictwa*, Poznań 2021, s. 211–213. W pracy tej autor bardzo krótko zaznaczył, iż „oczywiście nie każdy rolnik w Rzeczypospolitej Obojga Narodów był chłopem pańszczyźnianym”, podając, że były wówczas kategorie uprzywilejowanej ludności wiejskiej (tamże, s. 20). Chłopców, autorów przywołanych testamentów, nie należy jednak uznawać za przedstawicieli najbogatszej i niereprezentatywnej warstwy ówczesnego chłopstwa. Większość z nich była kmieciami, jak można zauważyć – o zróżnicowanym statusie majątkowym. Reprezentowali zatem najliczniejszą grupę tego stanu społecznego. Podobną tezę – o niewolnictwie polskich chłopców – przedstawił niedawno w swojej pracy Adam Leszczyński, *Ludowa historia Polski. Historia wyzysku i oporu. Mitologia panowania*, Warszawa 2020.

¹² J. Bardach, *Historia państwa i prawa Polski*, t. I: *Do połowy XV wieku*, pod red. J. Bardacha, Warszawa 1964, s. 198.

¹³ P. Guzowski, *Chłopcy i pieniądze na przełomie średniowiecza i czasów nowożytnych*, Kraków 2008, s. 86.

¹⁴ Do połowy XV w. obowiązywała „zasada, że chłopca jest wolny osobiście, a jego zależność od pana ma charakter rzeczowy (z tytułu posiadanej ziemi) lub wypływa z funkcji publicznych pana (zależność sądowa)” – I. Ihnatowicz, A. Mączak, B. Zientara, J. Żarnowski, *Spółeczeństwo polskie od X do XX wieku*, s. 106.

¹⁵ Z. Kaczmarczyk, B. Leśnodorski, *Historia państwa i prawa Polski*, t. II: *Od połowy XV wieku do roku 1795*, pod red. J. Bardacha, Warszawa 1966², s. 47.

¹⁶ Mikołaj Lechowicz z Czukwi stwierdził w 1684 r., że fragment gruntu trzymał prawem lennym, zob. Nr 80 (Mikołaja Lechowicza z Czukwi, 1684 r.), s. 116. Wszystkie przywoływane testamenty

dzierżyli ziemię na tym prawie, mogli zostać jej pozbawieni tylko wtedy, gdy pan ich skupił, czyli zapłacił za odbierane gospodarstwo¹⁷. W prawie zaznacza się, że w XVII stuleciu w odniesieniu do ogółu chłopów rozpowszechnione były tzw. formy prekaryjnego użytkowania ziemi¹⁸. *Precarium* oznacza „bezpłatne udostępnienie rzeczy przez jedną osobę [...] innej osobie [...] z zastrzeżeniem, że rzecz zostanie zwrócona dającemu na każde jego wezwanie. Przyjmujący rzecz miał prawo korzystania z niej i pobierania pożytków”¹⁹. Własność użytkowa ziemi, pomimo ograniczeń, dawała chłopom pewne możliwości, nade wszystko decydowanie o losie użytkowanej przez siebie nieruchomości (nawet jeśli była wymagana zgoda właściciela dóbr). Świadczy o tym mający miejsce na dużą skalę obrót ziemi pomiędzy chłopami²⁰. Wiele zależało od osobistej woli konkretnego pana, który dbając również o własny interes, był skłonny do stworzenia chłopom bardziej „wolnościowych” warunków życia. Nie można także pomijać działań włościan, którzy niekiedy zacięcie bronili swoich praw²¹.

Dziedziczenie dóbr przez kobiety

Majątek, który mogły posiadać kobiety, tworzył ofiarowany im w momencie wstąpienia w związek małżeński przez rodziców posag, otrzymane wówczas od męża wiano, jak również spadek od krewnych oraz to wszystko, co zdobyły własnym wysiłkiem.

W testamentach znajduje się wiele wzmianek na temat przekazywania majątku lub jego części kobietom – córkom lub żonom. Podaje się, że córki zasadniczo otrzymywały swoją część spadkową w posagu²². Testatorzy często do niego nawiązywali, mówiąc o nim w czasie przeszłym, jako już spełnionym zobowiązaniu. Takie sytuacje przedstawiono w dalszej części artykułu.

Jak wspomniano, polskie prawo spadkowe w okresie przedrozbiorowym nie było jasno sformułowane w konkretnych ustawach. Często, również w środowiskach chłopskich, były tworzone prawa zwyczajowe, warunkowane różnicami regionalnymi oraz odmiennymi obyczajami, wynikającymi z relacji chłop – właściciel dóbr²³.

pochodzą ze wspomnianego wyżej tomu *Testamenty chłopów polskich od drugiej połowy XVI do XVIII wieku*, opracowanego i wydanego przez Janusza Łosowskiego. W całym artykule zastosowano zasadę, iż w przypisach podawany jest numer konkretnego testamentu, imię i nazwisko testatora, miejscowość pochodzenia, rok spisania testamentu oraz strony, na których został on umieszczony w przywołanym tomie.

¹⁷ Z. Kaczmarczyk, B. Leśnodorski, *Historia państwa i prawa Polski*, t. II, s. 318.

¹⁸ Tamże, s. 477.

¹⁹ J. Krzynówek, *Precarium a klientela*, „Przegląd Historyczny” 4(1993), s. 427.

²⁰ Z. Kaczmarczyk, B. Leśnodorski, *Historia państwa i prawa Polski*, t. II, s. 319; P. Guzowski, *Chłopi i pieniądze...*, s. 70–77; S. Inglot, *Z dziejów wsi polskiej i rolnictwa*, Warszawa 1986, s. 285n.

²¹ Z. Kaczmarczyk, B. Leśnodorski, *Historia państwa i prawa Polski*, t. II, s. 478.

²² A. Moniuszko, *Prawo sądowe...*, s. 40.

²³ P. Dąbkowski, *Prawo prywatne polskie*, t. 2, Lwów 1911, s. 11; P. Guzowski, *System dziedziczenia chłopów na przełomie średniowiecza i czasów nowożytnych w świetle sądowych ksiąg*

Dla przykładu, kobiety ze stanu szlacheckiego w okresie nowożytnym zwyczajowo mogły otrzymać jedną czwartą części majątku (tzw. czwarcizna)²⁴. Co ważne, zasada ta nie była ściśle przestrzegana. Kobiety dziedziczyły nieruchomości bez zastrzeżeń tylko wówczas, gdy były jedynaczkami²⁵. W prawie wiejskim z kolei „kobiety przy dziedziczeniu – podobnie jak w prawie miejskim – były w zasadzie równouprawnione z mężczyznami”²⁶. Ograniczeniem mogła być jedynie zasada niepodzielności gospodarstw, wedle której majątek rodzinny miał trafić w ręce jednego potomka. Syn Anny Pociaskowej z Błażowej, wedle jej woli, jako główny dziedzic był zobowiązany spłacić swoje siostry²⁷. Podkreśla się, że zwykle reszta dzieci niedziedziczących była spłacana po równo²⁸. Niepodzielność gospodarstw, promowana przez panów zwierzchnich, nie przyjęła się jednak we wszystkich wsiach, gdyż kultywowano tradycje podziału gruntu wobec wszystkich spadkobierców. Regina Stasinowa z Krowodrzy uznała, że „wszystkie dobra, tak leżące jako i ruchome w równy dział mają iść”, w związku z czym żadne z jej pięciorga dzieci nie zostało pokrzywdzone²⁹. W tym przypadku mowa jest o tzw. majątku macierzystym, który wedle prawa koronnego był dzielony niezależnie od płci równo między wszystkich spadkobierców³⁰.

Rodzina nie zawsze mogła pozwolić sobie na należyte obdzielenie wszystkich, którzy opuszczali gospodarstwo domowe. Przez całe życie Jana Tyrcza z Golcowej jego córka Regina nic od niego nie otrzymała. Jan postanowił jednak oddać swój dom w ręce żony i wspomnianej młodej kobiety. Podkreślił, iż po śmierci żony właścicielem tej nieruchomości ma zostać starszy syn, Grzegorz, co istotne – tylko wówczas, jeśli po wyjściu za mąż Reginie ten dom nie będzie potrzebny. Janowa Tyrzczowa, żona Jana, stwierdziła, że po swojej śmierci chałupę planuje oddać córce Reginie. Warto wspomnieć, iż za swoje nieposłuszeństwo od dziedziczenia nieruchomości został oddalony młodszy syn Tyrzczów – Wojciech³¹. Inny z chłopów, Krzysztof Spik z dóbr Pieskowa Skała dziedzicami swoich wszystkich dóbr, tj. roli, łąki, ogrodów, nieokreślonego budynku, bydła, zboża i pozostałych niewymienionych rzeczy, uczynił swoją córkę Agnieszkę i żonę Annę. Zaznaczył, że gdyby dziewczyna „za mąż była wydana, matka powinna będzie onej ze

wiejskich, w: *Rodzina i gospodarstwo domowe na ziemiach polskich w XV–XX wieku. Struktury demograficzne, społeczne i gospodarcze*, pod. red. C. Kukli, Warszawa 2008, s. 31.

²⁴ P. Dąbkowski, *Prawo prywatne polskie*, t. 2, s. 18, 25. Jak wyglądało to u szlachty krakowskiej, zob. A. Penkała, *Panięskie ochędóstwo. Kwestie posagowe i wienne w małżeństwach szlachty województwa krakowskiej w czasach saskich*, Kraków 2016, s. 159–169.

²⁵ M. Bogucka, *Białogłowa w dawnej Polsce. Kobieta w społeczeństwie polskim XVI–XVIII wieku na tle porównawczym*, Warszawa 1998, s. 42.

²⁶ Z. Kaczmarczyk, B. Leśnodorski, *Historia państwa i prawa Polski*, t. II, s. 323.

²⁷ Nr 33 (Anny Pociaskowej z Błażowej, 1635 r.), s. 57.

²⁸ Z. Kaczmarczyk, B. Leśnodorski, *Historia państwa i prawa Polski*, t. II, s. 323; P. Guzowski, *System dziedziczenia chłopów...*, s. 31–32; M. Kołacz-Chmiel, *Mulier honesta et laboriosa. Kobieta w rodzinie chłopskiej późnośredniowiecznej Małopolski*, Lublin 2018, s. 97.

²⁹ Nr 2 (Reginy Stasinowej z Krowodrzy, 1580 r.), s. 16.

³⁰ A. Moniuszko, *Prawo sądowe...*, s. 40.

³¹ Nr 91 (Jana Tyrcza z Golcowej, 1697 r.), s. 132.

wszystkiego ustąpić, a córka ma wszystko posiadać”³². Testator nie wspomniał o innych dzieciach, co świadczy, iż Agnieszka prawdopodobnie była jedynaczką.

Jedna z chłopek, mieszkanka podkrakowskiej Nowej Wsi, Zofia Grzybówna, która przekazała swojemu mężowi fragment ziemi, zaznaczyła, że dobro to należało się jej po rodzicach „prawem przyrodzonym”. Inną część gruntu sprzedała swojemu bratu ciotecznemu, wójtowi Nowej Wsi, Szymonowi Grzybowi³³. To, że kobieta dziedziczyła cały majątek rodzinny, w tym ziemię, często jest postrzegane w literaturze jako sytuacja nadzwyczajna. Tomasz Wiślicz zauważył, że chociaż prawo wiejskie na to zezwalało, w sytuacji gdy chłopska rola nie mogła być dzielona, całość przejmował zazwyczaj najstarszy bądź najmłodszy syn³⁴. Zbigniew Zdrójkowski podał, iż „tam, gdzie niepodzielność przyjęła się, gospodarstwo dziedziczył najczęściej syn najmłodszy, który najdłużej pozostawał we wspólnocie domowej z rodzicami”. Dzieci Franciszka Mierniczaka z Olszówki – Matias, Szczepan, Jan, Katarzyna i Maryna były już rozporządzone, jak zaznaczono – „poszli na swoje gospodarstwo”, dlatego rolę mieli otrzymać bliźniacy – Walek i Józef, wówczas nierozporządzeni i jak się zdaje, najmłodszy. Jakub Roman z Jaworska swoje dobra postanowił przepisać Jakubowi – najmłodszemu synowi, „któremu to właśnie przypada prawem zupełnym dziedzicznym”³⁵. W prawie koronnym „podziału masy spadkowej na poszczególne schedy dokonywał najstarszy syn, ewentualnie najstarszy krewny wywodzący się z najstarszej linii, natomiast wyboru działu dokonywano, poczynając od najmłodszego”³⁶.

Piotr Guzowski, który badał zagadnienie dziedziczenia przez chłopów na przełomie XV i XVI stulecia na podstawie ksiąg sądowych wiejskich, wykazał, że zasada głosząca, iż gospodarstwo powinien odziedziczyć najstarszy syn, nie była ogólnie panująca, rodzicom zaś dawano swobodę w wyborze dziedzica, który według nich będzie najlepiej nadawał się do prowadzenia gospodarstwa. Jako normy badacz nie uwzględnił jednak przejęcia dóbr przez młodą kobietę, stwierdzając, że „były też wypadki dopuszczania do spadkobrania w braku synów zamężnych córek”³⁷. W podobnym tonie wypowiadała się Anna Izydorczyk-Kamler, która analizowała zasady spadkowe obowiązujące chłopów w Małopolsce w XV i XVI w., wykorzystując zapisy testamentowe. Z jej ustaleń wynika, że córki mogły dziedziczyć dobra nieruchomości, z zastrzeżeniem: „zazwyczaj wtedy, gdy w rodzinie nie było synów”³⁸. Także Małgorzata Kołacz-Chmiel otrzymanie

³² Nr 42 (Krzysztofa Spika z dóbr Pieskowa Skała, 1643 r.), s. 65.

³³ Zofia przekazała mężowi trzy i pół zagonu ziemi, zaś bratu ciotecznemu ponad jeden zagon, zob. Nr 67 (Zofii Grzybówny z Nowej Wsi, 1668 r.), s. 97–98. Zagon najczęściej rozumie się jako wąski pas ziemi ciągnący się przez całe pole, nawet przez kilka staj (1 staja to ok. 134 m) – M. Kamler, *Zagon*, w: *Encyklopedia historii gospodarczej Polski do 1945 roku*, t. 2, pod red. A. Maczaka, Warszawa 1981, s. 535–536.

³⁴ T. Wiślicz, *Upodobanie. Matężństwo i związki nieformalne na wsi polskiej XVII–XVIII wieku. Wyobrażenia społeczne i jednostkowe doświadczenia*, Wrocław 2012, s. 124–125.

³⁵ Z. Kaczmarczyk, B. Leśnodorski, *Historia państwa i prawa Polski*, t. II, s. 324; Nr 90 (Franciszka Mierniczaka z Olszówki, 1695 r.), s. 130; Nr 76 (Jakuba Romana z Jaworska, 1678 r.), s. 111.

³⁶ A. Moniuszko, *Prawo sądowe...*, s. 40.

³⁷ P. Guzowski, *System dziedziczenia chłopów...*, s. 30–31.

³⁸ A. Izydorczyk, *Rodzina chłopska w Małopolsce w XV–XVI wieku*, w: *Spółczesność staropolskie*, t. III, pod red. A. Wyczańskiego, Warszawa 1983, s. 16.

w spadku lub posagu nieruchomości przez kobietę w późnośredniowiecznej Małopolsce określiła jako sytuację wyjątkową³⁹.

Dość typowa była decyzja Mikołaja Lechowica z Czukwi, który postanowił przepisać żonie Zofii i córce Barbarze „wszystkie dobra leżące i ruchome”. Najprawdopodobniej ta młoda chłopka nie posiadała rodzeństwa. Testator przywołał też swojego zięcia, Marcina Uherskiego, którego odsunął od praw do wzmiankowanego mienia, mającego dostać się w ręce młodej Barbary. Przepisał mu inny fragment gruntu, który „trzymał prawem lennym”⁴⁰. Anna Makowska z Krowodrzy swoim dzieciom Jagnieszce i Zofii przekazała w spadku cały majątek. Miał on zostać według niej podzielony po równo. Zasugerowała, iż w gospodarstwie powinna zostać jedna z nich, zaś kwestie podziału i ewentualnej spłaty drugiej osoby pozostawiła w gestii zięciów: Jadama Makulki i Stanisława Raczka⁴¹. Prymat mężczyzny uznał też Paweł Goraj z Sułoszowej, który całe gospodarstwo „ze wszystkim domostwem, rolami, należytościami” ofiarował Jędrzejowi Kafłowi, mężowi najmłodszej córki⁴². Podkreśla się, iż to właśnie zięć stawał się faktycznym gospodarzem, nawet jeśli rodzice przekazali jakieś dobra nieruchomości na rzecz córki. W przypadku zaś, gdy testatorzy zapisywali mienie bezpośrednio temu mężczyźnie, w rzeczywistości było to własnością kobiety⁴³.

Niektórzy rodzice, mając alternatywę, czego przykładem jest Jan Tyrzcz, woleli przekazać całą nieruchomość młodej kobiecie. Ofiarowywali oni córkom w spadku także fragmenty nieruchomości. Szymonowa Mikoszowa ze Świątnik zapisała w testamencie czwarciznę, tzn. czwartą część roli wraz z osiedlem, tj. wszystkimi budynkami, parą krów i połową stodoły córce Reginie. Podobny zapis uczyniła dla syna Jana, który miał przejąć z kolei inną czwarciznę z całym zabudowaniem⁴⁴. O zagon ziemi wzbogaciła się także Anna, najmłodsza córka Zofii Rozkowej, również z podsandomierskich Świątnik⁴⁵. Z kolei Elżbieta Pigulina z Nowej Wsi, dysponując sześcioma zagonami w Czarnej Wsi, trzy z nich przekazała córce Reginie, która razem ze swoim mężem Walentym, zięciem Elżbiety, opiekowała się nią „w czasie potrzeby”. Pozostałe fragmenty tej nieruchomości miały dostać się po równo Matisowi i Annie; zaś inny grunt, zlokalizowany w rodzinnej miejscowości, postanowiła podzielić po równo między trójkę potomków⁴⁶. Zuzanna i Ewa, córki wójta Nowej Wsi Stefana Skawińskiego, jego decyzją miały otrzymać kilkanaście zagonów ziemi, położonych w różnych miejscach wsi. Co ciekawe, testator część fragmentów gruntu oraz ogród, kilkakrotnie to podkreślając, oddał Sebastianowi Zerkowicowi i jego małżonce, a nie swojej córce, Zuzannie. Testator dał do zrozumienia, że liczył na jego obecność i zaangażowanie w zarządzaniu domostwem⁴⁷. Z kolei Jan

³⁹ M. Kołacz-Chmiel, *Mulier honesta et laboriosa...*, s. 97.

⁴⁰ Nr 80 (Mikołaja Lechowica z Czukwi, 1684 r.), s. 116.

⁴¹ Nr 11 (Anny Makowskiej z Krowodrzy, 1602 r.), s. 26.

⁴² Nr 77 (Pawła Goraja z Sułoszowej, 1680 r.), s. 111.

⁴³ M. Kołacz-Chmiel, *Mulier honesta et laboriosa...*, s. 110, 112.

⁴⁴ Nr 55 (Szymonowej Mikoszowej ze Świątnik, 1656 r.), s. 79.

⁴⁵ Nr 88 (Zofii Rozkowej ze Świątnik, 1694 r.), s. 127.

⁴⁶ Nr 71 (Elżbiety Piguliny z Nowej Wsi, 1674 r.), s. 102.

⁴⁷ Nr 62 (Stefana Skawińskiego z Nowej Wsi, 1666 r.), s. 87–90.

Śluba z Brzozowej przekazał, że chciał dobrowolnie oddać swoją całą majątność jednemu z zięciów, lecz żaden nie chciał jej przyjąć. Przed tym stwierdzeniem zaznaczył, że córki oddalił od dziedziczenia czegokolwiek, gdyż już otrzymały swoją część w przeszłości⁴⁸.

Wśród wielu wybija się twierdzenie, że w przypadku, gdy kobieta stała się właścicielką danych dóbr (nieruchomych lub ruchomych) w drodze dziedziczenia bądź kupna – mogła rozporządzać nimi samodzielnie. Małżonek miał jednak możliwość sprawowania nad majątkiem zarządu jako pełnomocnik⁴⁹. Z prawnego punktu widzenia inaczej było z posagiem – ten miał stawać się *de facto* własnością męża, ale wcześniej musiał ten majątek zabezpieczyć na swoich dobrach⁵⁰.

W przypadku mienia ruchomego prawo różnych stanów było zgodne – kobiety mogły je dziedziczyć na równi z mężczyznami⁵¹. Znaczny odsetek panien, a w liczniejszych rodzinach także młodzi kawalerowie, mogli liczyć na spadek jedynie w takiej postaci⁵². Testatorzy zapisywali dzieciom głównie zwierzęta, elementy garderoby, naczynia, nasiona, zboże, ale też pieniądze. Wymieniali przedmioty i zwierzęta, które miały trafić w ręce konkretnego dziecka. Często próbowali uzasadnić swoją decyzję, także wówczas, gdy postanawiali nie przepisywać nic bądź nic więcej ponad to, co dzieci otrzymały w przeszłości. Po śmierci matki Anna wzięła z rodzinnego gospodarstwa jałowicę, czyli młodą krowę – ojciec Jakub Roman z Jaworska uznał więc, że powinna się tym zadowolić i nie dążyć do większego wzbogacenia na tej rodzinie, gdyż mogłoby to pogрузić w biedzie jego ówczesną żonę i dzieci z tego małżeństwa⁵³. Wydaje się, że o swoją córkę Reginę bardziej zadbał Wojciech Jewuła z Jaworska, której zapisał w testamencie krowę, jałowicę i wieprza. Jak zaznaczył jednak – „jest ta dziewczka jakoby nie mając piątego zmysłu”, co oznacza jej pewną niepełnosprawność umysłową, dlatego miała zostać pod opieką syna testatora, Wojciecha. Dodał, że wspomnianego wieprza córka może sprzedać i „obrócić pieniądze na co będzie chciała”, z krowy brat miał dawać jej pewnego rodzaju kieszonkowe, z jałowicy zaś, która *de facto* miała stać się jej własnością, miał nie należeć się jej żaden zysk pieniężny, gdyż jak to ujął Wojciech Jewuła – „roboty jako po takowej, jako się wyżej pisało, mało co albo zgoła nic nie masz”⁵⁴. Ekwiwalentem za tę jałowicę miało być wyposażenie garderoby Reginy (ojciec nie chciał, by była zaniedbana), polecił zatem synowi, namaszczoneму na jej opiekuna, aby postarał się o buty, koszule i chusty dla niej. Co ważne – miał to być ubiór nie na poziomie kucharki, lecz skromniejszy, przystający czeladzi. Mimo iż dziewczyna była niepełnosprawna, miała wolność wyboru – gdyby nie podobało jej się traktowanie przez brata i życie u jego boku, mogła odejść i szukać sobie „polepszenia” – wyprawą wówczas miała być zapisana

⁴⁸ Nr 29 (Jana Śluby z Brzozowej, 1632 r.), s. 53.

⁴⁹ P. Dąbkowski, *Prawo prywatne polskie*, t. 1, s. 417–418.

⁵⁰ M. Kołacz-Chmiel, *Mulier honesta et laboriosa...*, s. 95.

⁵¹ P. Dąbkowski, *Prawo prywatne polskie*, t. 2, s. 18; T. Wiślicz, *Upodobanie...*, s. 124–125.

⁵² T. Wiślicz, *Upodobanie...*, s. 125.

⁵³ Nr 76 (Jakuba Romana z Jaworska, 1678 r.), s. 110.

⁵⁴ Nr 12 (Wojciecha Jewuli z Jaworska, 1605 r.), s. 28.

jej krowa⁵⁵. Przykładzie ten wskazuje, iż mimo że praca wszystkich członków chłopskiej rodziny była ważna, nie dyskredytowano tych, którzy nie ze swej winy byli słabsi i pozbawieni pewnych pożądanych cech.

Rodzice przekazywali swoim dzieciom praktyczne ruchomości. Regina z Łobzowa córce o tym samym imieniu zapisała dwie krowy, srebrną obręcz (opaskę), pierzyny, poduszki i wszystkie ubrania kobiece, zaś synowi Franciszkowi oddała młodą krowę, parę koni oraz wszystko, co było związane z wozem. Ponadto na równe części został podzielony fragment gruntu⁵⁶. Córki Bartosza Michała z dóbr Pieskowa Skała otrzymały z kolei po dwie suknie. Podobnie jednak jak Małgorzata Marszałkowa, która swoim córkom postanowiła podarować cztery zagłówki i zieloną suknię⁵⁷, jasno zaznaczył – „nic więcej”⁵⁸. Dużą uwagę zwrócił na ten element ubioru Adam Rusin ze Staszówki, który dwa razy w swoim testamencie wspominał, by płótno zostało przekazane na sukienkę dla córki, Zośki⁵⁹. Z kolei Regina, potomkini Elżbiety Piguliny z Nowej Wsi, otrzymała w zapisie „suknię falendyszową lazurową”, czyli z cienkiego sukna angielskiego albo holenderskiego⁶⁰.

Posag – w praktyce i pamięci chłopów

Oprócz zapisania majątku lub jego części na rzecz danej osoby, który w odniesieniu do młodych kobiet mógł być traktowany jako posag, w testamentach znajduje się wiele konkretnych wzmianek na jego temat. Testatorzy w celu pewnego usprawiedliwienia decyzji podejmowanych w obliczu śmierci, przywoływali wcześniejsze ustalenia, dowodząc, iż majątek (lub jego część) już został młodej osobie przekazany w przeszłości. Chłopi obawiali się bowiem, iż po ich śmierci mogłyby wystąpić kłótnie między potencjalnymi spadkobiercami, o czym często wspominali na początku swych testamentów, uznając tę okoliczność za cel spisania testamentu⁶¹.

Zawartość posagu w głównej mierze tworzyły ruchomości, które młoda kobieta otrzymywała od rodziców, by móc wnieść go do nowo zawartego małżeństwa. Dla uściślenia warto nadmienić, iż podaje się, że posag wypłacano córkom w pieniądzu, zaś podarowane ruchomości określano mianem wyprawy (choć początkowo

⁵⁵ Tamże, s. 28–29.

⁵⁶ Nr 57 (Reginy *primo voto* Wdowczykowej *secundo voto* Sokołowskiej z Łobzowa, 1661 r.), s. 80.

⁵⁷ Nr 21 (Małgorzaty Marszałkowej z Sidziny, 1619 r.), s. 42. Testatorka cały majątek przepisała swoim synom, córkom tylko wspomniane ruchomości i dodała – „nie mają się niczego więcej upominać” (tamże).

⁵⁸ Nr 70 (Bartosza Michała z dóbr Pieskowa Skała, 1671 r.), s. 101.

⁵⁹ Nr 6 (Adama Rusina ze Staszówki, 1597 r.), s. 19, 20.

⁶⁰ Nr 71 (Elżbiety Piguliny z Nowej Wsi, 1674 r.), s. 102; zob. *Falendysz*, w: *M. Arcta słownik staropolski. 26 000 wyrazów i wyrażeń używanych w dawnej mowie polskiej*, oprac. A. Krasnowolski, W. Niedźwiedzki, Warszawa [ca 1920], s. 67.

⁶¹ Na przykład Agnieszka Gałatowa z Brzozowej uznała, że spisuje testament, „aby po śmierci jej żadnych niezgód i rozterków nie było, tak i między małżonkiem jej uczciwym [...] jako i między dziatkami jej” – Nr 24 (Agnieszki Gałatowej z Brzozowej), s. 44.

nie było tu różnicy pojęciowej)⁶². Testatorzy tylko sporadycznie używali pojęcia „posag”, czasem określali go jako wiano lub mówili ogólnie o wyprawie, dlatego określenia te są tu traktowane jako synonimy. Pomieszczenia znaczenia tych słów dopatrzyl się m.in. Jan Riabinin, według badań którego polszczyzna aktowa utożsamiała niekiedy posag z wianem, czyli sumą pieniężną zapisaną żonie przez męża na jego dobrach⁶³.

Anna Olechnowa, opuszczając dom rodzinny, otrzymała w posagu dwie owce i świnie. W chwili gdy jej ojciec – Adam Rusin ze Staszówki – był u progu śmierci, zeznała, że nie pragnie z rodzinnego majątku nic więcej, a to, co mogłoby przyspaść jej w udziale, oddaje głównemu dziedzicowi, bratu Maciejowi⁶⁴. Wojciech Jewula z Jaworska wspominał, że trójkę ze swoich dzieci wyposażył przed laty, gdy opuszczali gospodarstwo. Syn Jan dostał wówczas dwa woły, krowę, jałowicę i siedem świń, córce Annie podarował parę wołów i dwie grzywny, zaś córka Katarzyna, żona Szymona Niemca z ich rodzinnej wsi, otrzymała jedną krowę, jałowicę i trzy świnie. Inna Katarzyna, również zamężna, córka Bartosza Cygana z Trzcianki, musiała zadowolić się otrzymaniem jednej i pół krowy. Posag ten był w tym przypadku tym, co zostało po jej zmarłej matce, a poprzedniej żonie Cygana. Taką samą część otrzymał jej rodzony brat, Sebastian, który jednak dodatkowo przed kilku laty wzbogacił się o 3 złote, a także o ubranie. Jak zaznaczył Bartosz – „dzieci pierwszej żony odprawił dobrze”⁶⁵. Małgorzata Kołacz-Chmiel oszacowała, iż przeciętny posag był warty 2–4 grzywny (u elit chłopskich zaś nawet kilkukrotnie więcej)⁶⁶. Tomasz Wiślicz zauważył ponadto, że nawet w najbiedniejszych rodzinach starano się córkę wyposażyć, darując bieliznę, bydło – choćby jedną krowę – czy jakieś pieniądze⁶⁷. Majątek przyszłych partnerów, według Małgorzaty Kołacz-Chmiel, miał spore znaczenie w opisywanej rzeczywistości. Mężowie byli bowiem zobowiązani do wypłacenia wiana, które było zabezpieczeniem sum posażnych. Podaje się, że przewyższało ono wartość posagu bądź było mu równoważne⁶⁸.

Inaczej niż wspomniany Wojciech z Jaworska postąpił Marcin Kozik z Brzozowej, który uznał, że córce Reginie należy się 100 złotych, bowiem jej, jak się zdaje, starsza siostra Dorota, wówczas żona Matiasza, otrzymała posag o takiej samej wartości⁶⁹. W związku z tym, iż zasobność finansowa rodzin nie była

⁶² P. Dąbkowski, *Prawo prywatne polskie*, t. 1, Lwów 1910, s. 400.

⁶³ J. Riabinin, *Prawo małżeńskie wedle praktyki miejskiej lubelskiej w XVII wieku*, „Pamiętnik Historyczno-Prawny”, pod red. P. Dąbkowskiego, t. 12, z. 4, Lwów 1933, s. 188.

⁶⁴ Nr 6 (Adama Rusina ze Staszówki, 1597 r.), s. 19–20.

⁶⁵ Nr 12 (Wojciecha Jewuli z Jaworska, 1605 r.), s. 27; Nr 14 (Bartosza Cygana z Trzcianki, 1612 r.), s. 30–31.

⁶⁶ M. Kołacz-Chmiel, *Mulier honesta et laboriosa...*, s. 209. Grzywna (inaczej *marca*) była jednostką obrachunkową – wynosiła 48 sztuk, w tym przypadku groszy, lecz oznaczała także wagę srebra (około 200 g), służąc też jako środek płatniczy, zob. J. Szymański, *Nauki pomocnicze historii*, Warszawa 2004, s. 578–579.

⁶⁷ T. Wiślicz, *Upodobanie...*, s. 125.

⁶⁸ M. Kołacz-Chmiel, *Mulier honesta et laboriosa...*, s. 105–106.

⁶⁹ Nr 18 (Marcina Kozika z Brzozowej, 1616 r.), s. 35. Warto w tym miejscu zaznaczyć, iż wartość pieniądza w XVII w. w porównaniu do XVI stulecia uległa znacznemu pogorszeniu. Ceny systematycznie rosły przy jednoczesnych sporych spadkach plac. Nie dziwi zatem, że za

jednakowa, warto zwrócić uwagę na sytuację dzielenia kapitału między potomków wewnątrz jednej rodziny. Przykładowo trzy córki młynarza, Jana Bierzgi z Bierzgi – Maryna, Anna i Jagnieszka, jak zaznaczył – młode, jeszcze niezamężne – otrzymały od niego w zapisie po 400 złotych. Z kolei na poczet starszych – Ewy i Doroty, jak można wywnioskować, będących już w związkach małżeńskich, spłynęło po 200 złotych. Analogiczną kwotę dostał syn Walenty, z tym że wzbogacił się on jeszcze o suknie ojca⁷⁰. Widać, iż Jan zadbał, by żadne z dzieci nie zostało pokrzywdzone – sumy posażne także utrzymał na jednakowym poziomie. W testamentach często pojawiają się stwierdzenia, iż córki zostały dobrze wyposażone, niektóre aż nadto, dlatego poza otrzymanym uprzednio posagiem, nie powinny upominać się o nic więcej z rodzinnego majątku⁷¹.

O ofiarowaniu córce z pierwszego małżeństwa, Katarzynie, dóbr na miarę swoich możliwości wspominał Jakub Roman z Jaworska. Wyprawił jej wesele i dał dwie krowy, jak podkreślił – „z wyprawą przystojną według możliwości”⁷². Podobnie postąpił ojciec Anny Czajki, Maciej Chudzik z Nowej Wsi, który oświadczył, iż po wydaniu jej za Kazimierza słusznie ją wyposażył, przekazując liczne fragmenty gruntów, które miały wartość ponad 3,5 tysiąca złotych, oraz pewne ruchomości. Zaznaczył przy tym, że „sobie mało co zostawił”⁷³. Warto zaznaczyć, że Anna najprawdopodobniej nie miała rodzeństwa.

Tego, że do zawarcia ślubu wniesienie przez młodą kobietę posagu było rzeczą nieuniknioną, a zarazem naturalną, była świadoma Jadwiga ze wsi Borek. Poprosiła swoich synów – Wojciecha i Sobka – by w przyszłości wspólnie „wyprawili do ludzi” ich siostrę, a jej córkę, Zofię⁷⁴. Podobne zadanie otrzymał Antoni, syn Marcina Sasina z Krowodrzy. Ojciec zobowiązał go, żeby wydał Ewę za męża i „wyposażył, jak na to przynależy”, dając jej pościel i jedną krowę. W domu rodzinnym miał ponadto urządzić jej wesele⁷⁵.

Warto mieć na uwadze fakt, że przekazywane ruchomości pochodziły najczęściej z gospodarstwa dziedzicznego mężczyzny, więc nawet jeśli decyzja o wielkości wyprawy była dokonywana przez oboje rodziców, decydujący głos miał zapewne ojciec. Kobieta była zobowiązana do przekazania pewnych części dóbr dziecku opuszczającemu rodzinę wtedy, gdy była wdową.

tysiąc złotych w połowie XVII w. można było kupić nieporównywalnie mniej niż w drugiej połowie XVI stulecia, zob. J. Sztetyło, *Pieniądz*, w: *Encyklopedia historii gospodarczej Polski do 1945 roku*, t. 2, s. 50–52; por. W. Adamczyk, *Ceny w Lublinie od XVI do końca XVIII wieku*, Lwów 1935; E. Tomaszewski, *Ceny w Krakowie w latach 1601–1795*, Lwów 1934; A. Szelągowski, *Pieniądz i przewrót cen w XVI i XVII wieku w Polsce*, Lwów 1902; zob. także M. Bogucka, *Kryzys monetarny XVII w. Konsekwencje społeczne i psychologiczne w Polsce*, w: *Człowiek i świat. Studia z dziejów kultury i mentalności XV–XVIII w.*, Warszawa 2008, s. 75–86.

⁷⁰ Nr 65 (Jana Bierzgi z Bierzgi, 1667 r.), s. 95.

⁷¹ Por. Nr 22 (Jana Jastrzębskiego z Bielawina, 1621 r.), s. 43; Nr 29 (Jana Słuby z Brzozowej, 1632 r.), s. 53; Nr 31 (Piotra i Marii Jakimców z Czukwi, 1633 r.), s. 54; Nr 77 (Pawła Goraja z Sułoszowej, 1680 r.), s. 111; Nr 88 (Zofii Rozkowej ze Świątnik, 1694 r.), s. 127; Nr 90 (Franciszka Mierniczaka z Olszówki, 1695 r.), s. 130.

⁷² Nr 76 (Jakuba Romana z Jaworska, 1678 r.), s. 110.

⁷³ Nr 78 (Macieja Chudzika z Nowej Wsi, 1682 r.), s. 113.

⁷⁴ Nr 82 (Jadwigi Bartoszowej, *alias* Świstuliny, z Borku, 1685 r.), s. 119.

⁷⁵ Nr 86 (Marcina Sasina z Krowodrzy, 1688 r.), s. 125.

Wedle prawa koronnego kobiety, które otrzymały posag, traciły zasadniczo prawo do spadkobrania, wyraźnie się go zrzekając⁷⁶, jak to zrobiła wspomniana wyżej Anna Olechnowa.

Chłopi, w momencie sporządzania swoich testamentów przed nadchodzącą śmiercią, dość często odwoływali się do kwestii posagu i wiana, podając przy tym motywacje swoich decyzji. Spore wsparcie rodzinnego budżetu otrzymane przez daną osobę w przeszłości było dla nich argumentem, by to ją uczynić głównym spadkobiercą. Stanisław Szewc z Sułoszowej zebrany majątek postanowił przekazać swojej żonie Zofii i ich wspólnym dzieciom. Stwierdził wówczas: „a to dla tego, iż ona ubóstwo swoje wniosła do mnie...” – były to trzy krowy (czwartą kupiła), dwanaście owiec, woły, które zostały wykorzystane przy pracy gospodarskiej, a także różne zboża. Co więcej, kobieta ta przez wszystkie lata wspólnego życia ze Stanisławem kupiła dwanaście krów. Testator podał, że musiała je jednak sprzedawać i pozyskane pieniądze przeznaczać na żywność, gdyż – jak zaznaczył – „bom się nie miał czym żywić ubogi człowiek”⁷⁷. Ciekawa sytuacja miała miejsce w domu Jakuba Romana z Jaworska, którego żona z dziećmi miała stać się właścicielką całego mienia. Urszula – druga małżonka testatora, wchodząc w ten związek, dosłownie wedle jego przekazu, „przygnała” trzy krowy i inne nieokreślone dobra, ale to wszystko zostało skonsumowane, co sprawiło, iż byli skazani na życie w nędzy. Zważywszy na posag żony wniesiony w niedalekiej, jak się wydaje, przeszłości i fakt, iż byli wówczas w niekorzystnej sytuacji finansowej, Jakub odmówił przekazania jakichkolwiek dóbr swojemu synowi z pierwszego małżeństwa, Wojciechowi. Ten młody mężczyzna, według ojca, nawet bez dziedziczenia ojczyźnego majątku był w stanie sobie poradzić, „gdyby tylko chciał”⁷⁸. Inny los spotkał Pawła Goraja z Sułoszowej, którego druga żona nie dotrzymała mu wierności. Stwierdził, że to, co we „wianie albo posagu od matki przyniosła”, zostało później przez nią i ową teściową Pawła zabrane na powrót, co przyczyniło się także do szkód na jego majątku. Co więcej, przekazał on, że w trakcie jego pobytu w Krakowie rozkradła siemię lniane, czym przyczyniła się do kłopotów zdrowotnych nie najmłodszego już Goraja⁷⁹. Zachowanie owej kobiety w oczach męża, rodziny, a także sąsiadów z pewnością było oceniane negatywnie. Jak stwierdził Tomasz Wiślicz: „małżeństwo chłopskie nie wisiało [...] w społecznej próżni – podlegało ciągłej kontroli i wpływowi krewnych z obu stron”⁸⁰.

Niemale znaczenie dla decyzji majątkowych chłopów miała pracowitość potencjalnego spadkobiercy, cecha szczególnie pożądana nie tylko wśród kobiet tworzących stan chłopski⁸¹. Małżonkowie, tak jak Maciej Chudzik, starali się doceniać wspólną pracę na rzecz dobytku. Sporządzając testament, uznał, że rozporządza swoim mieniem, które, jak zaznaczył zostało mu użyczone przez Pana Boga, lecz za jego staraniem, oraz – co istotne – którego się prawie, czyli

⁷⁶ A. Moniuszko, *Prawo sądowe...*, s. 40.

⁷⁷ Nr 10 (Stanisława Szewca z Sułoszowej, 1601 r.), s. 25.

⁷⁸ Nr 76 (Jakuba Romana z Jaworska, 1678 r.), s. 110.

⁷⁹ Nr 77 (Pawła Goraja z Sułoszowej, 1680 r.), s. 111.

⁸⁰ T. Wiślicz, *Upodobanie...*, s. 153.

⁸¹ M. Kołacz-Chmiel, *Mulier honesta et laboriosa...*, s. 274.

prawdziwie, nie pozornie, tak jak należy dorabiał z ówczesną żoną Regina⁸². Imiennik Chudzika, również z Nowej Wsi, niejaki Burza *alias* Oleś przekazał w 1675 r. informację, że swój własny dom, który postawił po potopie szwedzkim (1655–1660), „zbudował na spól z małżonką terażniejszą Zofią”⁸³. Nieco mniejszym, choć niebagatelnym wyzwaniem było kupno domu. Sytuacje z Krowodrzy ukazują, że pokryciem kosztów nie był obarczony tylko mężczyzna. Zarówno Agnieszka Gorysiówna i Tomasz Traczyk, jak i zagrodnik z tej wsi, Michał Siudy z małżonką Anną, domy (ci drudzy wraz z ogrodem) kupili „wspólną ręką”⁸⁴. Nie inaczej było w rodzinie Józkowiczów, którzy zamieszkiwali w tej samej wiosce – Katarzyna swój dom, który „wspólną ręką z wiernej pracy swej” kupiła razem z mężem Grzegorzem, zapisała mu w spadku⁸⁵. Wzmianki o wspólnym zakupie danej nieruchomości lub o fizycznym zaangażowaniu kobiety w ekonomiczne funkcjonowanie rodziny, które pojawiały się w testamentach męskich, miały na celu nie tylko docenienie małżonki, lecz także ukazanie słuszności czynionych zapisów (argument dla innych potencjalnych spadkobierców). Podobnie w testamentach kobiecych – chodziło zapewne o zwrócenie uwagi na wkład w rozwój dóbr i uzyskanie dzięki temu pewnego mandatu, by móc je przejąć bądź nimi dysponować⁸⁶.

Podobny cel, jak się zdaje, pełniło podkreślanie przez chłopki swojej autonomii w kwestiach ekonomicznych. Jak wiadomo, dziedziczyły one różne dobra – również te ziemskie, a także nabywały je, wykładając własne fundusze. Maria Klepacówna z Tork – jak zapisano – czyniła testament, „a raczej spisanie sprzętu z pracy rąk swoich własnych nabytego”⁸⁷. W podobnym tonie rozpoczęła formułowanie swojej ostatniej woli Matiasowa Łyczkowa z Nowej Wsi, stwierdzając, że to, czym będzie dysponować, to – parafrazując – „jej majątnostki, które Pan Bóg jej dał z jej pracy”⁸⁸. Zofia Rozkowa ze Świątnik dość dosadnie stwierdziła, iż jej majątek to owoce pracy – „krwawnego dorobienia się”. Prosiła świadków, by w razie jakiegś niepewności przyznali, że rola, którą zapisywała potomkom, została kupiona za jej własne pieniądze. Powołała się przy tym na autorytet nieżyjącego już wówczas męża⁸⁹.

⁸² Nr 78 (Macieja Chudzika z Nowej Wsi, 1682 r.), s. 112.

⁸³ Nr 72 (Macieja Burzy, alias Olesia z Nowej Wsi, 1675 r.), s. 103.

⁸⁴ Nr 45 (Michała Siudego z Krowodrzy, 1648 r.), s. 68; Nr 49 (Agnieszki Gorysiówny z Krowodrzy, 1652 r.), s. 73.

⁸⁵ Małżonków obowiązywało zwykle tzw. dożywocie, czyli umowa, na podstawie której osoba po zmarłym małżonku dysponowała majątkiem do swojej śmierci, zob. A. Moniuszko, *Prawo sądowe...*, s. 34.

⁸⁶ Zob. także: Nr 33 (Anny Pociaskowej z Błazowej, 1635 r.), s. 58; Nr 64 (Sebastiana Kokoszki z Krowodrzy, 1667 r.), s. 93; Nr 74 (Ewy Albiny z Nowej Wsi, 1675 r.), s. 107; Nr 75 (Anny Magozowej z Krowodrzy, 1675 r.), s. 108; Nr 76 (Macieja Chudzika z Nowej Wsi, 1682 r.), s. 113; Nr 79 (Andrzeja Kłosa ze Świątnik, 1684 r.), s. 115.

⁸⁷ Nr 68 (Marii Klepacówny z Tork, 1668 r.), s. 98. Zob. też Nr 3 (Maruchny Kuryłowej z Tork, 1580 r.), s. 17; Nr 74 (Ewy Albiny z Nowej Wsi, 1675 r.), s. 106.

⁸⁸ Nr 59 (Matiasowej Łyczkowej z Nowej Wsi, 1665 r.), s. 83.

⁸⁹ Nr 88 (Zofii Rozkowej ze Świątnik, 1694 r.), s. 127.

Podsumowanie

Historie przywołanych chłopów zdają się potwierdzać ustalenia historyków co do dziedziczenia majątku. Dziedzicem zwyczajowo był mężczyzna – najstarszy bądź najmłodszy syn, żona pozostawiona przez męża na gospodarstwie mogła dożywno w nim przebywać, często także nim zarządzać, zaś córka otrzymywała całość rodzinnych dóbr w sytuacji, gdy nie miała konkurencji w postaci braci. Jest to mimo wszystko obraz zgeneralizowany. Jak pokazują przedstawione sytuacje, każda rodzina, mimo połączeń i zależności od innych sąsiedzkich rodzin, była osobną, specyficzną jednostką społeczno-gospodarczą. Jak można było zaobserwować, ciągłość gospodarstwa mogła być zapewniona niekoniecznie przez młodego mężczyznę, lecz także przez wchodzącą w dorosłość kobietę, którą ojciec uznał za najlepiej nadającą się do wypełnienia tego zadania. Spadkodawcami byli zarówno mężczyźni, jak i kobiety. Niewiasty zaś zapisywały swoim potomkom całość gospodarstwa zwykle jako wdowy.

Teksty testamentów ukazały ponadto duże znaczenie posagu. Każdy potomek opuszczający rodzinę mógł liczyć na otrzymanie pewnej ilości ruchomości bądź nawet nieruchomości. Przedstawione przykłady pozwoliły dostrzec, że syn, którego nie wyznaczono do objęcia dziedzictwa, był zwykle nieco lepiej wyposażony niż jego siostra, także wyprowadzająca się z ojcowizny. Wspólna praca na gospodarstwie oraz to, co przed laty kobieta wniosła do małżeństwa, było natomiast wyrazem niemałej wdzięczności spodziewającego się śmierci mężczyzny, co wyrażało się w zapisie majątku, lecz także w słowach kierowanych do małżonki. Z tekstów testamentów, wykorzystanych w artykule, wynika, że patriarchalizm – czyli dominację mężczyzny – można odnieść także do chłopskiego małżeństwa, lecz ich wzajemne stosunki znacznie lepiej oddaje określenie partnerstwo⁹⁰. Przywołane historie nie mogą, rzecz jasna, być potraktowane jako typowy obraz chłopskiej rzeczywistości w drugiej połowie XVI i w XVII stuleciu. Chłopów – bohaterów tego artykułu – trudno jednak nazwać niewolnikami, co niewątpliwie stoi w sprzeczności z przywołaną wyżej tezą Kamila Janickiego.

BIBLIOGRAFIA

- Adameczyk W., *Ceny w Lublinie od XVI do końca XVIII wieku*, Lwów 1935.
 Bardach J., *Historia państwa i prawa Polski*, t. 1: *Do połowy XV wieku*, pod red. J. Bardacha, Warszawa 1964.
 Bogucka M., *Białogłowa w dawnej Polsce. Kobieta w społeczeństwie polskim XVI–XVIII wieku na tle porównawczym*, Warszawa 1998.
 Bogucka M., *Gorsza pleć. Kobieta w dziejach Europy od antyku do wieku XXI*, Warszawa 2006.
 Bogucka M., *Kryzys monetarny XVII w. Konsekwencje społeczne i psychologiczne w Polsce*, w: *Człowiek i świat. Studia z dziejów kultury i mentalności XV–XVIII w.*, Warszawa 2008, s. 75–86.
 Dąbkowski P., *Prawo prywatne polskie*, t. 1, Lwów 1910.
 Dąbkowski P., *Prawo prywatne polskie*, t. 2, Lwów 1911.

⁹⁰ Por. M. Bogucka, *Białogłowa w dawnej Polsce...*, s. 66, 67, 70; teźże, *Gorsza pleć...*, s. 67.

- Encyklopedia historii gospodarczej Polski do 1945 roku*, t. 2, pod red. A. Mączaka, Warszawa 1981.
- Fortuna F.I., *Status prawny i społeczny kobiet w XVII wieku w świetle testamentów szlachty Prus Królewskich*, „Civitas et Lex” 2022, nr 2, s. 87–97.
- Guzowski P., *Chłopi i pieniądze na przełomie średniowiecza i czasów nowożytnych*, Kraków 2008.
- Guzowski P., *System dziedziczenia chłopów na przełomie średniowiecza i czasów nowożytnych w świetle sądowych ksiąg wiejskich*, w: *Rodzina i gospodarstwo domowe na ziemiach polskich w XV–XX wieku. Struktury demograficzne, społeczne i gospodarcze*, pod red. C. Kukli, Warszawa 2008, s. 29–35.
- Ihnatowicz I., Mączak A., Zientara B., Żarnowski J., *Spółeczeństwo polskie od X do XX wieku*, Warszawa 1988².
- Inglot S., *Z dziejów wsi polskiej i rolnictwa*, Warszawa 1986.
- Izydorczyk A., *Rodzina chłopska w Małopolsce w XV–XVI wieku*, w: *Spółeczeństwo staropolskie*, t. III, pod red. A. Wyczańskiego, Warszawa 1983, s. 7–27.
- Janicki K., *Pańszczyzna. Prawdziwa historia polskiego niewolnictwa*, Poznań 2021.
- Kaczmarczyk Z., Leśnodorski B., *Historia państwa i prawa Polski*, t. II: *Od połowy XV wieku do r. 1795*, pod red. J. Bardacha, Warszawa 1966².
- Kołacz-Chmiel M., *Mulier honesta et laboriosa. Kobieta w rodzinie chłopskiej późnośredniowiecznej Małopolski*, Lublin 2018.
- Krzynówek J., *Precarium a klientela*, „Przegląd Historyczny” 84(1993), z. 4, s. 427–432.
- Leszczyński A., *Ludowa historia Polski. Historia wyzysku i oporu. Mitologia panowania*, Warszawa 2020.
- Łosowski J., *Wstęp*, w: *Testamenty chłopów polskich od drugiej połowy XVI do XVIII wieku*, oprac. i wyd. J. Łosowski, Lublin 2015, s. XI–LVIII.
- M. *Arcta słownik staropolski. 26 000 wyrazów i wyrażeń używanych w dawnej mowie polskiej*, oprac. A. Krasnowolski, W. Niedźwiedzki, Warszawa [ca 1920].
- Moniuszko A., *Prawo sądowe Rzeczypospolitej szlacheckiej (XVI–XVIII w.). Zarys wykładu z wyborem źródeł*, Warszawa 2017.
- Musiałik W., *Pozycja mężczyzny w rodzinie (od historii ku współczesności)*, w: *Rodzina. Historia i współczesność. Studium monograficzne*, pod red. W. Korzeniowskiej, U. Szusćcik, Kraków 2010, s. 169–175.
- Penkała A., *Panięskie ochędóstwo. Kwestie posagowe i wienne w małżeństwach szlachty województwa krakowskiej w czasach saskich*, Kraków 2016.
- Pielas J., *Państwo, religia, prawo i rodzina*, w: *Rodzina i jej gospodarstwo na ziemiach polskich w geografii europejskich struktur rodzinnych do połowy XX wieku*, pod red. P. Guzowskiego, C. Kukli, Białystok 2019, s. 19–37.
- Riabinin J., *Prawo małżeńskie wedle praktyki miejskiej lubelskiej w XVII wieku*, „Pamiętnik Historyczno-Prawny”, pod red. P. Dąbkowskiego, t. 12, z. 4, Lwów 1933, s. 179–196.
- Szelągowski A., *Pieniądz i przewrót cen w XVI i XVII wieku w Polsce*, Lwów 1902.
- Szymański J., *Nauki pomocnicze historii*, Warszawa 2004.
- Testamenty chłopów polskich od drugiej połowy XVI do XVIII wieku*, oprac. i wyd. J. Łosowski, Lublin 2015.
- Wiślicz T., *Upodobanie. Matężństwo i związki nieformalne na wsi polskiej XVII–XVIII wieku. Wyobrażenia społeczne i jednostkowe doświadczenia*, Wrocław 2012.

**THE PRACTICE OF INHERITANCE OF PROPERTY BY WOMEN
IN A PEASANT FAMILY BASED ON THE TEXTS OF WILLS
FROM THE SECOND HALF OF THE 16th AND 17th CENTURIES**

SUMMARY

The practice of women inheriting a property in 16th and 17th century peasant families was examined through an analysis of dozens of peasant wills. The problem addressed in the article – a micro-historical text – refers to peasant women living in different years in a number of villages

located in, *sensu lato*, the Lesser Poland region (Polish: Małopolska). From the family histories shown in the texts of the last wills, it appears that a woman had the right to inherit, dispose of, and manage property. A young woman – a peasant's daughter – received both movables (things of daily use) and real estate (buildings or pieces of land) as an inheritance (including a dowry). She could also advance, becoming heir to the entire farm. Despite these rights, in a broad sense, out of principle, the female peasants held lower position than their brothers. Dying peasants, however, valued their spouses – thanking them for their work and care, they often bequeathed all their possessions to them.

KEYWORDS: woman, peasants, inheritance, family in modern times, peasant wills

NAUKI O KOMUNIKACJI SPOŁECZNEJ I MEDIACH / COMMUNICATION AND MEDIA STUDIES

ARKADIUSZ DUDZIAK

KAMPANIA REKLAMOWA TIGER TRIP 2K22 W SERWISIE YOUTUBE JAKO PRZYKŁAD MARKETINGU NARRACYJNEGO (PRÓBA USTALENIA PRZYCZYN NIESKUTECZNOŚCI KOMUNIKACJI WIZERUNKOWEJ MARKI TIGER ENERGY DRINK)

Wprowadzenie

W roku 2017 na zlecenie firmy Maspex agencja J. Walter Thompson Group Poland zrealizowała prowokacyjną kampanię wizerunkową marki Tiger Energy Drink na Instagramie. Była to komunikacja w formie memów w konwencji shock advertising. Z okazji rocznicy wybuchu powstania warszawskiego opublikowano (na instagramowym profilu marki Tiger) grafikę zawierającą wulgarny gest¹. W opisie tego przejawu komunikacji wizerunkowej posłużono się subkulturowym (blokerskim) hashtagem #rozpiardol². Kampania zaszkodziła reputacji marki³. Reklama wywołała sytuację kryzysową w wyniku oburzenia internautów, dziennikarzy, a następnie dyskusji w mediach na temat potrzeby konsumenckiego bojkotu tej marki⁴. Działania Maspexu w zakresie kryzysowych public relations,

ARKADIUSZ DUDZIAK – Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5397-4023>, e-mail: arkadiuszdudziak@interia.pl

¹ E. Bryła, *1 sierpnia producent napoju Tiger reklamował się środkowym palcem. I hasłem „Chrzanić to, co było”*, w: wyborcza.biz [online], 09.08.2017, <https://wyborcza.biz/biznes/7,177150,22211114,1-sierpnia-tiger-reklamowal-sie-srodkowym-palcem-i-haslem-chrzanic.html?disableRedirects=true>.

² Tamże.

³ *O jeden mem za daleko. Żenujący wpis, którym Tiger uczcił dzień pamięci o Powstaniu Warszawskim*, w: Newsweek.pl [online], 09.08.2017, <<https://www.newsweek.pl/polska/srodkowym-palcem-energy-drink-ucznil-1-sierpnia-dzien-pamieci-o-powstaniu-warszawskim/h15z2lr>>, dostęp: 08.10.2022.

⁴ Na ten temat zob.: *Tiger przeprosza za obraźliwą reklamę z 1 sierpnia*, w: PProto.pl [online], 10.08.2017,

takie jak: nieudolne perswazyjnie przeprosiny na Twitterze i Facebooku; nieprzemyślane oświadczenie prezesa firmy, który określił powstanie warszawskie mianem „narodowego mitu”, ujawniając tym samym brak świadomości i wiedzy, że wypowiada się na temat faktu historycznego i dziedzictwa narodowego⁵; niezbyt wygórowana wpłata zaledwie 500 tys. zł jako zadośćuczynienia – nie naprawiły wizerunku marki, nie zmieniły skompromitowanej reputacji. Tiger przeszedł do historii polskiego marketingu jako marka, która zadrwiła również z okoliczności tragedii smoleńskiej, a także zakpiła z obchodów święta Bożego Ciała⁶.

Celem niniejszych rozważań jest podjęcie próby ustalenia przyczyn niepowodzenia innego przedsięwzięcia brandingowego Tiger Energy Drink – reklamowej kampanii storytellingowej tej marki z roku 2022. Zadaniem badawczym jest scharakteryzowanie strategii promocyjno-reklamowej Tigera na podstawie analizy narracji w spotach reklamowych z kampanii TIGER TRIP 2K22. Owe komunikaty audiowizualne funkcjonowały m.in. w serwisie YouTube jako przejaw marketingu narracyjnego. W brandingowaniu storytellingowym przyjmuje się, że cenioną markę powinna charakteryzować dobrze opowiedziana historia⁷. Założenie to skłania do zadania następujących pytań:

- czy kreatorzy kampanii marki Tiger z 2022 r. wykreowali skuteczną narrację (tj. taką, która: dociera do znacznej liczby przedstawicieli grupy docelowej; zostaje zauważona i zapamiętana)?
- czy twórcy nowego wizerunku marki opowiedzieli efektywnie jakąś reklamową historię (tj. taką, która: uzyskuje aprobatę; owocuje przychylnym nastawieniem do marki; wzbudza motywację do wyrażania pozytywnych opinii na temat marki)?
- dlaczego narracja marketingowa marki Tiger nie przyniosła pożądanych efektów komunikacyjnych w grupie docelowej?
- z jakich powodów marce nie udało się osiągnąć zmiany reputacji, poprawy skompromitowanego niegdyś wizerunku?
- dlaczego nie powiodło się kreowanie i promowanie nowego wizerunku marki?

W komunikacji w mediach społecznościowych marka Tiger nie zrezygnowała z utrzymanego w anachronicznej tonacji retorycznej shock advertising – hash-

w: Wirtualnemedi.pl [online], 09.08.2017, <https://www.wirtualnemedi.pl/artukul/tiger-na-instagramie-fuckiem-dla-1-sierpnia-jako-dnia-pamieci-marka-krytykowana-za-kpiny-z-powstania-warszawskiego>; *O jeden mem za daleko. Żenujący wpis, którym Tiger uczcił dzień pamięci o Powstaniu Warszawskim*, w: Newsweek.pl [online], 09.08.2017, <https://www.newsweek.pl/polska/srodkowym-palcem-energy-drink-ucznil-1-sierpnia-dzien-pamieci-o-powstaniu-warszawskim/h15z2lr>; G. Marczak, *Marka Tiger pokazuje środkowy palec na 1 Sierpnia „Chrzanić to co było”*, w: Antyweb.pl [online], 09.08.2017, <https://antyweb.pl/marka-tiger-pokazuje-srodkowy-palec-na-1-sierpnia-chrzanic-to-co-bylo>. Do bojkotu marki nawoływał m.in. Wojciech Cejrowski: *Cejrowski: Co robić z napojem Tiger*, w: YouTube [online], 17.08.2017, https://www.youtube.com/watch?v=_Ps_ZVqLNeo.

⁵ *Prezes Maspexu: wpisy Tigera z 10 kwietnia i Bożego Ciała też mnie zmroziły, agencja okazała się niestaranna*, w: Wirtualnemedi.pl [online], 10.08.2017, <https://www.wirtualnemedi.pl/artukul/prezes-maspexu-wpisy-tigera-z-10-kwietnia-i-bozego-ciala-tez-mnie-zmroziły-agencja-okazala-sie-niestaranna>.

⁶ Tamże.

⁷ W. Orzeł, *Rola narracji storytellingowej w reklamie*, w: Marketerplus.pl [online], 24.08.2015, <https://marketerplus.pl/rola-narracji-storytellingowej-w-reklamie/>.

tagu #rozpiardlol, uznając, że do korporacyjne *credo* jest adekwatne do gustów, upodobań, preferencji i systemu wartości grupy docelowej konsumentów napoju energetycznego.

Założenia metodologiczne badań narracji reklamowej

W przypadku przekazów reklamowych (zwłaszcza audiowizualnych – złożonych wytworów łączących trzy systemy semiotyczne: język, dźwięk/ muzykę, obraz) proces rozumowania i wnioskowania narratologicznego nie ogranicza się do jednej interpretacyjnej metody czy techniki badawczej (określanej mianem „analizy narracyjnej”)⁸. W prezentowanym ujęciu postuluje się interdyscyplinarne integrowanie pięciu ujęć metodologicznych: a) analizy retorycznej (szczególnie na poziomie inwencji i elokucji) monologów, dialogów, napisów, tekstów narratora z offu, tekstów piosenek reklamowych; b) analizy literaturoznawczo-filmoznawczej w zakresie kompozycji utworu reklamowego z uwzględnieniem narracyjnych kategorii opowiadania i opisu; c) analizy aksjologicznej propagowanych wartości związanych z kreowanym wizerunkiem marki; d) analizy estetycznej w zakresie wyodrębnienia wartości artystycznych i wartości estetycznych, których obecność zwiększa prawdopodobieństwo wzbudzenia zainteresowania i emocji, afektywnego zaangażowania odbiorców, zbudowania zaufania i lojalności; e) analizy antropologiczno-hermeneutycznej – w celu interpretacji reklamowych znaczeń „głębokich”, tj. narracyjnych elementów archetypowych, archaicznych pierwiastków antropologiczno-kulturowych (mityczno-symbolicznych), które potencjalnie zwiększają zapamiętanie przez odbiorców w rezultacie oddziaływania na sferę nieświadomości⁹.

⁸ Przy realizacji prezentowanego opracowania został uwzględniony aktualny stan badań z zakresu narratologii (w humanistyce i naukach społecznych). Na ten temat por.: A.A. Berger, *Narratives in Popular Culture, Media, and Everyday Life*, London 1997; C. Bianchi, *Semiotic Approaches to Advertising Texts and Strategies: Narrative, Passion, Marketing*, „Semiotica” 2011, nr 183 (1/4), s. 243–272; D. Herman, *Storytelling and the Sciences of Mind*, Cambridge 2013; E.A. Kim, H. Shoenberger, E.P. Kwon, S. Ratneshwar, *A Narrative Approach for Overcoming the Message Credibility Problem in Green Advertising*, „Journal of Business Research” 2022, nr 147, s. 449–461; *Narrative Across the Media: The Languages of Storytelling*, pod red. M.-L. Ryan, Lincoln 2004; C.K. Riessman, *Narrative analysis*, Newsbury Park 1993; K. Rosner, *Narracja jako struktura rozumienia*, „Teksty Drugie” 1999, nr 3, s. 7–15; M. Głowiński, *Narratologia: dzisiaj i nieco dawniej*, „Teksty Drugie” 2001, nr 5, s. 20–30; *Narracja jako sposób rozumienia świata*, pod red. J. Trzebińskiego, Gdańsk 2002; *Narracja. Koncepcje i badania psychologiczne*, pod red. E. Dryll, A. Cierpki, Warszawa 2004; *Narracja. Teoria i praktyka*, pod red. B. Janusz, K. Gdowskiej, B. de Barbaro, Kraków 2008; D. Kępa-Figura, *Narracja na płaszczyźnie werbalnej. Na przykładzie przekazu medialnego*, w: *Narracyjność języka i kultury*, pod red. D. Filar, D. Piekarczyk, Lublin 2013, s. 167–184; P. Kulas, *Narracja jako przedmiot badań i kategoria w naukach społecznych*, „Kultura i Społeczeństwo” 2014, nr 4, s. 111–130; *Narracje w życiu. O grupie i jednostce*, pod red. J. Wasilewskiego, Warszawa 2016; A. Krawczyk-Bocian, R. Leppert, *Narracja jako temporalna podróż po świecie sensów i znaczeń*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici” 2020, XL (2), z. 452, s. 14–43; A. Krawczyk-Bocian, *Homo narrator*, Bydgoszcz 2021.

⁹ K. Wertime, *Building Brands & Believers. How to Connect with Consumers using Archetypes*, Singapore 2002; A. Dudziak, *Antropologiczna hermeneutyka jako metodologia badań reklamy audiowizualnej*, w: *Media światem człowieka*, pod red. M. Drożdża, I.S. Fiuta, Kraków – Kielce 2009.

Etapy analizy reklam w kampanii storytellingowej marki Tiger

W tabeli 1 dokonano zestawienia danych w zakresie: a) zainteresowania użytkowników serwisu YouTube spotami kampanii, b) sympatii odbiorców wobec kreacji reklamowych.

Tabela 1. Analiza sympatii odbiorców do kreacji reklamowych z kampanii TIGER TRIP 2K22

Reklama	Liczba wyświetleń	Liczba tzw. lajków	Liczba wszystkich komentarzy/ liczba komentarzy pozytywnych	Liczba komentarzy negatywnych	Element krytykowany (oceniany ujemnie)
„Mania”	5 827 962	105	9/ 4	1	antypatia wywołana zapamiętaniem kampanii z 2017 r.
„Hubi & Kubi”	6 151 685	84	16/ 3	2	piosenka reklamowa (muzyka); infantylny charakter wokalu w piosence reklamowej i problem z wyciszeniem
„Wilano”	5 894 611	57	11/ 2	3	piosenka reklamowa (muzyka); adresowanie reklamy do grupy docelowej osób nieletnich
„Riznyk”	6 112 732	74	8/ 5	1	fakt, że do kampanii nie zaangażowano jakiegoś polskiego zawodnika street workoutu

Źródło: opracowanie własne [dane z serwisu YouTube z 08.10.2022].

Wyniki analizy sympatii pozwalają na sformułowanie wniosku, że reklamy kampanii TIGER TRIP 2K22 w serwisie społecznościowym YouTube nie odniosły sukcesu. Marce nie udało się uzyskać optymalnego zainteresowania i aprobaty. Marka Tiger Energy Drink nie poprawiła wizerunku medialnego. Zaprezentowane dane liczbowe odzwierciedlają znaczne dysproporcje pomiędzy liczbą kontaktów internautów z reklamami a liczbą pozytywnych reakcji na odebrane treści, jak również inicjowaniem dyskusji na temat kampanii i reklamowanej marki, dodatnim ocenianiem przekładającym się na pożądany wizerunek Tigera.

Komentarze i oceny negatywne (cytowane poniżej z zachowaniem oryginalnej pisowni) dotyczyły głównie oprawy muzycznej (czyli reklamowej piosenki). W komentarzu do spotu „Wilano” youtuber Wojtek K skrytykował brak oryginalności: „przecież to jest xero Young Leosi, weźcie się wysilcie na swój styl”. Z kolei inny użytkownik, mioush Q stwierdził: „Jaki dramat. Fajnie, profesjonalne klejenie tego i do tego muzyka nadająca się do niczego. Rozumiem że dla Tigera target to 10-16? Odstrasza oglądanie tego, chciałbym zobaczyć jak klip poszedł do kogoś wyżej z Tigera i akceptacja tego. Chyba, że sam ma 16 lat mentalnie”. W komentarzu do spotu „Hubi & Kubi” Piotr Pabiasz napisał: „za muzykę łapa w dół”.

Jako formę narracji muzycznej kreatorzy reklam wykorzystali piosenkę Broke Boys, zatytułowaną „Rok Tygrysa”, wykonywaną przez młodą polską raperkę Young Leosię. W poszczególnych reklamach znalazły się fragmenty tego utworu, utrzymanego w retorycznej tonacji hip-hopowej i blockerskiej¹⁰:

Wysoki blok na Ochocie, u nas nigdy nie było gorzej
 Wielki dom na mały procent, u nas nigdy nie było skromnie
 Serce jak koń, ruchy jak kot, bo od dziecka walczę o swoje
 Kurs na skok na bank, z zaskoczenia biorę co moje
 [...]
 Chociaż droga była trochę kręta (okej) to pełna skarbów jest meta (tak jest)
 Mam wszystko o czym kiedyś marzyłam
 [...]
 Teraz mam swój rok tygrysa i patrz jak szczerze kły
 Chcę, żeby każdy widział, tu nie ma smutnych dni
 [...]
 Wysoki blok na Ochocie, u nas nigdy nie było gorzej
 Wielki dom na mały procent, u nas nigdy nie było skromnie¹¹.

Wykorzystaniem w reklamach cytowanej piosenki kreatorzy wizerunku marki potwierdzili adresowanie kampanii do grupy docelowej osób nieletnich (nastolatków, „Generacji Z”, „Zetek”). Nawiązali do działań sound marketingowych – zastosowania product placement marki Tiger w singlu „Rok Tygrysa”¹². Beata Goczał zebrała entuzjastyczne oceny tych działań promocyjnych w środowisku marketerów z takich agencji, jak: Insignia, Labcon, GoldenSubmarine, Spin Strategy czy Pro-Loko¹³. Uznanie dzieci czy młodszych nastolatków za konsumentów takiego produktu, jak napój energetyzujący, dowodzi wyjątkowego cynizmu oraz ignorancji dla etyki komunikowania marketingowego i społecznej odpowiedzialności działań brandingowych. Normą społeczną wychowania, dbałości o właściwy rozwój i dobrostan osób nieletnich jest to, że nie zaleca się im konsumowania używek, m.in. kawy (kofeiny) ani też wszelkiego rodzaju barwników, konserwantów, chemicznych substancji słodzących itp. Komentatorzy tekstu B. Goczał w serwisie Wirtualnedia.pl nie podzielili pozytywnych

¹⁰ Na temat subkultury blockersów i charakterystycznego dla niej slangu, zob.: A. Górska, *Spory o wizerunek popkultury blockersów*, „Warmińsko-Mazurski Kwartalnik Naukowy” 2012, nr 1, http://www.kwartalnik.wsiie.olsztyn.pl/sites/default/files/kwartalnik/2012/1/Kwartalnik1_2012_5.pdf; W. Cichosz, *Dysfunkcyjność społeczna – subkultury młodzieżowe*, „Studia Gdańskie” 17(2004), s. 196, <https://bibliotekanauki.pl/articles/558557.pdf>; T. Paleczny, *Zjawisko uniwersalizacji kulturowej jako wymiar procesu globalizacji*, „Krakowskie Studia Międzynarodowe” 2007, nr 2, s. 175–178, https://repozytorium.ka.edu.pl/bitstream/handle/11315/24119/PALECZNY_Zjawisko_uniwersalizacji_kulturowej_jako_wymiar_2007.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

¹¹ Źródło: *Musixmatch. Young Leosia – Rok Tygrysa (prod. Broke Boys)*, w: YouTube [online], 27.04.2022, <https://www.youtube.com/watch?v=cNVgMk2oLQ4>.

¹² *Napój Tiger promowany w nowym teledysku Young Leosi*, w: Wirtualnedia.pl [online], 28.04.2022, <https://www.wirtualnedia.pl/artukul/tiger-teledysk-young-leosia-reklama-krytyka>.

¹³ B. Goczał, *Obecność marki Tiger w teledysku Young Leosi to majstersztyk*, w: Wirtualnedia.pl [online], 04.05.2022, <https://www.wirtualnedia.pl/artukul/tiger-reklama-teledysk-young-leosia-ile-majstersztyk-sound-marketing-jak-dziala>.

opinii „ekspertów branded content”. Oto przykładowa wypowiedź internauty qba: „Wciskanie tego świństwa dzieciakom powinno być zakazane!” 2022.05.03, 18:54.

Publikacja B. Goczał sprowokowała kolejne krytyczne odwołanie do kampanii marki Tiger w stylu shock advertising z 2017 r. Internauta, posługujący się nickiem Fan serialu „Komisarz Mama”, stwierdził: „Bojkotuję odkąd obrazili ofiary Powstania Warszawskiego. Ha tfu” 2022.05.03, 16:58.

Z punktu widzenia wizerunku Tigera znamieny pozostaje fakt, że w gronie osób zainteresowanych marką (komentujących w serwisie YouTube) przetrwała pamięć o etycznie nagannej kampanii memowej z 2017 r. Ówczesna komunikacja i wywołany nią kryzys nawet po kilku latach wpływają niekorzystnie na kreowany i promowany wizerunek marki. Oto cytaty z komentarzy użytkowników YouTube’a (przytoczone z zachowaniem pisowni oryginalnej):

- a) do spotu „Mania” – Milopro 801: „Słabe nie lubię tigrow za ten obrazek 1 sierpnia”;
- b) do spotu „Hubi & Kubi” – Suwritel: „Ja daję łapkę w dół za aferę z 1 sierpnia 2017”.

Ustalenia dotyczące form narracji, jak również zastosowanej tonacji retorycznej zilustrowano w tabeli 2.

Odbiorców wizerunku marki Tiger, kreowanego i promowanego w 2022 r. w serwisie YouTube, nie ujęły reklamy kampanii z uwagi na ich narracyjne ubóstwo. Reklamowymi opowiadaniem i opisami (potocznymi, infantylnymi, banalnymi) nie stworzono żadnej atrakcyjnej odbiorczo historii marki. Ani retoryka narcystyczna¹⁴ bohaterów-narratorów, ani retoryka hip-hopowa czy blockerska piosenki „Rok Tygrysa” nie wywarły pozytywnego wrażenia na internautach.

Na osobach o choćby minimalnej kulturze literackiej i muzycznej tekst piosenki (element spotów reklamowych najczęściej krytykowany przez youtuberów) będzie sprawiał wrażenie nieudolnego, naiwnego, grafomańskiego, pozbawionego walorów literacko-artystycznych.

Analizy przejawiania się wartości artystycznych oraz wartości estetycznych w kampanii Tigera z 2022 r. dokonano w zakresie trzech form narracji przekazów reklamowych:

- wypowiedzi bohaterów (napisów w stopce przestrzeni wewnątrzekranowej spotów);
- piosenki reklamowej;
- w warstwie wizualnej spotów.

W procesie analizy wykorzystano typologię wartości artystycznych i wartości estetycznych w ujęciu klasyków polskiej estetyki, m.in. Mieczysława Wallisa i Marii Gołaszewskiej¹⁵.

Obecność wartości artystycznych w reklamach Tigera przedstawia tabela 3.

¹⁴ Na temat narcyzmu – por.: P. Dessuant, *Narcyzm. Przegląd koncepcji psychoanalitycznych*, Gdańsk 2007; H.P. Röhr, *Narcyzm – zaklęte „ja”*, Poznań 2007.

¹⁵ M. Wallis, *Przeżycie i wartość*, Kraków 1968, s. 189n.; M. Gołaszewska, *Zarys estetyki. Problematyka, metody, teorie*, Warszawa 1986, s. 351–372; tejsze, *Istota i istnienie wartości. Studium o wartościach estetycznych na tle sytuacji aksjologicznej*, Warszawa 1990, s. 148, 169, 170, 172–174, 176–358.

Tabela 2. Retoryczne aspekty narracji reklamowej w kampanii TIGER TRIP 2K22

Przekaz reklamowy	Opowiadanie w wypowiedzi bohatera reklamowego jako kategoria narracyjna	Opis w wypowiedzi bohatera reklamowego jako kategoria narracyjna	Tonacja retoryczna wypowiedzi reklamowego bohatera-narratora	Tonacja retoryczna w piosence reklamowej
„Mania”	opowiada o tym, co trenuje głównie, a co sporadycznie; o tym, że wywołuje zainteresowanie w miejskim otoczeniu społecznym, gdy porusza się pieszo, niosąc „wielki kawał drewna”; że dobrze bawi się w towarzystwie pozostałych uczestników wycieczki do Portugalii, że śmieje się „cały czas”	opisuje: odczucia osobistej nieprzebieżności („nie czuję się jak zwykły śmiertelnik”); wrażenia, które wywiera na innych; to, jak postrzega i ocenia „szalonych zajawkowiczów”	narcystyczna inwencja retoryczna: sytuowania siebie w centrum świata; skupiania na sobie uwagi; oczekiwania podziwu dla osobistych działań; koncentrowania uwagi na własnych doznaniach emocjonalnych; konstatowania własnej wyjątkowości, niezwykłości	blokerska inwencja retoryczna zmagania z codziennością, walki o przetrwanie; aluzji do problemów z prawem; hip-hopowa inwencja kontestowania świata w duchu buntu; chępienia się łatwym osiągnięciem bogactwa i czerpaniem korzyści z sukcesu materialnego
„Hubi & Kubi”	opowiadają o tym, że: od ponad dekady starają się nie zabić; jeżdżą bussem i odkrywają nowe miejsca	opisują własną aktywność sportową jako rozszerzanie granic kreatywności, przełamywanie barier, podejmowanie decyzji	jak wyżej	jak wyżej
„Wilano”	opowiada o tym, co kocha i co przeżywa w czasie uprawiania sportu	opisuje uczucie doznawane podczas aktywności fizycznej; porównuje uczucie przyjemności z jazdy na wakeboardzie do narkotyku	jak wyżej	jak wyżej
„Riznyk”	opowiada o tym, że w rozmowach z innymi ocenia, iż to, co robi, nie jest normalne	opisuje własny styl życia; rady udzielane innym, którzy chcieliby zostać mistrzami; wyjaśnia, że jego motywacja wynika z chęci przetrwania; wyraża opinie na temat potrzeby optymalnego wykorzystania potencjału młodości	jak wyżej	jak wyżej

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 3. Wartości artystyczne reklam z kampanii TIGER TRIP 2K22

Nazwa wartości artystycznej	Eksplikacje wartości	Reklama „Mania”	Reklama „Hubi&Kubi”	Reklama „Wilano”	Reklama „Riznyk”
Nowość	zastosowanie nowatorskich środków wyrazu artystycznego	brak	brak	brak	brak
Mistrzostwo wykonania	doskonałość, perfekcyjność wykonania utworu	brak	brak	brak	brak
Indywidualna inwencja	nowatorstwo w zakresie idei ogólnych lub wykonania, stylistyki utworu	brak	brak	brak	brak
Stosowność	jednoznaczność środków wyrazu artystycznego właściwych dla przyjętej koncepcji	obecność	obecność	obecność	obecność
Bogactwo	zastosowanie wielu różnorodnych środków wyrazu artystycznego	brak	brak	brak	brak
Symetryczność	od lustrzanej odpowiedniości aż po nieznaczne podobieństwo elementów po obydwu stronach osi symetrii	brak	brak	brak	brak
Asymetria	od chaosu i przypadkowości aż po uporządkowany policentryzm	brak	brak	brak	brak
Wieloznaczność	możliwość różnorodnego odczytania (receptji, konkretyzacji) całości utworu lub jego części w następstwie założonych „niedomówień” („niedopowiedzeń”) artystycznych	brak	brak	brak	brak
Jałowość	artystyczna, intelektualna	obecność	obecność	obecność	obecność
Pustka	intelektualna	obecność	obecność z wyjątkiem opinii: „ciężką pracą można naprawdę wiele osiągnąć”	obecność	obecność
Kiczowatość	artystyczna	obecność	obecność	obecność	obecność
Pretensjonalność	artystyczna, intelektualna	brak	obecność	brak	obecność
Sztuczność	wymuszoność: artystyczna, intelektualna	obecność	obecność	obecność	obecność
Ubóstwo	ograniczoność, mała aktywność wyobraźni twórczej	obecność	obecność	obecność	obecność

Źródło: opracowanie własne.

Przewaga ujemnych wartości artystycznych, niedostatek wartości artystycznych dodatnich sprawiają, że analizowanych reklam nie da się zaliczyć do dzieł sztuki w komunikacji audiowizualnej. Nie są to komunikaty wartościowe artystycznie, zatem miały one znikome szanse na to, aby poziomem artystycznym przyciągnąć uwagę i zyskać aprobatę odbiorców.

Jeżeli dany przedmiot (rzecz, obiekt, zjawisko etc.) staje się dla danego podmiotu (odbiorcy) tzw. przedmiotem estetycznym, czyli wywołuje przeżycie estetyczne, to efektem takiego wpływu jest doznawanie silnych emocji. Owe emocje sprawiają, że dana osoba nie pozostaje obojętna wobec tego rodzaju przeżyć, doznań i łatwiej oraz głębiej zapamiętuje ich źródło. Ma to jednocześnie związek z procesem wartościowania i oceniania estetycznego¹⁶. Recepcja analizowanych reklam marki Tiger w serwisie YouTube dowodzi tego, że prawidłowość tę warto uwzględniać w komunikacji wizerunkowej i brandingu narracyjnym.

W tabeli nr 4 zaprezentowano wyniki analizy przejawiania się wartości estetycznych w reklamach marki Tiger.

Zestawienie danych w tabeli 4 dowodzi tego, że reklamy Tigera z kampanii 2022 r. były zbyt ubogie w wartości estetyczne, ażeby mogły wywrzeć pożądany wpływ emocjonalny i osiągać efekt komunikacyjny. Owe przekazy nie stały się przedmiotami estetycznymi, zatem nie mogły wywoływać przeżyć estetycznych i wartościowań/ ocen estetycznych, nie spełniły perswazyjnej funkcji przekonania adresatów do kreowanego i promowanego wizerunku marki¹⁷.

Osobnego komentarza wymaga przejawianie się estetycznej wartości „tajemniczość” w spotach kampanii. Tajemniczość w tekście piosenki reklamowej nie wynikała ani z inwencji retorycznej, ani z elokucji retorycznej, lecz z powodu „niedomówień” semantycznych, wynikających z faktu, że w reklamach wykorzystano zaledwie fragmenty utworu „Rok Tygrysa”. Estetycznemu wrażeniu „tajemniczości” mogły (paradoksalnie) sprzyjać niedostatki wokalne wykonawczyń – Young Leosi: słaba emisja głosu, niestaranna artykulacja, brak należytej dykcji. Infantylnie brzmienie wywoływało efekt kontrastu z semantyką tekstu we fragmentach o tematyce agonalnej: „Serce jak koń, ruchy jak kot, bo od dziecka walczę o swoje. Kurs na skok na bank, z zaskoczenia biorę co moje. [...] Teraz mam swój rok tygrysa i patrz jak szczerze kły”.

¹⁶ Na temat percepcji estetycznej, wartościowania estetycznego, przeżycia estetycznego, oceny estetycznej, postawy estetycznej, przedmiotu estetycznego, typów przeżyć estetycznych – zob.: A.B. Stępień, *Propedeutyka estetyki*, Lublin 1986, s. 107–128; B. Dziemidok, *Sztuka, wartości, emocje*, Warszawa 1992, s. 58–92; J. Krupiński, *Doświadczenie estetyczne – wartościowanie – wartości*, w: *Nauka o pięknie. Rozprawy z pogranicza estetyki, aksjologii ogólnej i antropologii filozoficznej*, pod red. M. Gołaszewskiej, Kraków – Lublin 1990, s. 43–52; M. Gołaszewska, *Zarys estetyki...*, s. 296–307.

¹⁷ Na temat roli perswazji w komunikacji wizerunkowej, por.: A. Dudziak, *Perswazyjne uwarunkowania komunikacji wizerunkowej w koncepcji Johna O'shaughnessy i Nicholasa Jacksona O'shaughnessy*, „Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego” 2015, nr 29, s. 159–170.

Tabela 4. Wartości estetyczne reklam z kampanii TIGER TRIP 2K22

Nazwa wartości artystycznej	Eksplikacje wartości	Reklama „Mania”	Reklama „Hubi&Kubi”	Reklama „Wilano”	Reklama „Riznyk”
1	2	3	4	5	6
Piękno	doznania: harmonii, ładu, umiaru, zrównoważenia, głębi, spokoju, dostojności	brak	brak	brak	brak
Brzydota	dysproporcja, dysharmonia, nadmierna wyrazistość; deformacja przykra w odbiorze, wywołująca głęboki niepokój	brak	brak	brak	brak
Groteskowość	połączenie piękna z brzydotą	brak	brak	brak	brak
Tragiczność	ścieranie się dwu wielkich wartości moralnych wraz z nieuchronnym zniszczeniem jednej z nich	brak	brak	brak	brak
Komizm	nagła i radykalna zmiana znaczenia w sytuacji paradoksalnej (odwrócenie demaskujące); odbieganie od normy	brak	brak	brak	brak
Tragikomizm	połączenie tragizmu z komizmem	brak	brak	brak	brak
Wzniosłość	groza sprawiająca zadowolenie; odczuwanie spokoju zabarwionego grozą	brak	obecność	brak	brak
Trywialność	codzienna zwykłość; sięganie do efektów niewybrednych	obecność	obecność	obecność	obecność
Konturowość/kotur-nowość	połączenie wzniosłości z trywialnością	obecność	obecność	obecność	obecność
Naiwność	szczerłość i autentyczność; nieporadność, bezpretensjonalność	obecność	obecność	obecność	obecność
Wyrafino-wanie	„wysmakowanie” uzyskane w wyniku kompletnego dopracowania całości i szczegółów	brak	brak	brak	brak
Poetyczność	skondensowanie bogactwa świata w ulotnej chwili	brak	brak	brak	brak

cd. tabeli 4

1	2	3	4	5	6
Prozaiczność	szczegółowe oddanie potoczności, codzienności, zwykłości	obecność	obecność	obecność	obecność
Fantastyczność	niezwykłość, niesamowitość; odbieganie od rzeczywistych struktur rzeczywistości realnej; naddanie formalne	brak	brak	brak	brak
Ascetyzm	rezygnacja ze zróżnicowania, bogactwa; powściągliwość formalna	brak	brak	brak	brak
Oryginalność	nowość, rzadkość, zaskakiwanie nietuzinkowością	brak	brak	brak	brak
Głębia	archetypiczność; istnienie znaczeń ukrytych i doniosłych; tajemniczość towarzysząca archaiczności; nawiązania do tradycji kulturowych (mityczno-symbolicznych)	obecność w ograniczonym zakresie (archetyp trickstera)	obecność w ograniczonym zakresie (archetyp trickstera; archetyp homo viator)	obecność w ograniczonym zakresie (archetyp trickstera)	obecność w ograniczonym zakresie (archetyp bohatera kulturowego)
Ładność	kształty dające zadowolenie zmysłowe; odczucie tego, że coś podoba się	obecność	obecność w ujęciach portugalskich pejzaży	obecność	obecność
Szpetota	słabsza odmiana brzydoty; budzenie odrazy, odczuć przykrych dla zmysłów; odczucie tego, że coś nie podoba się	brak	brak	brak	brak
Groza	upadek lub groźba upadku; zniszczenie w wyniku działania potężnej siły	brak	brak	brak	brak
Zabawność	doznania optymistyczne, pozytywne uczuciowo; budzenie fizjologicznej reakcji śmiechu; radość	obecność	brak	brak	brak
Patos	silne napięcia uczuciowe; nasilenie ekspresji artystycznej; związek z wysokimi wartościami pozaestetycznymi	brak	brak	brak	brak
Zwykłość	przeciętność, pospolitość, przyziemność	obecność	obecność	obecność	obecność

cd. tabeli 4

1	2	3	4	5	6
Nieudolność	świadome i celowe zastosowanie konwencji prostoty, naiwności technik wykonania; stylizacja utworu na autentyczną nieudolność twórców prymitywnych	brak	brak	brak	brak
Wirtuozeria	perfekcjonizm środków wyrazu artystycznego; doskonałość formalna utworu	brak	brak	brak	brak
Elegijność	wprowadzenie nastroju smutku	brak	brak	brak	brak
Banalność	doznanie nudy w reakcji na częste powtórzenia motywu dobrze znanego i pozbawionego większego znaczenia	obecność	obecność	obecność	obecność
Baśniowość	wprowadzenie wyobrażeń fantastycznych do tematyki o charakterze epickim	brak	brak	brak	brak
Oszczędność	ograniczenie, zminimalizowanie środków wyrazu artystycznego	obecność	obecność	obecność	obecność
Świeżość	niebanalność; zastosowane nieużytych, niezbanalizowanych środków wyrazu; wprowadzenie do warstwy treściowej utworu nieoczywistych idei ogólnych	brak	brak	brak	brak
Tajemniczość	występowanie niedomówień; odczucie tego, że znaczenia jawne implikują jeszcze jakies dodatkowe, ukryte	brak (obecność jedynie w piosence reklamowej)	brak (obecność jedynie w piosence reklamowej)	brak (obecność jedynie w piosence reklamowej)	brak (obecność jedynie w piosence reklamowej)

Źródło: opracowanie własne.

Przejawianie się w reklamach Tigera estetycznej wartości „głębi” obliguje do zinterpretowania – metodą antropologicznej hermeneutyki¹⁸ – znaczeń archetypowych implikowanych w narracjach marki. W analizowanych przypadkach

¹⁸ Na ten temat zob.: A. Dudziak, *O aksjologicznym potencjale neomitologizmu w reklamie*, w: *Przemiany mitów i wartości nie tylko w literaturze*, pod red. L. Wiśniewskiej i M. Goluńskiego, Bydgoszcz 2010, s. 339–349; tegoż, *Antropologiczna hermeneutyka...*, s. 95–115; tegoż, *Kod konotacyjny w reklamie. Aspekty antropologiczne*, w: *Kulturowe kody mediów. Stan obecny i perspektywy rozwoju*, pod red. M. Sokołowskiego, Toruń 2008, s. 113–123; tegoż, *O mitologizowaniu obrazu*

występują aktualizacje archetypów: bohatera kulturowego (postawy heroicznej, motywów zwycięskich zmagają, nieprzeciętnych dokonań), trickstera (mitycznego łotrzyka, prowokatora), jak również homo viator (podróżnika, podróży, wędrówki, rozwoju, zdobywania doświadczeń, odkrywania czegoś nowego). Niestety, ubóstwo narracyjne, a właściwie nieobecność kreacji o charakterze atrakcyjnej historii, porywającej opowieści itp. w spotach kampanii, sprawia, że sfera archetypowa (znień głębokich, uniwersalnych, symbolicznych) nie została rozwinięta konotacyjnie i nie spełniła funkcji perswazyjnej w oddziaływaniu na odbiorców. Na poziomie znaczeń antropologiczno-kulturowych w kampanii Tigera nie ma czego interpretować z powodu braku podstawowych kategorii narracyjnych, tzn. opowiadań i opisów w komunikatach reklamowych.

Analizy typu kreowanego i promowanego wizerunku marki dokonano z założeniem (na gruncie lingwistycznym) jego ścisłego związku z wartościowaniem, z motywowaniem potrzeb, jak również z procesami emocjonalnymi. Jak skonstatowała Iwona Nowakowska-Kempna: „Przeżycia emocjonalne stanowią [...] źródło naszej wiedzy o wartościach. Nie ma uczucia bez uchwycenia istotnych dla niego wartości. [...] W uczuciu następuje swoiste (emocjonalne, a nie: racjonalne) przeżycie wartości. Jego swoistość polega na tym, iż doznania i zdarzenia, które wywołują emocje, nie są postrzegane w zobiektywizowany, racjonalny sposób, obojętnie, lecz przeciwnie – są postrzegane subiektywnie i nieobojętnie. Wartościowanie bowiem tkwi w uczuciu, nie zaś w doznaniu czy zdarzeniu, które jest wartościowane”¹⁹. Uznając emocję za „odczuwalną skłonność do bliskości czegoś intuicyjnie ocenianego przez jednostkę jako dobre (korzystne) lub do oddalania się od czegoś intuicyjnie ocenianego jako złe (szkodliwe)”²⁰, uwydatnia się jej związek z wartościowaniem.

Tabela 5. Aksjologiczne aspekty wizerunku marki Tiger Energy Drink w reklamach z kampanii TIGER TRIP 2K22

Reklama	Identyfikowane potrzeby	Identyfikowane emocje	Promowane wartości	Propagowana postawa życiowa	Kreowany wizerunek marki
1	2	3	4	5	6
„Mania”	zainteresowania społecznego; odróżniania się od „zwykłych śmiertelników”, odczuwania wyjątkowości, niezwykłości; afiliacji, współdziałania w grupie, więzi	uczucia radości, rozbawienia, zadowolenia, wesołości, zachwyty; uczucia przyjemności, zadowolenia, lubienia, dobrego samopoczucia;	witalne: życie, zdrowie, siła, sprawność fizyczna; hedonistyczne (odczuciowe, przyjemnościowe): doznania zmysłowe, radość, zadowolenie,	postawa narcystyczna; postawa cool w odmianie sportowej, manifestowanej aktywnością fizyczną oraz wizualizacją	cool

świata w reklamie telewizyjnej, w: *Obrazy kultur*, pod red. G. Pelczyńskiego i R. Vorbricha, Poznań 2007, s. 185–193.

¹⁹ I. Nowakowska-Kempna, *Konceptualizacja uczuć w języku polskim. Prolegomena*, Warszawa 1995, s. 123–124.

²⁰ A. Spagińska-Pruszk, *Język emocji. Studium leksykalno-semantyczne rzeczownika w języku polskim, rosyjskim i serbsko-chorwackim*, Gdańsk 1994, s. 34.

cd. tabeli 5

1	2	3	4	5	6
	emocjonalnej, towarzysstwa i akceptacji, utrzymywania kontaktów i użytkowania aprobaty; radości, silnych doznań emocjonalnych (najpiękniejszych uczuć, najlepszych uczuć); zabawy, humoru, rozrywki; spełniania oczekiwań, marzeń, pragnień; tworzenia milej atmosfery; aktywnej rekreacji; uznania, sukcesu, samourzeczywistnienia – realizacji zdolności, talentu, indywidualnych zainteresowań	uczucia nadziei; oczekiwanie spełnienia się czegoś pożądanego, przekonanie, że stanie się coś, czego się pragnie, do czego się aspiruje; uczucia podziwu (dla osób z grupy Tiger Trip), uczucia sympatii (lubienia), uczucia szacunku (uznania, cenięcia kogoś); uczucia serdeczności, współodczuwania, rozumienia potrzeb innych; uczucia życzliwości do motywów działania innych	wygoda, zabawa; afiliacyjne: przynależność do „ekipy Tiger Trip” integrującej się promocją marki, wspólnymi zainteresowaniami sportami ekstremalnymi, sposobami spędzania czasu, środkami osiągnięcia satysfakcji	postaci reklamowych w wymiarze modowym (sprzęt sportowy, ubiory, obuwie, fryzury, makijaże etc.)	
„Hubi & Kubi”	wszystkie jak wyżej, a także ekstremalnych doświadczeń, podejmowania ryzyka, wysiłku fizycznego, ciężkiej pracy treningowej; podróżowania, poznawania nowych miejsc	uczucia rozbawienia, zadowolenia, dumy z osiągnięć, uznania i podziwu dla osób towarzyszących, hiperbolicznie ocenianych jako („najlepsza ekipa pod słońcem”)	wszystkie jak wyżej oraz wysiłek fizyczny, mozolny trud sportowy, wytrwałość	jak wyżej	cool
„Wilano”	wszystkie jak wyżej oraz spełniania marzeń, dzielenia się z innymi tym, co się kocha (snowboard, wakeboard)	doznania „najpiękniejszego uczucia”, „najlepszego uczucia” (pod wpływem przyjemności z uprawiania sportu)	witalne i hedonistyczne	jak wyżej	cool
„Riznyk”	wszystkie jak wyżej oraz przetrwania; warunków zabezpieczających energię i trwałość działania; demonstrowania własnych koncepcji, osiągnięcia celów, dobrych wyników; wykorzystania młodości i aktywności	uczucia satysfakcji, dumy z osiągnięć	witalne: zdrowie, siła, tężyzna, kondycja fizyczna, sprawność, wytrzymałość	street workout jako „styl życia”; postawa macho (ekspozowanie ciała, muskulatury, siły, sprawności – popisy gimnastyczne, atletyczne, akrobatyczne)	cool

Źródło: opracowanie własne.

Propagowane w reklamach wartości hedonistyczne uznawane są za wartości egoistyczne²¹ i skutkują narcystyczną²² charakterystyką bohaterów-narratorów. Można przyjąć hipotezę, że brak entuzjazmu dla kampanii Tigera wśród użytkowników serwisu YouTube mógł wynikać z odczucia dysonansu obecnego w tej komunikacji wizerunkowej. Z kreowanym wizerunkiem marki, zorientowanym na wartości vitalne oraz prozdrowotny styl życia, klóci się spożywanie napoju energetycznego, będącego przecież m.in. kondensatem szkodliwej dla zdrowia kofeiny i środków konserwujących. Dodatkowo w spocie „Wilano” przeoczono fakt, że doszło do propagowania narkotyku jako synonimu emocjonalnych doznań przyjemnościowych bohaterki-narratorki (0:57 „Bajka, to jest naprawdę coś jak narkotyk”), których dostarcza aktywność sportowa („najpiękniejsze uczucie na świecie”, „najlepsze uczucie”). W reklamie pojawiła się afirmacja stanu rzeczy poprzez jego porównanie do narkotyku. Trudno odpowiedzieć na pytanie, czy umknęło to uwadze twórców reklamy, czy też świadomie pozostawiono ten element kontrowersji z myślą o adresatach kampanii. W takim przypadku może zdumiewać przekonanie kreatorów, że grupa docelowa będzie podzielać ten sposób waloryzowania treści narracyjnych – narkotyk jako coś, do czego porównuje się euforyczny nastrój, jako synonim superlatywów w monologu bohaterki: najpiękniejsze uczucie, najlepsze uczucie. Użycie metaforycznego porównania do narkotyku świadczy o przyjęciu założenia, że adresaci spotu mają identyczną wiedzę i doświadczenie dotyczące doznań narkotycznych, aby zrozumieć przesłanie reklamowej narracji. Weryfikacja tej hipotezy byłaby możliwa na podstawie szczegółowych badań recepcji reklam.

W kampanii reklamowej Tigera zdecydowano się na kreację i promocję wizerunku marki typu „cool” z takimi jej wyznacznikami, jak: bycie na czasie; kreowanie trendów; poczucie luzu; nonkonformizm; charakter prowokacyjny; umiejętność cieszenia się życiem; osiąganie sukcesów; powściągliwość wobec studiowania i zdobywania wiedzy; preferowanie strojów najlepiej nadających się do uprawiania sportu; eksponowanie tego, co kojarzy się z zabawą, spokojem, lekkością; korzystanie z dobrodziejstw, jakie oferuje świat; umiejętność bycia sobą; świeżość spojrzenia; dystans do rzeczywistości²³. Wizerunek „cool” okazał się obojętny dla faktycznych odbiorców reklam marki Tiger Energy Drink w serwisie YouTube.

²¹ Na ten temat zob.: J. Puzynina, *Język wartości*, Warszawa 1992, s. 42.

²² Na temat postawy narcystycznej por.: B. Siemieniecki, *Nowe media a zjawisko narcyzmu*, w: *Oblicza Internetu. Sieciowe dyskursy. (Roz)poznawanie cyfrowego świata*, Elbląg 2014, s. 48–56; Ch. Lasch, *Kultura narcyzmu. Amerykańskie życie w czasach malejących oczekiwań*, przeł. G. Ptaszek i A. Skrzypek, Warszawa 2015, s. 65–68.

²³ Na ten temat zob.: M. Laszczak, *Reklamy powinny być cool*, „Marketing w Praktyce” 2005, nr 3, s. 70–71.

Podsumowanie

O tym, że firma Maspex nie odniosła sukcesu w komunikacji wizerunkowej w ramach kampanii TIGER TRIP 2K22 w serwisie YouTube (nie zdołała uzyskać zmiany wizerunku marki Tiger Energy Drink po sytuacji kryzysowej z 2017 r.), zdecydowały czynniki, które przedstawiono poniżej.

Błędnie wybrano grupę docelową kampanii, adresatów reklam w serwisie internetowym: osoby nieletnie, młodszych nastolatków, „Generację Z” z kręgu entuzjastów hip-hopu, fanów raperki Young Leosi. Błędnie też utożsamiono adresatów kampanii z przedstawicielami subkultury blockersów;

Nie uzyskano odpowiedniego zasięgu wśród adresatów reklam w YouTube – pożądana grupa docelowa nie komentowała reklam w serwisie, nie wyraziła ocen wizerunkowych marki;

Nieliczni przedstawiciele rzeczywistej grupy docelowej Tigera, tj. internauci zainteresowani kampanią i komentujący (oceniający) reklamy (faktyczni konsumenci produktów z kategorii „napoje energetyczne”, „energy drinki”), wyrazili na YouTube negatywne opinie o reklamowym wizerunku marki;

W realizowanej inicjatywie marketingu narracyjnego zabrakło samego storytellingu – warstwa narracyjna reklam w kampanii była zbyt uboga; nie wykreowano historii; nie stworzono interesujących, atrakcyjnych estetycznie historii; nie wypromowano zapadających w pamięć opowieści; nie skonstruowano audiowizualnie opowiadań i opisów wyzwających silne doznania emocjonalne;

Wyprodukowane komunikaty reklamowe okazały się nieadekwatne do potrzeb i wartości (gustów, upodobań, preferencji) ich faktycznych odbiorców i komentatorów w YouTube;

Retoryka reklamowa nie przyczyniła się do uzyskania efektu perswazyjnego; komunikaty reklamowe nie miały potencjału do przekonywania, zmiany postaw użytkowników YouTube’a, a tym samym – do uzyskania pożądanego wizerunku marki Tiger;

W aspekcie aksjologicznym propagowana postawa (styl życia) nie stała się źródłem inspiracji i motywacji odbiorców kampanii;

Wizerunkowa kreacja marki w konwencji „cool” nie zdobyła aprobaty odbiorców reklam;

Ze względu na szczątkową zawartość wartości estetycznych spoty kampanii miały nikłe szanse, aby stać się przedmiotem estetycznym dla przedstawicieli grupy docelowej. Nie mogły pobudzić silnych doznań estetycznych, a przez to poruszyć emocji i zapisać się w pamięci odbiorców w komunikacji marketingowej marki Tiger.

BIBLIOGRAFIA

- Berger A.A., *Narratives in Popular Culture, Media, and Everyday Life*, London 1997.
- Bianchi C., *Semiotic Approaches to Advertising Texts and Strategies: Narrative, Passion, Marketing*, „Semiotica” 2011, nr 183 (1/4), s. 243–272.
- Bryła E., *1 sierpnia producent napoju Tiger reklamował się środkowym palcem. I hasłem „Chrzanić to, co było”*, w: <wyborcza.biz [online], 09.08.2017, <https://wyborcza.biz/biznes/7>,

- 177150,22211114,1-sierpnia-tiger-reklamowal-sie-srodkowym-palcem-i-haslem-chrzanic.html?disableRedirects=true>, dostęp: 08.10.2022.
- Cejrowski W., *Co robić z napojem Tiger*, w: YouTube [online], 17.08.2017, <https://www.youtube.com/watch?v=_Ps_ZVqLNeo>, dostęp: 08.10.2022.
- Cichosz W., *Dysfunkcyjność społeczna – subkultury młodzieżowe*, „Studia Gdańskie” 17(2004), s. 196, <<https://bibliotekanauki.pl/articles/558557.pdf>>, dostęp: 08.10.2022.
- Dessuant P., *Narcyzm. Przegląd koncepcji psychoanalitycznych*, przeł. Z. Stadnicka-Dmitriew, Gdańsk 2007.
- Dudziak A., *Antropologiczna hermeneutyka jako metodologia badań reklamy audiowizualnej*, w: *Media światem człowieka*, pod red. M. Drożdża, I. S. Fiuta, Kraków – Kielce 2009.
- Dudziak A., *Kod konotacyjny w reklamie. Aspekty antropologiczne*, w: *Kulturowe kody mediów. Stan obecny i perspektywy rozwoju*, pod red. M. Sokolowskiego, Toruń 2008.
- Dudziak A., *O aksjologicznym potencjale neomitologizmu w reklamie*, w: *Przemiany mitów i wartości nie tylko w literaturze*, pod red. L. Wiśniewskiej i M. Gołuńskiego, Bydgoszcz 2010.
- Dudziak A., *O mitologizowaniu obrazu świata w reklamie telewizyjnej*, w: *Obrazy kultur*, pod red. G. Pełczyńskiego i R. Vorbricha, Poznań 2007.
- Dudziak A., *Perswazyjne uwarunkowania komunikacji wizerunkowej w koncepcji Johna O’Shaughnessy i Nicholasa Jacksona O’Shaughnessy*, „Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego” 2015, nr 29.
- Dziemiłok B., *Sztuka, wartości, emocje*, Warszawa 1992.
- Głowiński M., *Narratologia: dzisiaj i nieco dawniej*, „Teksty Drugie” 2001, nr 5, s. 20–30.
- Goczał B., *Obecność marki Tiger w teledysku Young Leosi to majstersztyk*, w: *Wirtualnemedi.pl* [online], 04.05.2022, <<https://www.wirtualnemedi.pl/arttykul/tiger-reklama-teledysk-young-leosi-za-ile-majstersztyk-sound-marketing-jak-dziala>>, dostęp: 08.10.2022.
- Gołaszewska M., *Istota i istnienie wartości. Studium o wartościach estetycznych na tle sytuacji aksjologicznej*, Warszawa 1990.
- Gołaszewska M., *Zarys estetyki. Problematyka, metody, teorie*, Warszawa 1986.
- Górska A., *Spory o wizerunek podkultury blockersów*, „Warmińsko-Mazurski Kwartalnik Naukowy” 2012, nr 1, <http://www.kwartalnik.wsiie.olsztyn.pl/sites/default/files/kwartalnik/2012/1/Kwartalnik1_2012_5.pdf>, dostęp: 08.10.2022.
- Herman D., *Storytelling and the Sciences of Mind*, Cambridge 2013.
- Kępa-Figura D., *Narracja na płaszczyźnie werbalnej. Na przykładzie przekazu medialnego*, w: *Narracyjność języka i kultury*, pod red. D. Pilar, D. Piekarczyk, Lublin 2013, s. 167–184.
- Narracje w życiu. O grupie i jednostce*, pod red. J. Wasilewskiego, Warszawa 2016.
- Kim E.A., Shoenberger H., Kwon E.P., Ratneshwar S., *A Narrative Approach for Overcoming the Message Credibility Problem in Green Advertising*, „Journal of Business Research” 2022, nr 147, s. 449–461.
- Krawczyk-Bocian A., *Homo narrator*, Bydgoszcz 2021.
- Krawczyk-Bocian A., Leppert R., *Narracja jako temporalna podróż po świecie sensów i znaczeń*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici” 2020, XL (2), z. 452, s. 14–43.
- Krupiński J., *Doświadczenie estetyczne – wartościowanie – wartości*, w: *Nauka o pięknie. Rozprawy z pogranicza estetyki, aksjologii ogólnej i antropologii filozoficznej*, pod red. M. Gołaszewskiej, Kraków – Lublin 1990.
- Kulas P., *Narracja jako przedmiot badań i kategoria w naukach społecznych*, „Kultura i Społeczeństwo” 2014, nr 4, s. 111–130.
- Lasch Ch., *Kultura narcyzmu. Amerykańskie życie w czasach malejących oczekiwań*, przeł. G. Ptaszek i A. Skrzypek, Warszawa 2015.
- Laszczak M., *Reklamy powinny być cool*, „Marketing w Praktyce” 2005, nr 3.
- Marczak G., *Marka Tiger pokazuje środkowy palec na 1 Sierpnia „Chrzanić to, co było”*, w: *Antyweb.pl* [online], 09.08.2017, <<https://antyweb.pl/marka-tiger-pokazuje-srodkowy-palec-na-1-sierpnia-chrzanic-to-co-bylo>>, dostęp: 08.10.2022.
- Maspex przeprosza za grafikę na profilu Tigera z „fuckiem” dla 1 sierpnia jako dnia pamięci*, w: *Wirtualnemedi.pl* [online], 09.08.2017, <<https://www.wirtualnemedi.pl/arttykul/tiger-na-instagramie-fuckiem-dla-1-sierpnia-jako-dnia-pamieci-marka-krytykowana-za-kpiny-z-powstania-warszawskiego>>, dostęp: 08.10.2022.
- Musixmatch. Young Leosia – Rok Tygrysa (prod. Broke Boys)*, w: YouTube [online], 27.04.2022, <<https://www.youtube.com/watch?v=cNVgMk2oLQ4>>, dostęp: 08.10.2022.

- Napój Tiger promowany w nowym teledysku Young Leosi*, w: Wirtualnemedi.pl [online], 28.04.2022, <<https://www.wirtualnemedi.pl/arttykul/tiger-teledysk-young-leosia-reklama-krytyka>>, dostęp: 08.10.2022.
- Narracja jako sposób rozumienia świata*, pod red. J. Trzebińskiego, Gdańsk 2002.
- Narracja. Koncepcje i badania psychologiczne*, pod red. E. Dryll, A. Cierpki, Warszawa 2004.
- Narracja. Teoria i praktyka*, pod red. B. Janusz, K. Gdowskiej, B. de Barbaro, Kraków 2008.
- Narrative Across the Media: The Languages of Storytelling*, pod red. M.-L. Ryan, Lincoln 2004.
- Nowakowska-Kempna I., *Konceptualizacja uczuć w języku polskim. Prolegomena*, Warszawa 1995.
- O jeden mem za daleko. Zenujący wpis, którym Tiger uczcił dzień pamięci o Powstaniu Warszawskim*, w: Newsweek.pl [online], 09.08.2017, <<https://www.newsweek.pl/polska/srodkowym-palcem-energy-drink-uczcił-1-sierpnia-dzien-pamięci-o-powstaniu-warszawskim/h15z2lr>>, dostęp: 08.10.2022.
- Orzeł W., *Rola narracji storytellingowej w reklamie*, w: Marketerplus.pl [online], 24.08.2015, <<https://marketerplus.pl/rola-narracji-storytellingowej-w-reklamie/>>, dostęp: 08.10.2022.
- Paleczny T., *Zjawisko uniwersalizacji kulturowej jako wymiar procesu globalizacji*, „Krakowskie Studia Międzynarodowe” 2007, nr 2, s. 175–178, <https://repozytorium.ka.edu.pl/bitstream/handle/11315/24119/PALECZNY_Zjawisko_uniwersalizacji_kulturowej_jako_wymiar_2007.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, dostęp: 08.10.2022.
- Prezes Maspexu: Wpisy Tigera z 10 kwietnia i Bożego Ciała też mnie zmroziły, agencja okazała się niestaranna*, w: Wirtualnemedi.pl [online], 10.08.2017, <<https://www.wirtualnemedi.pl/arttykul/prezes-maspexu-wpisy-tigera-z-10-kwietnia-i-bozego-ciala-tez-mnie-zmrozily-agencja-okazala-sie-niestaranna>>, dostęp: 08.10.2022.
- Puzynina J., *Język wartości*, Warszawa 1992.
- Riessman C.K., *Narrative analysis*, Newsbury Park 1993.
- Rosner K., *Narracja jako struktura rozumienia*, „Teksty Drugie” 1999, nr 3, s. 7–15.
- Röhr H.P., *Narcyzm – zakłète „ja”*, Poznań 2007.
- Siemieniecki B., *Nowe media a zjawisko narcyzmu*, w: *Oblicza Internetu. Sieciowe dyskursy. (Roz)poznawanie cyfrowego świata*, Elbląg 2014, s. 48–56.
- Spagińska-Pruszek A., *Język emocji. Studium leksykalno-semantyczne rzeczownika w języku polskim, rosyjskim i serbsko-chorwackim*, Gdańsk 1994.
- Stępień A.B., *Propedeutyka estetyki*, Lublin 1986.
- Tiger przeprosza za obraźliwą reklamę z 1 sierpnia*, w: PProto.pl [online], 10.08.2017, <<https://www.proto.pl/aktualnosci/tiger-przeprosza-za-obrazliwa-reklame-z-1-sierpnia>>, dostęp: 08.10.2022.
- Wallis M., *Przeżycie i wartość*, Kraków 1968.
- Wertime K., *Building Brands & Believers. How to Connect with Consumers using Archetypes*, Singapore 2002.

**THE TIGER TRIP 2K22 ADVERTISING CAMPAIGN ON YOUTUBE
AS AN EXAMPLE OF A NARRATIVE MARKETING
(AN ATTEMPT TO DETERMINE THE REASONS FOR THE INEFFECTIVENESS
OF TIGER ENERGY DRINK BRAND IMAGE COMMUNICATION)**

SUMMARY

The subject matter of the article concerns one of the Polish narrative marketing projects, i.e. the storytelling advertising campaign of the Tiger Energy Drink brand on the YouTube service from 2022. The aim of the research is to analyse the advertising narrative in the following aspects: rhetorical (rhetorical tonality of the stories and descriptions in the statements of the characters-narrators, rhetorical tonality of the advertising song), psychological (needs, emotions, attitude/lifestyle), axiological (propagated values), aesthetic (artistic and aesthetic values), anthropological-cultural (narrative archetypes: hero, trickster, traveller), public relations (created and promoted brand image), ethical (promoting the consumption of an energy drink in a target group of minors; promoting a drug; equating product consumption with sporting success). The article explains the reasons for the failure of brand image communication, demonstrates errors in advertising creations from the interdisciplinary methodological perspective of contemporary narratology.

KEYWORDS: narratology, narrative marketing, advertising campaign, advertising aesthetics, image communication

NAUKI PRAWNE / LEGAL SCIENCES

SALVATORE ANTONELLO PARENTE

**LA TASSAZIONE INDIRECTA DEL TRUST:
QUALI PROSPETTIVE ERMENEUTICHE?
– PARTE SECONDA****6. La presunta “presa di posizione” del legislatore del
2006 e il peso della legge sul “dopo di noi”. La casistica
sottoposta all’attenzione della Suprema Corte¹**

Secondo il declinato orientamento della Corte di Cassazione², in seguito oggetto di rivisitazione³, l’intervento del legislatore del 2006, che ha reintrodotto l’imposta sulle successioni e donazioni, ampliandone la portata, sarebbe esemplificativo di una visione di sfavore nei confronti dei vincoli di destinazione⁴, la cui costituzione verrebbe scoraggiata dall’utilizzo della leva fiscale, eccettuati gli atti di segregazione patrimoniale esclusi dall’ambito del tributo⁵, diretti al perseguimento di interessi ritenuti meritevoli di tutela (come accade, ad esempio, per la definizione dei rapporti tra le imprese in crisi)⁶.

SALVATORE ANTONELLO PARENTE – University of Bari “Aldo Moro” – Italy, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5426-904>, e-mail: salvatore.parente@uniba.it

¹ Nei paragrafi, il lavoro segue la numerazione della *Parte prima* pubblicata nel precedente fascicolo.

² Cfr. Cass. civ., sez. VI – T, 7 marzo 2016, n. 4482, cit., p. 396.

³ Cfr. Cass. civ., sez. V, 21 giugno 2019, n. 16701, in *Riv. dir. trib.*, n. 4/2020, II, p. 179 ss., con nota di E.M. Bartolazzi Menchetti, *Dalla Cassazione una reductio ad unum degli orientamenti sulla tassazione indiretta del trust*, in *Tax News*, n. 2/2020, p. 297 ss., di B. Izzo, *La tassazione “in uscita” dei Trusts ai fini dell’imposta sulle donazioni nella giurisprudenza di legittimità: lux (quasi) facta est*, in *Riv. dir. trib.*, n. 4/2020, II, p. 190 ss., nonché di A. Fedele, *Finalmente una bella sentenza della Cassazione sul regime fiscale dei trusts*, in *Riv. telematica dir. trib.*, n. 1/2019, p. 142, secondo cui l’ordinamento «vede con favore l’istituto; sia per la varietà e flessibilità di funzione, sia perché esso permette un’operatività comune ed armonizzata pur nell’ambito di legislazioni di tradizione differente».

⁴ In senso critico, cfr. L. Salvini, *L’imposta sui vincoli di destinazione*, cit., p. 929, nt. 12.

⁵ Cfr. D. Stevanato, *Imposta sui vincoli di destinazione e giudice-legislatore: errare è umano, perseverare diabolico*, cit., p. 400.

⁶ Cfr. B. Denora, *Un “nuovo” tributo per i vincoli di destinazione*, cit., p. 1–2.

Questa presunta “presa di posizione” del legislatore contro i vincoli di destinazione non trova conforto nel sistema delle fonti, nel quale, anzi, la presenza di atti di segregazione patrimoniale è stata implementata dall’utilizzo di misure fiscali di *favor*, attraverso la legge sul “dopo di noi” (art. 6, commi 1 e 2, l. 22 giugno 2016, n. 112)⁷, che ha previsto un’esenzione dall’imposta sulle successioni e donazioni per i beni e i diritti conferiti in trust o gravati da altri vincoli di destinazione, istituiti in favore di persone con disabilità grave con la finalità esclusiva d’inclusione sociale, cura e assistenza⁸.

L’applicazione indiscriminata del “nuovo” tributo alla costituzione del vincolo di destinazione, per contro, produrrebbe l’antinomico effetto di gravare con l’imposta di donazione anche situazioni nelle quali non è dato individuare un intento di gratuità o liberalità in capo al disponente.

Infatti, nella casistica sottoposta all’attenzione della Suprema Corte, si riscontrano fattispecie, prive di *animus donandi* o di effetti traslativi a titolo gratuito, in cui la costituzione di beni in trust è finalizzata al perseguimento di scopi egoistici del *settlor*, quali la prestazione di una garanzia patrimoniale, la composizione di una crisi d’impresa, il finanziamento di un’infrastruttura pubblica, sebbene, in quest’ultima ipotesi, il Supremo Collegio abbia ritenuto di riscontrare i tratti di una liberalità indiretta, ravvisandovi un’attribuzione patrimoniale “sorretta dal movente di beneficiare un terzo, che si connota per il decremento del patrimonio del soggetto che l’esegue e per il contestuale incremento (del patrimonio) del soggetto che la riceve”⁹.

Attribuendo rilevanza al mero effetto di destinazione, la Corte finisce con l’assoggettare ad imposta proporzionale di donazione anche il trust auto-dichiarato, connotato da una mera segmentazione del patrimonio del disponente,

⁷ Cfr. A. Busani, *Imposta di successione e donazione*, cit., p. 1177–1178, nt. 230; D. Stevanato, *Imposta sui vincoli di destinazione e giudice-legislatore: errare è umano, perseverare diabolico*, cit., p. 400.

⁸ In argomento, cfr. E. Di Maggio, *La Legge per il “dopo di noi”. Il commento*, in *Notariato*, n. 4/2016, p. 427 ss.; G. Sepio, *Il “dopo di noi” e le misure fiscali a tutela del patrimonio delle persone con disabilità grave*, in *Il fisco*, n. 28/2016, p. 2734 ss.; M. Snichelotto, *Il “Dopo di noi”: agevolazioni fiscali*, in *Trusts*, n. 6/2016, p. 584 ss.; T. Tassani, *La fiscalità dei negozi di destinazione nella legge su “dopo di noi”, tra agevolazioni e impatto sistematico*, in *Notariato*, n. 5/2016, p. 517 ss.; A. Tomassini, A. Longo, *Condizioni civilistiche e agevolazioni tributarie della Legge sul “dopo di noi”: aspetti problematici*, in *Corr. trib.*, n. 37/2016, p. 2838 ss.; F. Azzarri, *I negozi di destinazione patrimoniale in favore dei soggetti deboli: considerazioni in margine alla l. 22.6.2016, n. 112*, in *Nuova giur. civ. comm.*, n. 1/2017, II, p. 120 ss.; Studio n. 33-2017/T (est. T. Tassani), *La legge sul “Dopo di noi” e la fiscalità degli strumenti di destinazione patrimoniale*, in <https://www.notariato.it/sites/default/files/3-2017-T.pdf>; T. Tassani, *Imposte sui trasferimenti e fattispecie destinataria in funzione del “Dopo di Noi”*, in *Trusts*, n. 2/2017, p. 121 ss. In giurisprudenza, cfr. Cass. civ., sez. V, 12 gennaio 2021, n. 225, in *Banca dati BIG Suite IPSOA*. Sul punto, v. *infra* § 10.

⁹ Cfr. Cass. civ., sez. VI – T, ord. 24 febbraio 2015, n. 3737, cit., c. 1215; Cass. civ., sez. VI – T, ord. 18 marzo 2015, n. 5322, cit., p. 443, che considera l’intento liberale realizzato in maniera indiretta, perché “affidato ad un’articolazione di atti, che danno vita ad un programma negoziale, sia pure univocamente animato dalla volontà di arricchire la Regione”, attraverso “la manutenzione, la riqualificazione e lo sviluppo dell’aeroporto”. In senso critico, cfr. D. Stevanato, *La “nuova” imposta su trust e vincoli di destinazione nell’interpretazione creativa della Cassazione*, cit., p. 397.

e rischia di estendere tale regime di tassazione a tutti i vincoli di destinazione, anche non traslativi (quali, ad esempio, il fondo patrimoniale non traslativo e il vincolo di destinazione non traslativo *ex art. 2645 ter cod. civ.*), che, invece, per prassi indiscussa, scontano l'imposta di registro in misura fissa¹⁰, con conseguenti effetti destabilizzanti nel sistema di circolazione dei traffici giuridici e nell'autonomia privata¹¹.

7. Il valore delle utilità delle quali il disponente s'impoverisce: dal prelievo sull'arricchimento al prelievo sull'impoverimento. Il trattamento fiscale dell'atto di costituzione del vincolo come imposizione che colpisce la ricchezza in un'ottica distributiva

La lettura analizzata, oltre a generare discrasie nel coordinamento con le altre imposte sull'attività giuridica¹², presenta l'incongruenza di dare vita, attraverso l'ermeneutica della giurisprudenza e, dunque, in contrasto con la riserva di legge in materia di prestazioni patrimoniali imposte (art. 23 Cost.), ad un tributo privo di un presupposto economico compatibile con l'art. 53 Cost., con soggetti passivi non esattamente individuati dal legislatore e con problematiche in ordine

¹⁰ Cfr. M. Basilavecchia, *Le intestazioni fiduciarie: trattamento tributario*, in AA.VV., *Analisi interpretative e novità della circolare 3/E 2008 dell'Agenzia delle Entrate*, Milano, Giuffrè, 2008, p. 83 ss.; A. Fedele, *Il regime fiscale di successioni e liberalità*, cit., p. 594, nt. 58. Secondo G. Salanitro, *Imposta principale postuma e registrazione di atto istitutivo di trust*, cit., p. 1261, il diverso regime tributario riservato al trust si spiega considerando che l'effetto segregativo tipico del trust è assente nelle ipotesi di fondo patrimoniale e di altri vincoli *ex art. 2645 ter cod. civ.*: i beni in fondo patrimoniale «sono certamente vincolati ma non sono segregati, tant'è che cadono in successione e sono, entro certi limiti, aggredibili».

¹¹ Cfr. D. Stevanato, *La "nuova" imposta su trust e vincoli di destinazione nell'interpretazione creativa della Cassazione*, cit., p. 404; D. Stevanato, *Imposta sui vincoli di destinazione e giudice-legislatore: errare è umano, perseverare diabolico*, cit., p. 402; A. Busani, *Imposta di successione e donazione*, cit., p. 1178–1179, nt. 230. Inoltre, in argomento, cfr. R. Lupi, *Necessità di un'interpretazione sistematica, limitata alle liberalità*, cit., p. 117.

¹² Cfr. A. Fedele, *"Vincoli di destinazione" e imposte sui trasferimenti della ricchezza; una infelice scelta legislativa: problemi interpretativi e di legittimità costituzionale*, cit., p. 39, secondo cui la «concezione del "nuovo" regime fiscale delle "costituzioni di vincoli di destinazione" come tributo autonomo e diverso rispetto a quelli esistenti comporterebbe l'inoperatività di quei criteri di coordinamento e la concorrente applicazione, senza alcun contemperamento, sia del nuovo tributo che dell'IVA, dell'imposta di registro, dell'imposta sulle successioni e donazioni e dei tributi ipotecari e catastali ogniquale si riscontrasse la sussistenza degli elementi fattuali che integrano presupposti anche di questi ultimi tributi». Inoltre, in argomento, cfr. L. Salvini, *L'imposta sui vincoli di destinazione*, cit., p. 932.

all'individuazione delle regole territoriali¹³ e procedurali, alla determinazione della base imponibile e alla definizione delle aliquote¹⁴.

Né, per porre rimedio all'incongruenza, possono essere di ausilio le regole relative alla soggettività passiva¹⁵ e alla determinazione della base imponibile, delle franchigie di esenzione e delle aliquote dell'imposta sulle successioni e donazioni, trattandosi di elementi "pensati" per un tributo che presuppone l'arricchimento stabile e definitivo di un soggetto diverso dal disponente, conseguente ad un atto traslativo *mortis causa* o ad un atto *inter vivos* a titolo gratuito o con *animus donandi*¹⁶.

La Suprema Corte, enfatizzando il "valore dell'utilità della quale il disponente, stabilendo che sia sottratta all'esercizio delle proprie facoltà proprietarie, finisce con l'impovertirsi", sembra teorizzare una forma di prelievo non sull'arricchimento, bensì sull'impovertimento derivante dalla limitazione alla libertà di disporre a seguito della costituzione del vincolo¹⁷.

Se così fosse, come l'elaborazione lascia supporre, verrebbe colpita l'utilità negativa risultante da un vincolo al pieno e libero esercizio delle facoltà di utilizzo e sfruttamento spettanti al dominus su determinati beni, sulla base di una situazione non idonea ad esprimere capacità contributiva e ad assurgere a presupposto del tributo in quanto mero indice "negativo" di capacità economica¹⁸:

¹³ Evidenzia, però, G. Giusti, *L'imposizione indiretta sui vincoli di destinazione*, cit., p. 1558, che le regole sulla territorialità fissate dal d.lgs. n. 346/1990 potrebbero essere agevolmente estese anche ad una forma di prelievo avente ad oggetto la costituzione del vincolo di destinazione, considerato che «le stesse paiono attualmente improntate ad attribuire rilevanza proprio al luogo di stabilimento del *de cuius* o del donante, piuttosto che al luogo di residenza del beneficiario». Sull'attuale assetto dei criteri di collegamento territoriale, ai fini del tributo successorio, cfr. A. Quattrocchi, *I criteri di collegamento territoriale nell'ambito dell'imposta sulle successioni e donazioni*, in *Riv. trim. dir. trib.*, n. 2/2017, p. 453 ss.

¹⁴ Cfr. G. Corasaniti, *Vincoli di destinazione, trust e imposta sulle successioni e donazioni: la (criticabile) tesi interpretativa della Corte di Cassazione e le conseguenze applicative*, cit., p. 720–721; D. Stevanato, *La "nuova" imposta su trust e vincoli di destinazione nell'interpretazione creativa della Cassazione*, cit., p. 406; D. Stevanato, *Imposta sui vincoli di destinazione e giudice-legislatore: errare è umano, perseverare diabolico*, cit., p. 399–401; D. Stevanato, *Il "new deal" della Suprema Corte sull'imposizione indiretta del trust: giù il sipario sull'imposta sui vincoli di destinazione?*, in *GT – Riv. giur. trib.*, n. 1/2017, p. 35–36, che definisce la presunta imposta sui vincoli di destinazione, di creazione giurisprudenziale, un corpo estraneo rispetto ai «fondamentali principi della tassazione».

¹⁵ Sulle problematiche relative alla soggettività passiva del tributo successorio nel periodo immediatamente successivo alla riforma del 2000, cfr. S. Ghinassi, *Imposta di successione: presupposto di imposta e soggettività passiva alla luce della riforma*, in AA.VV., *L'imposta sulle successioni e donazioni tra crisi e riforme*, cit., p. 205 ss.

¹⁶ Cfr. G. Corasaniti, *Vincoli di destinazione, trust e imposta sulle successioni e donazioni: la (criticabile) tesi interpretativa della Corte di Cassazione e le conseguenze applicative*, cit., p. 721.

¹⁷ Cfr. A. Busani, R.A. Papotti, *L'imposizione indiretta dei trust: luci e ombre delle recenti pronunce della Corte di cassazione*, cit., p. 1203 ss.; G. Corasaniti, *Vincoli di destinazione, trust e imposta sulle successioni e donazioni: la (criticabile) tesi interpretativa della Corte di Cassazione e le conseguenze applicative*, cit., p. 722–723.

¹⁸ Cfr. G. Bizio, *La creazione, irrazionalmente estensiva, di un tributo autonomo*, cit., p. 112; D. Stevanato, *Imposta sui vincoli di destinazione e giudice-legislatore: errare è umano, perseverare diabolico*, cit., p. 400. In senso contrario, cfr. G. Salanitro, *Imposta principale postuma e registrazione di atto istitutivo di trust*, cit., p. 1255, il quale evidenzia che tale ricostruzione, anche se suggestiva,

l'imposizione, per conformarsi al disposto dell'art. 53, comma 1, Cost., dovrebbe insistere su un indice di ricchezza effettiva¹⁹, vale a dire su una posizione che colloca il soggetto passivo in una condizione migliorativa (e non peggiorativa) rispetto a quella di altri consociati, in grado di esprimere una forza economica differenziale²⁰.

Assoggettare ad imposta il mero "vincolo di destinazione" significherebbe gravare con il peso del tributo un evento che non denota né una nuova ricchezza, né un processo di trasformazione/monetizzazione, ma che manifesta una diminuita potenzialità di utilizzo di una parte del patrimonio²¹ con violazione del principio di capacità contributiva, inteso come espressione di capacità economica.

Solo prestando adesione all'orientamento che individua nell'art. 53 Cost. un criterio di equo riparto dei carichi pubblici tra i consociati, fondato sul principio di ragionevolezza di cui all'art. 3 Cost.²², potrebbe pervenirsi ad una diversa conclusione, posto che l'atto di costituzione del vincolo, pur non essendo espressivo di "potenzialità economica", consentirebbe al disponente – che si trova

«trascura il dato elementare che il *settlor* non stipula un *trust* per impoverirsi». Secondo l'A., il vincolo di destinazione «è di per sé un'utilità espressiva di capacità contributiva e suscettibile di valutazione patrimoniale proprio grazie ai beni conferiti».

¹⁹ Cfr. S. Fiorentino, *Lezioni di diritto tributario. Parte Generale*, Napoli, Esi, 2017, p. 38–39; G. Melis, *Manuale di diritto tributario*, II ed., Torino, Giappichelli, 2020, p. 62 ss.; F. Paparella, *Lezioni di diritto tributario. Parte generale*, Milano, Wolters Kluwer – Cedam, 2021, p. 45 ss.

²⁰ Cfr. D. Stevanato, *La "nuova" imposta su trust e vincoli di destinazione nell'interpretazione creativa della Cassazione*, cit., p. 407–408; D. Stevanato, *Il "new deal" della Suprema Corte sull'imposizione indiretta del trust: giù il sipario sull'imposta sui vincoli di destinazione?*, cit., p. 39. Più in generale, sui profili relativi alla sfera di applicazione del principio di capacità contributiva, cfr. A. Viotto, *Commento all'art. 53 Cost.*, in G. Falsitta, A. Fantozzi, G. Marongiu, F. Moschetti, *Commentario breve alle leggi tributarie*, tomo I, *Diritto costituzionale tributario e Statuto del contribuente*, a cura di G. Falsitta, Padova, Cedam, 2011, p. 200 ss.

²¹ Cfr. D. Stevanato, *Imposta sui vincoli di destinazione e giudice-legislatore: errare è umano, perseverare diabolico*, cit., p. 402; A. Fedele, *"Vincoli di destinazione" e imposte sui trasferimenti della ricchezza; una infelice scelta legislativa: problemi interpretativi e di legittimità costituzionale*, cit., p. 21–22, il quale evidenzia che possibile «oggetto di imposizione alla stregua di costituzione o trasferimento di diritti è solo la situazione giuridica eventualmente attribuita all'interessato, parrebbe in quanto configurabile come diritto reale non la "compressione" o menomazione delle facoltà del proprietario del bene "vincolato"». Di conseguenza, «assumere la costituzione del vincolo stesso a criterio di riparto dei carichi pubblici, ad elemento qualificante di fattispecie imponibili, risulterebbe in evidente contrasto con il disposto dell'art. 53, c. 1, cost.».

²² Cfr. F. Gallo, *L'imposta regionale sulle attività produttive e il principio di capacità contributiva*, in *Giur. comm.*, n. 2/2002, I, p. 131 ss.; M. Redi, *Osservazioni sulla pretesa giurisdizione generale tributaria*, in *Boll. trib.*, n. 11/2003, p. 805 ss.; A. Fedele, *La funzione fiscale e la capacità contributiva*, in L. Perrone – C. Berliri (a cura di), *Diritto tributario e Corte Costituzionale*, Napoli, Esi, 2006, p. 21 ss.; F. Gallo, *Le ragioni del fisco. Etica e giustizia della tassazione*, Bologna, Il Mulino, 2007, p. 81 ss.; F. Gallo, *L'evoluzione del sistema tributario e il principio di capacità contributiva*, in *Rass. trib.*, n. 3/2013, p. 502; F. Gallo, *Nuove espressioni di capacità contributiva*, in G. Gaffuri, *La nozione della capacità contributiva e un essenziale confronto di idee*, Milano, Giuffrè, 2016, p. 267 ss.; A.F. Uricchio, *Percorsi di diritto tributario*, cit., p. 35 ss.; A.F. Uricchio, *Manuale di diritto tributario*, cit., p. 51 ss.

in una situazione differenziata rispetto a quella riferibile ad altri consociati – di soddisfare propri interessi e bisogni²³.

In tal modo, il tributo gravante sulla mera costituzione del vincolo verrebbe a colpire la ricchezza in un'ottica distributiva sulla base di un criterio di riparto solidaristico, rispondente a parametri di equità, coerenza e ragionevolezza, estrinsecazione di tutte le forme di vantaggio sociale, anche se prive di natura patrimoniale²⁴.

Pure in ordine all'individuazione della base imponibile del "nuovo" tributo sorgono perplessità, non essendo chiaro come calcolare il "valore" del vincolo di destinazione, vale a dire il "valore dell'utilità" di cui il disponente si priva.

La Corte di Cassazione, in diversi pronunciati²⁵, conformandosi all'originaria posizione dell'amministrazione finanziaria²⁶, sembra fare riferimento al valore pieno dei beni vincolati, postulando così non una limitazione quanto piuttosto una perdita del diritto di proprietà.

In realtà, per coerenza con quanto prospettato dalla stessa giurisprudenza di legittimità in relazione al presupposto impositivo²⁷, sarebbe più ragionevole far coincidere la base imponibile con la perdita di utilità (*rectius*, la diminuzione del valore del bene) legata alla limitazione al libero esercizio delle facoltà proprietarie, attraverso l'utilizzo di precise metodologie di calcolo²⁸, nella consapevolezza delle difficoltà derivanti dalla determinazione del valore²⁹.

In mancanza di previsione, analoghe criticità si presentano per l'individuazione dei soggetti passivi³⁰: la Suprema Corte, in alcuni pronunciati, oscilla tra l'imputazione del prelievo al disponente³¹, l'attribuzione dei beni al beneficiario finale³²

²³ Cfr. G. Corasaniti, *Vincoli di destinazione, trust e imposta sulle successioni e donazioni: la (criticabile) tesi interpretativa della Corte di Cassazione e le conseguenze applicative*, cit., p. 724–725.

²⁴ Cfr. L. Salvini, *L'imposta sui vincoli di destinazione*, cit., p. 929–930.

²⁵ Cfr. Cass. civ., sez. VI – T, ord. 24 febbraio 2015, n. 3735, cit., p. 688 ss.; Cass. civ., sez. VI – T, ord. 24 febbraio 2015, n. 3737, cit., c. 1215; Cass. civ., sez. VI – T, ord. 25 febbraio 2015, n. 3886, cit., p. 351 ss.; Cass. civ., sez. VI – T, ord. 18 marzo 2015, n. 5322, cit., p. 443; Cass. civ., sez. VI – T, 7 marzo 2016, n. 4482, cit., p. 396.

²⁶ Cfr. Circolare Agenzia delle Entrate, 22 gennaio 2008, n. 3/E.

²⁷ Cfr. *supra* § 5.

²⁸ Evidenzia G. Corasaniti, *Vincoli di destinazione, trust e imposta sulle successioni e donazioni: la (criticabile) tesi interpretativa della Corte di Cassazione e le conseguenze applicative*, cit., p. 723, che «occorrerebbe "inventarsi" metodi di calcolo di una base imponibile ipotetica e improbabile, attingendo da principi e strumenti che non trovano fondamento in alcuna norma di diritto positivo».

²⁹ Cfr. D. Stevanato, *La "nuova" imposta su trust e vincoli di destinazione nell'interpretazione creativa della Cassazione*, cit., p. 407–408; D. Stevanato, *Il "new deal" della Suprema Corte sull'imposizione indiretta del trust: giù il sipario sull'imposta sui vincoli di destinazione?*, cit., p. 35.

³⁰ Cfr. L. Salvini, *L'imposta sui vincoli di destinazione*, cit., p. 927.

³¹ Cfr. Cass. civ., sez. VI – T, ord. 24 febbraio 2015, n. 3735, cit., p. 688 ss.

³² Cfr. Cass. civ., sez. VI – T, ord. 24 febbraio 2015, n. 3737, cit., c. 1215; Cass. civ., sez. VI – T, ord. 18 marzo 2015, n. 5322, cit., p. 443; Cass. civ., sez. VI – T, ord. 25 febbraio 2015, n. 3886, cit., p. 351 ss.

e la loro assegnazione al *trustee* o meglio al trust³³ (che fa così assurgere a soggetto passivo anche nella fiscalità indiretta)³⁴; in altri, si disinteressa della

³³ In senso contrario, cfr. Cass. civ., sez. VI, ord. 7 febbraio 2020, n. 2894, in *Trusts*, n. 1/2021, p. 96–97; Cass. civ., sez. V, ord. 22 marzo 2020, n. 7973, in *Trusts*, n. 3/2021, p. 278 ss. In dottrina, cfr. G. Giusti, *L'imposizione indiretta sui vincoli di destinazione*, cit., p. 1546, secondo cui la soggettivizzazione del patrimonio segregato «suscita maggiori perplessità nell'ambito dell'imposizione indiretta, in quanto non sembra pienamente compatibile con la manifestazione di capacità contributiva che il tributo intende attualmente colpire». Difatti, «soprattutto a seguito delle modifiche al prelievo operate nel 2000 (che hanno disposto la soppressione dell'imposta globale sul valore netto), l'imposta sulle successioni e donazioni, modellata su di un sistema di aliquote e franchigie differenziate in funzione del grado di prossimità con il defunto/donante, sembra presentare marcati caratteri di personalità, che parrebbero renderla incompatibile con un'imposta (da reputare con tutta probabilità, di carattere tendenzialmente reale) sulla mera segregazione». A diverse conclusioni giunge M. Cecci, *Charitable trust e imposta sulle successioni e donazioni*, in *Giur. comm.*, n. 2/2021, p. 338 ss., argomentando dall'art. 5, d.lgs. n. 346/1990, che definisce espressamente i soggetti passivi dell'imposta sulle successioni e donazioni, includendo «anche i "beneficiari per le altre liberalità" all'interno della categoria incisa dal tributo in parola». Secondo l'A., tale locuzione potrebbe costituire il giusto appiglio per «valutare un eventuale riconoscimento della soggettività passiva del trust anche ai fini del comparto impositivo in esame». Difatti, «facendo leva sulla piena assimilazione di un conferimento di somme ad un trust piuttosto che ad una fondazione, il trust può essere qualificato, al pari di un altro ente quale, per l'appunto, la fondazione, il soggetto beneficiario di un'erogazione liberale».

³⁴ Al pari di quanto accade per la fiscalità diretta, in cui il trust è soggetto passivo Ires ex art 73, comma 1, d.P.R. 22 dicembre 1986, n. 917 (T.U.I.R.), nella formulazione risultante dalle modifiche apportate dall'art. 1, comma 74, lett. a), l. 27.12.2006, n. 296. Sul punto, cfr. F. Tundo, *Implicazioni di diritto tributario connesse al riconoscimento del "trust"*, in *Dir. prat. trib.*, n. 4/1993, I, p. 1285 ss.; F. Gallo, *Trust, interposizione ed elusione fiscale*, in *Rass. trib.*, n. 5/1996, p. 1043 ss.; A. Giovannini, *Soggettività tributaria e fattispecie impositiva*, Padova, Cedam, 1996, p. 416 ss.; R. Lupi, *La tassazione dei redditi del trust: il trustee*, in I. Beneventi (a cura di), *I trusts in Italia oggi*, Milano, Giuffrè, 1996, p. 334–335; M. Nussi, *L'imputazione del reddito nel diritto tributario*, Padova, Cedam, 1996, p. 587; F. Paparella, *Trusts e destinazione dei beni a finalità extraimprenditoriali nella disciplina delle imposte dirette*, in I. Beneventi (a cura di), *I trusts in Italia oggi*, cit., p. 357 ss.; G. Puoti, *La tassazione dei redditi del trust*, in I. Beneventi (a cura di), *I trusts in Italia oggi*, cit., p. 322 ss.; G. Corasaniti, *Brevi note sui profili fiscali del trust di valori mobiliari*, in *Trusts*, n. 2/2000, p. 290 ss.; V. Ficari, *Il trust nelle imposte dirette (Irpeg ed Irap): un articolato modulo contrattuale oppure un autonomo soggetto passivo?*, in *Boll. trib.*, n. 21/2000, p. 1529 ss.; M. Miccinesi, *Il reddito del trust nelle varie tipologie*, in *Trusts*, n. 3/2000, p. 309 ss.; E. Nuzzo, *E luce fu sul regime fiscale del trust*, in *Banca, Borsa e tit. cred.*, n. 2/2002, p. 244 ss.; F. Paparella, *Brevi riflessioni aggiornate in tema di trusts, elusione ed interposizione di persona*, in *Boll. trib.*, n. 7/2002, p. 485 ss.; F. Paparella, *Considerazioni in tema di disciplina dei trusts nel sistema delle imposte sui redditi delineato dalla legge delega di riforma dell'ordinamento tributario n. 80 del 7 aprile 2003 e le prospettive di riforma*, in *Boll. trib.*, n. 23/2003, p. 1683 ss.; G. Zizzo, *Note minime in tema di trust e soggettività tributaria*, in *Il fisco*, n. 30/2003, p. 4658 ss.; A. Contrino, R. Lupi, *Riforma Ires e trust: la maggiore realtà e la patrimonializzazione come ulteriori argomenti per la soggettività "definitiva" del trust*, in *Dial. dir. trib.*, n. 4/2004, p. 579 ss.; F. Paparella, *Considerazioni in tema di disciplina dei trusts nel sistema delle imposte sui redditi delineato dalla legge delega di riforma dell'ordinamento tributario n. 80 del 7 aprile 2003 e le prospettive di riforma*, in G. Marino (a cura di), *I profili internazionali e comunitari della nuova imposta sui redditi delle società*, Milano, Giuffrè, 2004, p. 117 ss.; A. Salvati, *Profili fiscali del trust*, cit., p. 223 ss.; M. Cantillo, *Il regime fiscale del trust dopo la Finanziaria 2007*, in *Rass. trib.*, n. 4/2007, p. 1047 ss.; G. Fransoni, *La disciplina del trust nelle imposte dirette*, in *Riv. dir. trib.*, n. 3/2007, p. 227 ss.; Studio n. 22-2007/T (est. T. Tassani), *Osservazioni sulla disciplina fiscale del trust nell'imposizione diretta (alla luce della finanziaria 2007)*, in <https://www.notariato.it/sites/default/files/22-07.pdf>; A. Contrino, *Spunti in tema di beneficiari «individuati», possesso dei redditi e imputazione*

questione, relegandola in un ambito indeterminato con conseguenti risvolti sul piano ermeneutico ed applicativo³⁵.

Infine, pure la struttura delle aliquote, graduata in funzione della qualità del beneficiario e del rapporto con l'avente causa, è chiaramente indicativa dell'unitarietà del tributo reintrodotta in sede di conversione del d.l. n. 262/2006, con presupposto costituito dall'arricchimento della sfera patrimoniale altrui conseguente ad un trasferimento di beni e diritti effettuato *mortis causa* o con atto tra vivi liberale o gratuito, senza spazio per un'imposta sulla mera costituzione di vincoli di destinazione privi di effetti traslativi³⁶.

In una delle sue ordinanze, la Suprema Corte³⁷, con un'evidente forzatura ermeneutica, ha applicato il "nuovo" tributo alla costituzione del trust con l'aliquota massima e senza franchigia di esenzione sul presupposto che il conferente (proprietario dei beni vincolati) non rientrava in alcuna delle categorie beneficiarie della franchigia di esenzione e di aliquote inferiori.

La conclusione è chiaramente irragionevole perché conduce all'illogica conseguenza di assoggettare ad imposizione più elevata i vincoli di destinazione circoscritti al patrimonio del disponente rispetto agli atti stipulati all'interno del nucleo familiare³⁸.

dell'obbligazione tributaria nel trust, in A. Contrino, R. Lupi, *Il «diritto attuale del beneficiario» come condizione per l'imputazione per trasparenza dei redditi del trust*, in *Dial. trib.*, n. 3/2008, p. 112 ss.; D. Stevanato, *Redditi del trust e soggetti titolari della relativa capacità economica*, in D. Stevanato, G. Semino, *Il regime fiscale del trust tra punti fermi e questioni irrisolte*, in *Dial. trib.*, n. 2/2008, p. 95 ss.; G. Frasoni, *La soggettività dei trusts*, in AA.VV., *I professionisti e il Trust*, cit., p. 57 ss.; G. Genta, *L'attribuzione per trasparenza del reddito ai beneficiari di trust*, in *Rass. trib.*, n. 4/2011, p. 928 ss.; A. Vicari, *La soggettività passiva del trust nelle imposte dirette tra interposizione fittizia, simulazione e riqualificazione – Parte I*, in *Trusts*, n. 5/2011, p. 475 ss.; A. Vicari, *La soggettività passiva del trust nelle imposte dirette tra interposizione fittizia, simulazione e riqualificazione – Parte II*, in *Trusts*, n. 6/2011, p. 601 ss.; P. Laroma Jezzi, *La fiscalità dei trust aspettando il "Trust di diritto italiano"*, in *Riv. dir. trib.*, n. 6/2012, I, p. 585 ss.; T. Tassani, *I trusts nel sistema fiscale italiano*, Pisa, Pacini, 2012, p. 31 ss.; T. Tassani, *La fiducia e il trust nel sistema fiscale italiano*, in *Studi Urbinati*, 2015, p. 420 ss.; M. Bastianelli, *Trust al confine del mandato e il regime fiscale*, in *Trusts*, n. 4/2017, p. 384–385; O. Nocerino, *La causa concreta del trust autodichiarato e la soggettività passiva IRES*, in *Trusts*, n. 2/2018, p. 159 ss.; E. Della Valle, *La soggettività tributaria del trust*, in *Tax News*, n. 2/2019, p. 175 ss.; F. Ferrari, *La soggettività passiva del trust per le imposte dirette*, in *Trusts*, n. 2/2020, p. 160 ss.; S. Marchese, *I trust "fiscalmente riconosciuti"*, in *Dir. prat. trib.*, n. 6/2020, p. 2407 ss. In giurisprudenza, cfr. Cass. civ., sez. V, ord. 29 giugno 2022, n. 20808, in *CED Cassazione*.

³⁵ Cfr. D. Stevanato, *La "nuova" imposta su trust e vincoli di destinazione nell'interpretazione creativa della Cassazione*, cit., p. 409; D. Stevanato, *Il "new deal" della Suprema Corte sull'imposizione indiretta del trust: giù il sipario sull'imposta sui vincoli di destinazione?*, cit., p. 35; T. Tassani, *La dicotomia trust-trustee nell'accertamento tributario*, in *Trusts*, n. 6/2019, p. 670.

³⁶ Cfr. D. Stevanato, *La "nuova" imposta su trust e vincoli di destinazione nell'interpretazione creativa della Cassazione*, cit., p. 410.

³⁷ Cfr. Cass. civ., sez. VI – T, ord. 25 febbraio 2015, n. 3886, cit., p. 351 ss.

³⁸ Cfr. D. Stevanato, *Il "new deal" della Suprema Corte sull'imposizione indiretta del trust: giù il sipario sull'imposta sui vincoli di destinazione?*, cit., p. 35; L. Sabbi, *La Corte di Cassazione conferma l'orientamento sulla tassazione in misura fissa dei trasferimenti di beni nel trust fund ai fini dell'imposta di registro, ipotecaria e catastale e "forse" sulle successioni e donazioni*, cit., p. 266, secondo cui «la soluzione più coerente da seguire imporrebbe di ritenere che non esistendo

Anche volendo ritenere che, in sede di conversione del d.l. n. 262/2006, piuttosto che istituire un “nuovo” tributo sulla costituzione dei vincoli di destinazione, il legislatore si sia limitato ad introdurre un “autonomo” presupposto dell’imposta sulle successioni e donazioni, diverso dal trasferimento *mortis causa* o a titolo liberale e gratuito di beni e diritti, affidandone la disciplina alle disposizioni del d.lgs. n. 346/1990, sul piano della legittimità costituzionale, emergerebbero le medesime criticità delineate in ordine all’individuazione dei soggetti passivi e alla determinazione della base imponibile e delle aliquote³⁹.

8. La menzione legislativa del vincolo di destinazione quale volontà di applicare l’imposta di donazione all’incremento patrimoniale liberale o gratuito realizzato con la segregazione: la base imponibile, le aliquote e le franchigie

In chiave sistematica, sembra più coerente ritenere che il legislatore del 2006, più che istituire un “nuovo” tributo o un “autonomo” presupposto d’imposta⁴⁰, si sia limitato ad estendere l’ambito della “vecchia” imposta di donazione al fenomeno dei vincoli di destinazione, purché l’istituzione di tali vincoli (o la successiva attuazione) consenta di perseguire il medesimo risultato derivante dall’utilizzo dei “vecchi” modelli negoziali (ossia, dei tradizionali atti di liberalità) per i quali l’imposta di donazione era stata originariamente concepita: si tratterebbe, dunque, di una previsione finalizzata ad evitare “salti d’imposta” mediante l’esplicitazione «della rilevanza impositiva dei vincoli che comportano il trasferimento a titolo gratuito di beni e diritti»⁴¹.

In altre parole, alla luce di una chiave di lettura sistematica e costituzionalmente orientata al rispetto delle assiologie e dei canoni di chiarezza e trasparenza delle disposizioni tributarie (ex art. 2, l. n. 212/2000), che privilegia l’oggetto (economico) tassato⁴², la menzione del “vincolo di destinazione” in sede

un’aliquota prevista per il caso di specie, la norma non rispetti il principio di tassatività e di riserva di legge e, quindi, non sia possibile tassare la fattispecie».

³⁹ Cfr. G. Bizioli, *La creazione, irrazionalmente estensiva, di un tributo autonomo*, cit., p. 111–112.

⁴⁰ Cfr. G. Corasaniti, *Vincoli di destinazione, trust e imposta sulle successioni e donazioni: la (criticabile) tesi interpretativa della Corte di Cassazione e le conseguenze applicative*, cit., p. 720, secondo cui non è plausibile «che con un unico comma il Legislatore abbia inteso due diverse imposte, con distinti presupposti, e cioè l’imposta sulle successioni e donazioni e una “nuova” imposta sui vincoli di destinazione».

⁴¹ Cfr. G. Bizioli, *La creazione, irrazionalmente estensiva, di un tributo autonomo*, cit., p. 112.

⁴² Cfr. G. Bizioli, *La creazione, irrazionalmente estensiva, di un tributo autonomo*, cit., p. 109; G. Corasaniti, *Vincoli di destinazione, trust e imposta sulle successioni e donazioni: la (criticabile) tesi interpretativa della Corte di Cassazione e le conseguenze applicative*, cit., p. 721. Più in generale, sull’oggetto economico del diritto tributario, cfr. R. Lupi, *I presupposti d’imposta e l’oggetto economico del diritto tributario*, in R. Lupi (a cura di), *Diritto delle imposte. Dai presupposti economici d’imposta alle basi imponibili nella “parte speciale” del diritto tributario*, Milano, Giuffrè, 2020, p. 13 ss.; in relazione all’imposta sulle successioni e donazioni, cfr. A. Vignoli, *Successioni e donazioni come*

di conversione dell'art. 2, comma 47, d.l. n. 262/2006, in aggiunta alle donazioni e agli atti traslativi a titolo gratuito, avrebbe valore meramente cautelativo.

In un contesto reso incerto dagli interventi sedimentatisi nel tempo, tale menzione sarebbe finalizzata a chiarire che l'imposta (di donazione) va applicata anche all'incremento patrimoniale a titolo liberale o gratuito realizzato nella sfera giuridica altrui tramite la segregazione patrimoniale, su una base imponibile⁴³ costituita dal valore globale dei beni e diritti assegnati al beneficiario⁴⁴, al momento del verificarsi dell'effetto traslativo⁴⁵, comprensivo di eventuali variazioni in aumento o in diminuzione intervenute *medio tempore* per accrescimento o decremento del *trust fund*⁴⁶, con aliquote e franchigie determinate in base al rapporto tra il beneficiario e il disponente, secondo regole territoriali che tengano conto della residenza dei soggetti coinvolti, della localizzazione dei cespiti e del luogo in cui gli atti sono stipulati⁴⁷.

Il tutto per evitare che un'interpretazione restrittiva della neo-istituita imposta sulle successioni e donazioni, disciplinata per rinvio al d.lgs. 31 ottobre 1990, n. 346, nel testo vigente al 24 ottobre 2001⁴⁸, possa esentare da imposizione il trasferimento di beni e diritti ai beneficiari, sorretto da una causa o da un risultato empirico liberale o gratuito, collocato all'interno di una fattispecie

imposta sul patrimonio e ricchezza trasferibile senza atti formali, in R. Lupi (a cura di), *Diritto delle imposte. Dai presupposti economici d'imposta alle basi imponibili nella "parte speciale" del diritto tributario*, cit., p. 309 ss.

⁴³ Cfr. L. Sabbi, *La Corte di Cassazione conferma l'orientamento sulla tassazione in misura fissa dei trasferimenti di beni nel trust fund ai fini dell'imposta di registro, ipotecaria e catastale e "forse" sulle successioni e donazioni*, cit., p. 264–265.

⁴⁴ Al pari di quanto accade nell'ordinamento tributario statunitense, che, a livello federale, prevede la "*federal gift tax*", applicabile anche al conferimento in trust, assimilato ad una donazione avente per oggetto il *beneficial interest*, la cui base imponibile è costituita dal valore del bene oggetto di disposizione (sul punto, cfr. C. Monaco, *Trust: fattispecie ed effetti fiscalmente rilevanti*, cit., p. 647 ss.). Per ulteriori aspetti in ordine alla base imponibile, v. *supra* §§ 3 e 7.

⁴⁵ La concreta determinazione della base imponibile terrà conto della natura dei cespiti vincolati: ad esempio, ove si tratti di beni immobili, assumerà rilevanza il valore venale in comune commercio, che, se superiore al valore catastale rivalutato, non potrà comunque essere oggetto di rettifica da parte dell'amministrazione finanziaria; nell'ipotesi di partecipazioni societarie, invece, il parametro di riferimento sarà costituito dal valore del patrimonio netto della società, risultante dall'ultimo bilancio approvato o da una situazione patrimoniale aggiornata.

⁴⁶ E ciò a seguito di redditi, perdite o mutamenti di valore rilevanti pure sul versante dell'imposizione diretta (su cui, cfr. G. Puoti, *La tassazione dei redditi del trust*, cit., p. 322 ss.; M. Miccinesi, *Il reddito del trust nelle varie tipologie*, cit., p. 309 ss.; G. Franson, *La disciplina del trust nelle imposte dirette*, cit., p. 227 ss.; D. Stevanato, *Redditi del trust e soggetti titolari della relativa capacità economica*, cit., p. 95 ss.; T. Tassani, *I trusts nel sistema fiscale italiano*, cit., p. 97; F. Rasi, *Trust e beneficiari: di cosa? La "pervasiva" distinzione tra reddito e patrimonio*, in *Riv. trim. dir. trib.*, n. 3/2023, p. 679 ss. che esula dalla presente indagine. Di recente, in argomento, cfr. Agenzia delle Entrate – Risposta ad istanza di interpello n. 398 del 10 giugno 2021, in *CNN Notizie*, 30 giugno 2021, n. 124, p. 11.

⁴⁷ Cfr. C. Buccico, *La tassazione indiretta dei trust in Italia*, cit., p. 291; D. Stevanato, *Il "new deal" della Suprema Corte sull'imposizione indiretta del trust: giù il sipario sull'imposta sui vincoli di destinazione?*, cit., p. 36; S.M. Messina, *Le imposte indirette sui trasferimenti onerosi e gratuiti*, in AA.VV., *Fondamenti di diritto tributario*, Padova, Wolters Kluwer – Cedam, 2020, p. 328.

⁴⁸ Sul rinvio normativo c.d. "statico", cfr. R. Dickmann, *Procedimento legislativo e coordinamento delle fonti*, Padova, Cedam, 1997, p. 135.

di “recente” introduzione, quale quella dei “vincoli di destinazione”, non contemplata nel testo originario del d.lgs. n. 346/1990⁴⁹.

Questa ermeneutica consentirebbe di armonizzare il riferimento al vincolo di destinazione con la struttura unitaria dei presupposti del tributo⁵⁰, rendendo irrilevanti gli atti di segregazione privi di effetti traslativi o tali da non produrre un arricchimento nell'altrui sfera patrimoniale, in quanto generiche utilità non in grado d'incrementare il patrimonio del beneficiario⁵¹.

In questo quadro, la mera istituzione del vincolo di destinazione, eventualmente accompagnata dall'atto di dotazione in favore del *trustee*, pur potendo determinare un'utilità in vista del perseguimento di un risultato patrimoniale, non sarebbe idonea ad esprimere nell'immediato una ricchezza da assoggettare ad imposizione con l'imposta di donazione proporzionale, poiché la relativa capacità contributiva si manifesterà nelle attività che saranno realizzate in attuazione del vincolo, le quali, a loro volta, potranno essere a titolo oneroso o gratuito e, come tali, trattate sul piano tributario.

9. La valorizzazione dell'unitarietà della figura del trust e la tassazione del trasferimento non transitorio e non strumentale di ricchezza a titolo liberale o gratuito

Quest'ultima soluzione, che valorizza l'ottica unitaria dell'istituto⁵², è stata accreditata da un secondo orientamento della Suprema Corte⁵³, oggi condiviso

⁴⁹ Cfr. D. Stevanato, *Il trustee di un trust liquidatorio come “beneficiario” dell'arricchimento che giustifica l'imposta sugli atti liberali*, in *GT- Riv. giur. trib.*, n. 11/2018, p. 856-857. In senso critico, cfr. C. Scalinci, *Dalla “pigra macchina” legislativa al dietrofront della Cassazione sull'esistenza di un'imposta «sulla costituzione dei vincoli di destinazione»*, in *Riv. dir. trib.*, n. 1/2017, II, p. 67-68.

⁵⁰ Cfr. D. Stevanato, *La “nuova” imposta su trust e vincoli di destinazione nell'interpretazione creativa della Cassazione*, cit., p. 401. Inoltre, sul punto, cfr. D. Stevanato, *Donazioni e liberalità indirette nel tributo successorio*, cit., p. 181 ss.; T. Tassani, *I trusts nel sistema fiscale italiano*, cit., p. 137 ss.; S. Ghinassi, *La fattispecie impositiva del tributo successorio*, cit., p. 90 ss.

⁵¹ Cfr. D. Stevanato, *Il “new deal” della Suprema Corte sull'imposizione indiretta del trust: giù il sipario sull'imposta sui vincoli di destinazione?*, cit., p. 39-40.

⁵² Cfr. A. Contrino, *Trusts liberali e imposizione indiretta dopo le modifiche (L. n. 383/2001) al tributo sulle donazioni*, cit., p. 446 ss.; G. Gaffuri, *L'imposta sulle successioni e donazioni. Trust e patti di famiglia*, cit., p. 476-477.

⁵³ Cfr. Cass. civ., sez. V, 26 ottobre 2016, n. 21614, in *GT- Riv. giur. trib.*, n. 1/2017, p. 31 ss., con nota di D. Stevanato, *Il “new deal” della Suprema Corte sull'imposizione indiretta del trust: giù il sipario sull'imposta sui vincoli di destinazione?*, nonché di S. Cannizzaro, *Addio all'imposta proporzionale per la costituzione di trust?*, in *Riv. dir. trib. – Suppl. online*, 21 novembre 2016, p. 1 ss., di S. Carunchio, *Imposte ipotecaria e catastale in misura fissa sul trust autodichiarato*, in *Il fisco*, n. 46/2016, p. 4476 ss., di M. Moretti, *Trust liberali e imposizione indiretta: la Sezione Tributaria della Corte di Cassazione destituisce di ogni fondamento l'evanescente imposta autonoma sui vincoli di destinazione*, in *Boll. trib.*, n. 3/2017, p. 234 ss., di P.P. Muià, *Le imposte indirette nella costituzione del trust: in misura fissa o proporzionale? La soluzione (si spera) definitiva della Cassazione*, in *Dir. prat. trib.*, n. 5/2017, II, p. 2232 ss., di C. Scalinci, *Dalla “pigra macchina” legislativa al dietrofront della Cassazione sull'esistenza di un'imposta «sulla costituzione dei vincoli di destinazione»*, cit., p. 63 ss., di T. Tassani, *Trust e imposte sui trasferimenti: il “nuovo*

dalla recente circolare dell'Agenzia delle Entrate⁵⁴, che ha escluso l'assoggettamento ad imposta proporzionale di donazione del mero atto istitutivo del trust o dell'atto successivo di dotazione patrimoniale del *trustee*, richiedendo, a tal fine, un trasferimento di ricchezza a titolo gratuito o con animo liberale, di natura non meramente transitoria e strumentale, suscettibile di esprimere una capacità contributiva in favore del beneficiario⁵⁵, unico soggetto passivo del tributo.

Poiché il trust liberale assurgerebbe a modulo negoziale di realizzazione di una "donazione indiretta", il momento impositivo del tributo coinciderebbe con l'attribuzione finale del patrimonio vincolato a favore del beneficiario: quest'ultimo non sarebbe costretto ad anticipare l'imposta ad una fase anteriore all'effettiva acquisizione del diritto, dato che l'effetto traslativo potrebbe non realizzarsi mai per revoca del trust o per perimento dei beni vincolati⁵⁶.

La ricostruzione si fonda su un'architettura globale e unificante dei trasferimenti realizzati nell'ambito del trust, con apprezzamento del risultato empirico finale, consistente nell'arricchimento definitivo della sfera patrimoniale del beneficiario⁵⁷.

Il significato intrinseco dello scarno disposto dell'art. 2, comma 47, d.l. n. 262/2006, convertito dalla l. n. 286/2006, conferma l'intenzione legislativa di non voler istituire un'autonoma imposta per colpire *ex se* la costituzione dei vincoli di destinazione, indipendentemente da qualsiasi effetto traslativo, pena un evidente deficit di costituzionalità dell'intervento del novellatore⁵⁸.

In questo quadro, il momento genetico della segmentazione patrimoniale (insieme all'attribuzione dei beni al *trustee*) è fiscalmente neutrale, considerato che il meccanismo declinato presuppone la realizzazione del programma negoziale

corso" della Corte di cassazione, in *Trusts*, n. 1/2017, p. 28 ss., e di G. Vecchio, *Trust e imposizione indiretta: la Corte di Cassazione inizia a fare chiarezza, ma permangono le conseguenze di una prima interpretazione poco accorta*, in *Vita not.*, n. 1/2017, p. 173 ss.; Cass. civ., sez. V, ord. 17 gennaio 2019, n. 1131, in *Trusts*, n. 3/2019, p. 330 ss. (su cui, cfr. A. Busani, *La Cassazione ci ripensa: il trust si tassa alla fine*, in *Il Sole 24 Ore*, 18 gennaio 2019, n. 17, p. 23; E.M. Bartolazzi Menchetti, *La dotazione di trust di scopo non è soggetta ad imposta sulle successioni e donazioni*, in *Tax News*, n. 1/2019, p. 101 ss.; A. Busani, R.A. Papotti, *Ulteriormente frammentati in Cassazione gli orientamenti sulla tassazione del trust*, in *GT - Riv. giur. trib.*, n. 2/2019, p. 115 ss.; E. Manoni, *Imposizione indiretta e trust autodichiarato: il contrasto interpretativo della Suprema Corte*, in *Il fisco*, n. 8/2019, p. 771 ss.); Cass. civ., sez. V, ord. 29 maggio 2020, n. 10256, cit., p. 893 ss.; Cass. civ., sez. V, ord. 30 ottobre 2020, n. 24153, in *Trusts*, n. 4/2021, p. 431 ss.; Cass. civ., sez. V, ord. 30 ottobre 2020, n. 24154, in *CED Cassazione*; Cass. civ., sez. V, ord. 7 dicembre 2020, n. 27995, in *DeJure Giuffrè*; Cass. civ., sez. VI - T, ord. 16 dicembre 2020, n. 28839, in *CED Cassazione*; Cass. civ., sez. VI - T, ord. 16 dicembre 2020, n. 28796, in *CED Cassazione*; Cass. civ., sez. VI - T, ord. 21 dicembre 2020, n. 29199, in *CED Cassazione*; Cass. civ., sez. V, 24 dicembre 2020, n. 29505, in *CED Cassazione*; Cass. civ., sez. V, 24 dicembre 2020, n. 29507, in *CED Cassazione*.

⁵⁴ V. *supra* § 2 e 3.

⁵⁵ Cfr. M. Basilavecchia, *Corso di diritto tributario*, Torino, Giappichelli, 2017, p. 10 ss.; D. Stevanato, *Fondamenti di diritto tributario*, Firenze, Le Monnier Università, 2019, p. 96 ss.; A. Carinci, T. Tassani, *Manuale di diritto tributario*, IV ed., Torino, Giappichelli, 2021, p. 55 ss.

⁵⁶ Cfr. D. Stevanato, *Il "new deal" della Suprema Corte sull'imposizione indiretta del trust: giù il sipario sull'imposta sui vincoli di destinazione?*, cit., p. 34 e 40.

⁵⁷ Cfr. D. Stevanato, *Trust liberali e imposizione indiretta, uno sguardo al passato rivolto al futuro?*, cit., p. 679.

⁵⁸ Cfr. Cass. civ., sez. V, 26 ottobre 2016, n. 21614, cit., p. 31 ss.

del *settlor* nella sua unitarietà, essendo il *trustee* titolare di una proprietà finalizzata al perseguimento dell'effetto finale, legato all'attribuzione definitiva dei beni al beneficiario, presupposto ineludibile dell'imposta sul trasferimento di ricchezza⁵⁹.

Per l'identità di *ratio legis*, il regime dovrebbe trovare applicazione anche per il trust "auto-dichiarato"⁶⁰, nel quale il patrimonio vincolato rimane nella titolarità del disponente, che cumula in sé pure le funzioni di *trustee*.

La lettura costituzionalmente orientata della novella consente di collegare l'originario tributo ad un'ideale manifestazione di ricchezza, la quale, nell'ottica di una funzione causale unitaria, è individuata nell'effettivo incremento patrimoniale che si realizza in capo al beneficiario finale per effetto dell'esecuzione del programma dettato dal *settlor*⁶¹. Motivo per cui, il conferimento di beni in trust assurgerebbe, così, ad atto neutro ai fini dell'imposta di donazione, la cui applicazione richiederebbe il riferimento non già all'indeterminata nozione di utilità economica, della quale il costituente, imprimendo un vincolo di destinazione a un bene, dispone, bensì all'effettivo arricchimento conseguito dal beneficiario a seguito del verificarsi dell'effetto traslativo⁶².

Qualora l'art. 2, comma 47, d.l. n. 262/2006, convertito dalla l. n. 286/2006, avesse davvero introdotto una "nuova" imposta gravante *ex se* sui vincoli di destinazione, la stessa collocazione topografica prescelta dal legislatore avrebbe generato non poche criticità sul piano sistematico, comportando un'alterazione della struttura delle fattispecie normative, considerato che il "nuovo" tributo sarebbe stato disciplinato insieme alle imposte sui trasferimenti di beni *mortis causa* e a quelle sugli atti traslativi *inter vivos* con *animus donandi* o a titolo gratuito.

Neanche il dato letterale della norma permette di argomentare una siffatta conclusione, giacché – dovendo intendersi "il significato proprio delle parole secondo la connessione di esse" *ex art. 12, comma 1, disp. prel. cod. civ.* – l'unico tributo istituito in sede di conversione del d.l. n. 262/2006 è stato la reintrodotta imposta sulle successioni e donazioni, alla quale, per espressa previsione, vanno assoggettati pure i "vincoli di destinazione", in presenza del presupposto di cui all'art. 1, d.lgs. n. 346/1990, ossia del "reale" trasferimento di beni e diritti in favore di un beneficiario, che, in tal modo, consegue un arricchimento⁶³.

⁵⁹ Cfr. D. Stevanato, *Trust liberali e imposizione indiretta, uno sguardo al passato rivolto al futuro?*, cit., p. 679.

⁶⁰ Cfr. Cass. civ., sez. V, 12 settembre 2019, n. 22754, in *Trusts*, n. 3/2020, p. 327–328, con nota di A. Albano, *Note a margine della recente giurisprudenza di legittimità in tema d'irrilevanza degli atti di trasferimento dei beni in trust ai fini delle imposte indirette*, in *Riv. telematica dir. trib.*, n. 2/2019, p. 542 ss.

⁶¹ Cfr. G. Bizioli, *La creazione, irrazionalmente estensiva, di un tributo autonomo*, cit., p. 109.

⁶² Cfr. Cass. civ., sez. V, ord. 17 gennaio 2019, n. 1131, cit., p. 332. Negli stessi termini, sia pure con un *obiter dictum*, cfr. Cass. civ., sez. VI – T, 30 aprile 2019, n. 11401, in *Notariato*, n. 4/2019, p. 455.

⁶³ Cfr. Cass. civ., sez. V, 26 ottobre 2016, n. 21614, cit., p. 33. In dottrina, cfr. A. Fedele, *Il regime fiscale di successioni e liberalità*, cit., p. 594 ss.

10. La c.d. “terza via interpretativa”: *charitable trust* e altre figure

Alcune decisioni della giurisprudenza di legittimità⁶⁴ sottopongono ad imposta proporzionale di donazione il trust sorretto da finalità solutoria, preordinato al trasferimento di ricchezza dal disponente al *trustee* e alla liquidazione di beni nell'interesse dei creditori⁶⁵.

La soluzione rischia di ridimensionare notevolmente l'argomento che l'atto traslativo, poiché funzionale all'attuazione del programma dettato dal *settlor* (che è quello di utilizzare quanto ricavato dalla vendita dei beni segregati per estinguere i debiti del disponente), ha un rilievo meramente transitorio e strumentale nel contesto della fattispecie⁶⁶, come confermato in ulteriori decisioni dalla stessa giurisprudenza di legittimità⁶⁷ e da quella di merito⁶⁸.

⁶⁴ Cfr. Cass. civ., sez. V, 25 maggio 2018, n. 13141, in *Diritto & Giustizia*, 31 maggio 2018, n. 96, p. 5 ss., con nota di G. Palumbo, *Imposizione di registro su trust*, nonché di A. Di Sapia, A. Pischetola, *Sulla tassazione del trust serve il giudizio delle Sezioni Unite*, in *Il Sole 24 Ore*, 27 giugno 2018, n. 179, p. 28; Cass. civ., sez. V, 30 maggio 2018, n. 13626, in *GT – Riv. giur. trib.*, n. 11/2018, p. 851 ss., con nota di D. Stevanato, *Il trustee di un trust liquidatorio come “beneficiario” dell'arricchimento che giustifica l'imposta sugli atti liberali*, nonché con nota di G. Salanitro, *Imposta principale postuma e registrazione di atto istitutivo di trust*, cit., p. 1243 ss., di E.M. Bartolazzi Menchetti, *Il tentativo di mediazione della Cassazione sul rapporto tra trust e reistituita imposta sulle successioni e donazioni*, in *Riv. dir. trib.*, n. 5/2018, II, p. 206 ss. e di A. Busani, *Subito tassato l'apporto al trust*, in *Il Sole 24 Ore*, 31 maggio 2018, n. 149, p. 27; Cass. civ., sez. V, 13 giugno 2018, n. 15468, in *Trusts*, n. 1/2019, p. 98 ss. (su cui, cfr. T. Tassani, *La giurisprudenza tributaria di questo numero*, in *Trusts*, n. 1/2019, p. 59–60). Inoltre, sul punto, cfr. A. Busani, *Ulteriore “giravolta” in Cassazione sulla tassazione dell'apporto al trust*, in *Corr. trib.*, n. 25/2018, p. 1951 ss.; A. Busani, *Tassazione del trust sull'ottovolante*, in *Il Sole 24 Ore*, 11 giugno 2018, n. 159, p. 23; S. Cannizzaro, *Sulla tassazione del trust un passo avanti e uno indietro*, in *CNN Notizie*, 22 giugno 2018, n. 115, p. 4 ss.; F. Gallio, *Il trasferimento a un trust “solutorio” di quote di una S.r.l. sconta l'imposta di donazione dell'8%*, in *Il fisco*, n. 27/2018, p. 2670 ss.; R.A. Papotti, L. Ferro, *Trust e imposta sulle successioni e donazioni: le pronunce della S.C. come “suggel ch'ogn'omo sganni”*, in *Corr. trib.*, n. 24/2018, p. 1901 ss.; A. Contrino, *Contributo al completamento della teoria giurisprudenziale di tassazione dei trust ai fini delle imposte indirette sui trasferimenti (con uno sguardo all'indietro di tre lustri)*, cit., p. 1229–1230.

⁶⁵ Nel caso di specie, i creditori del disponente, piuttosto che essere beneficiari “in senso proprio” (vale a dire, destinatari delle prestazioni del trust), assurgono a soggetti nel cui interesse il vincolo di destinazione è stato costituito, in quanto, «ricevendo in pagamento dal trust quanto ad essi dovuto, non conseguono alcuna liberalità o “arricchimento” senza contropartita, ma soltanto quanto a loro giustamente dovuto (l'incasso del credito)» (D. Stevanato, *Il trustee di un trust liquidatorio come “beneficiario” dell'arricchimento che giustifica l'imposta sugli atti liberali*, cit., p. 856).

⁶⁶ Sul trasferimento avente funzione “strumentale”, cfr. G. Gaffuri, F.V. Albertini, *Disciplina fiscale del trust: costituzione e trasferimento dei beni*, in *Boll. trib.*, n. 23/1995, p. 1704 ss.; A. Fedele, *Visione d'insieme della problematica interna*, in I. Beneventi (a cura di), *I trusts in Italia oggi*, cit., p. 283 ss.; L. Salvini, *Il trasferimento degli interessi beneficiari*, in I. Beneventi (a cura di), *I trusts in Italia oggi*, cit., p. 340 ss.

⁶⁷ Cfr. Cass. civ., sez. V, 17 gennaio 2018, n. 975, cit., p. 241 ss., secondo cui il trasferimento dei beni al *trustee* avviene «a titolo gratuito, non essendovi alcun corrispettivo, ed il disponente non intende arricchire il *trustee*, ma vuole che quest'ultimo li gestisca in favore dei beneficiari, segregandoli per la realizzazione dello scopo indicato nell'atto istitutivo del trust, per cui l'intestazione dei beni al *trustee* deve ritenersi, fino allo scioglimento del trust, solo momentanea». Di recente, sia pure con un *obiter dictum*, cfr. Cass. civ., sez. V, 9 febbraio 2021, n. 3073, in *CED Cassazione*.

⁶⁸ Cfr. Comm. trib. prov. Lodi, sez. II, 4 aprile 2011, n. 60, in *Riv. dir. trib.*, n. 2/2012, II, p. 146 ss., con nota di E.M. Bartolazzi Menchetti, *Considerazioni su affidamento di beni al trustee e imposte sui trasferimenti di ricchezza*, in *Riv. dir. trib.*, n. 2/2012, II, p. 150 ss.

Difatti, il trasferimento dei beni segregati in favore del *trustee* non determina un “arricchimento” del destinatario immediato, titolare di una *legal ownership*⁶⁹, limitata dal *beneficial interest* spettante ai beneficiari del trust⁷⁰, né un arricchimento dei soggetti nel cui interesse il vincolo fu istituito: trattandosi di trust “liquidatorio”, i creditori del disponente vedono surrogato il credito con il ricavato dalla vendita dei beni segregati. Per questo motivo, l’atto traslativo non sottende uno spirito liberale del disponente, né una capacità economica del ricevente rilevante nell’ambito di un tributo sugli atti liberali⁷¹.

Per altro verso, in più di un’occasione⁷², la Corte di Cassazione ha distinto il trust “transitoriamente traslativo” dal trust “definitivamente traslativo”⁷³: nella prima ipotesi, poiché il trasferimento di beni al *trustee* ha natura transitoria e non è espressivo di una capacità contributiva (che si manifesterà con il trasferimento definitivo di beni al beneficiario), ha escluso il gravame dell’imposta proporzionale di donazione (è il caso del trust istituito per finanziare un’infrastruttura pubblica o del trust “di garanzia”, in cui il *trustee* è incaricato di liquidare i beni a lui assegnati e di ripartirne il ricavato tra i creditori); nella seconda, nella quale il trasferimento in favore del *trustee* denota una capacità economica immediata del destinatario, determinando a suo favore un incremento stabile, monetariamente misurabile, correlato ad un pari decremento nel patrimonio del disponente, ha ritenuto applicabile tale imposta (l’ipotesi è quella del trust volto ad assicurare un irrevocabile passaggio generazionale in favore di beneficiari determinati o del trust con il quale il disponente intende arricchire il *trustee*, a cui rimangono attribuiti in via definitiva i beni vincolati o ancora del trust

⁶⁹ Cfr. E.M. Bartolazzi Menchetti, *Il tentativo di mediazione della Cassazione sul rapporto tra trust e restituita imposta sulle successioni e donazioni*, cit., p. 222, nt. 44, che individua nel *trustee* il «formale titolare dei beni, il cui dominio è però limitato dalla causa di tale subentro».

⁷⁰ Cfr. D. Stevanato, *Il “new deal” della Suprema Corte sull’imposizione indiretta del trust: giù il sipario sull’imposta sui vincoli di destinazione?*, cit., p. 38.

⁷¹ Cfr. D. Stevanato, *Il trustee di un trust liquidatorio come “beneficiario” dell’arricchimento che giustifica l’imposta sugli atti liberali*, cit., p. 857 ss. Inoltre, cfr. T. Tassani, *I trusts nel sistema fiscale italiano*, cit., p. 137 ss.; G. Bizioli, *La creazione, irrazionalmente estensiva, di un tributo autonomo*, cit., p. 110; G. Giusti, *L’imposizione indiretta sui vincoli di destinazione*, cit., p. 1548.

⁷² Cfr. Cass. civ., sez. V, ord. 5 dicembre 2018, n. 31445, in *Corr. trib.*, n. 2/2019, p. 190 ss., con nota di T. Tassani, *Trust onerosi e imposte sui trasferimenti: il nuovo approccio teorico della Suprema Corte*, nonché di F. Cerri, *Il regime impositivo applicabile all’istituzione del trust: una querelle solo apparentemente risolta*, in *Corr. giur.*, n. 5/2019, p. 605 ss. e di A. Busani, *Imposta donazioni soltanto per il trust non «transitorio»*, in *Il Sole 24 Ore*, 6 dicembre 2018, n. 336, p. 31; Cass. civ., sez. V, ord. 5 dicembre 2018, n. 31446, in *Notariato*, n. 2/2019, p. 209 ss., con nota di D. Muritano, *La tassazione dei trust di garanzia (e non solo): le ordinanze “gemelle” della Corte di Cassazione*, nonché di A. Busani, *Trust di garanzia soggetto al Registro in misura fissa*, in *Il Sole 24 Ore*, 19 dicembre 2018, n. 349, p. 34; Cass. civ., sez. V, ord. 15 gennaio 2019, n. 734, in *Trusts*, n. 3/2019, p. 335 ss., con nota di G. Corasaniti, *L’imposizione indiretta dei trust liberali: luci e ombre nella più recente giurisprudenza di legittimità*, in *Trusts*, n. 3/2019, p. 305 ss., nonché di A. Busani, *La tassazione segue la natura del trust*, in *Il Sole 24 Ore*, 16 gennaio 2019, n. 15, p. 22. Negli stessi termini, anche se con un *obiter dictum*, cfr. Cass. civ., sez. V, ord. 19 febbraio 2020, n. 4163, in *Trusts*, n. 4/2020, p. 458–459. Sul punto, cfr. T. Tassani, *La fiscalità dei trust onerosi nella più recente giurisprudenza di legittimità*, in *Trusts*, n. 3/2019, p. 300 ss.

⁷³ Cfr. A. Fedele, *Il regime fiscale di successioni e liberalità*, cit., p. 611 ss.

c.d. “nudo”, in cui il diritto dei beneficiari nei confronti del patrimonio vincolato è pieno ed immediato, essendo il *trustee* un mero custode)⁷⁴.

Nella casistica appena declinata, la Suprema Corte ritiene realizzato il presupposto impositivo già “in entrata”, essendo l’atto istitutivo del vincolo chiaramente esemplificativo della volontà di trasferire i beni costituiti in trust in favore di soggetti ben identificati.

La ricostruzione, provocatoriamente definita “terza via interpretativa”⁷⁵, per quanto suggestiva, fa sorgere innegabili perplessità, non essendo agevole individuare le ipotesi nelle quali il trasferimento dal disponente al *trustee* assuma quei caratteri di “stabile” incremento patrimoniale che possano giustificare l’immediata applicazione dell’imposta di donazione in misura proporzionale⁷⁶. Difatti, la circostanza che il beneficiario finale sia individuato nell’atto istitutivo del trust non può legittimare una tassazione in misura proporzionale, in quanto la designazione non equivale a trasferimento attuale e definitivo del bene.

Al regime delineato, avallato anche dalla giurisprudenza di merito⁷⁷, sono sottratti alcuni modelli negoziali nei quali, pur potendo la materiale apprensione dei beni segregati essere posticipata nel tempo, il momento segregativo coincide con quello attributivo, consentendo di realizzare immediatamente l’assetto finale degli interessi voluto dal disponente: è il caso del trust i cui beneficiari sono titolari di posizioni giuridiche assolute (*vested in possession*) – consistenti in diritti soggettivi pieni, attuali ed incondizionati⁷⁸ – o di posizioni giuridiche “quesite” (modello nel quale, in qualunque momento, sulla base delle previsioni dell’atto istitutivo e della legge regolatrice, l’interessato può pretendere dal *trustee* il trasferimento di quanto gli spetta)⁷⁹ o del trust “assistenziale”, il cui patrimonio, fin dall’inizio, è a completa disposizione del beneficiario, che ne può godere in maniera indiretta, tramite le prestazioni erogate dal *trustee* o ancora del “*charitable trust*”, oggetto di una recente pronuncia di legittimità⁸⁰,

⁷⁴ Cfr. T. Tassani, *Trust onerosi e imposte sui trasferimenti: il nuovo approccio teorico della Suprema Corte*, cit., p. 194; A. Busani, *Rassegna ragionata e ricostruzione critica (alla luce di dottrina, prassi e giurisprudenza di merito) della “terza stagione” della Corte di Cassazione in tema di tassazione dell’atto di dotazione del trust*, cit., p. 139.

⁷⁵ Cfr. T. Tassani, *La “terza via” interpretativa della Cassazione su trust e vincoli di destinazione*, in *Trusts*, n. 6/2018, p. 624 ss.; T. Tassani, *Conferme giurisprudenziali e nuove problematiche interpretative in tema di tassazione dei trust*, cit., p. 897, che individua alla base della ricostruzione affermazioni difficilmente decifrabili e non adeguatamente motivate, forse riferite a trust fittizi o solo apparenti.

⁷⁶ Cfr. T. Tassani, *Trust onerosi e imposte sui trasferimenti: il nuovo approccio teorico della Suprema Corte*, cit., p. 194.

⁷⁷ Cfr. Comm. trib. reg. Lombardia, sez. XII, 10 ottobre 2019, n. 3881, in *Trusts*, n. 3/2020, p. 301 ss., con nota di L. Sabbi, *Quando l’imposta va assolta subito e quando no*, in *Trusts*, n. 3/2020, p. 242 ss.

⁷⁸ Cfr. B. Izzo, *La tassazione “in uscita” dei Trusts ai fini dell’imposta sulle donazioni nella giurisprudenza di legittimità: lux (quasi) facta est*, cit., p. 215; A. Contrino, *Contributo al completamento della teoria giurisprudenziale di tassazione dei trust ai fini delle imposte indirette sui trasferimenti (con uno sguardo all’indietro di tre lustri)*, cit., p. 1236–1237.

⁷⁹ Cfr. M. Lupoi, *Istituzioni del diritto dei trust negli ordinamenti di origine e in Italia*, cit., p. 140.

⁸⁰ Cfr. Cass. civ., sez. V, 12 settembre 2019, n. 22758, in *Trusts*, n. 3/2020, p. 316 ss., con nota di M. Cecci, *Charitable trust e imposta sulle successioni e donazioni*, cit., p. 338 ss.

in cui la costituzione del vincolo legittima il *trustee* ad operare in maniera immediata e diretta con il denaro ricevuto, per il perseguimento di finalità caritatevoli e filantropiche in favore di una platea indefinita di beneficiari⁸¹.

In queste ipotesi, non sembra peregrina l'idea di una tassazione proporzionale già in sede di segregazione patrimoniale, considerata l'attualità e la consistenza immediata della posizione del beneficiario⁸² o la mancata individuazione del medesimo, da cui discende l'anticipazione del presupposto impositivo al momento dell'atto istitutivo del trust in ragione dell'ampia discrezionalità riconosciuta al *trustee*.

Difatti, secondo l'ottica del Supremo Collegio⁸³, nel trust a scopo filantropico e caritatevole (c.d. *charitable trust*), costituito in assenza di beneficiari finali, la possibilità di operare direttamente per il perseguimento di finalità liberali, riconosciuta al *trustee*, farebbe emergere di per sé una fattispecie idonea ad integrare il suddetto presupposto impositivo⁸⁴.

In questa visuale, il trasferimento dal disponente al *trustee*, lungi dall'essere meramente "strumentale", diviene già in qualche modo "finale", in quanto idoneo a configurare un durevole assetto di interessi preordinato al raggiungimento di una finalità pianificata⁸⁵.

Il disponente, infatti, al momento della costituzione del vincolo, fornisce un assetto definitivo degli interessi coinvolti, realizzando la funzionalizzazione del complesso di beni e diritti vincolati allo scopo individuato, in modo da fare acquisire stabilità all'intera operazione, caratterizzata dall'immediata disponibilità dei cespiti in capo al *trustee*, chiamato a gestirli per il perseguimento dello scopo prefissato di natura sociale o benefica⁸⁶.

In realtà, l'indagine preordinata ad individuare il beneficiario effettivo dell'arricchimento manifesta una duplice discrasia: da un lato, che coloro in favore dei quali viene amministrato il patrimonio oggetto di segregazione, piuttosto che essere i beneficiari finali del trust, sono i soggetti che *medio tempore* traggono vantaggio dalla gestione dei beni vincolati; dall'altro, che la possibilità riconosciuta al *trustee* di utilizzo immediato di quanto vincolato in favore dei beneficiari, in realtà, non può determinare il sorgere del presupposto

⁸¹ Cfr. T. Tassani, *Le diverse tipologie di trust tra imposizione "in entrata" ed "in uscita"*, in *Trusts*, n. 4/2020, p. 361 ss.; A. Contrino, *Contributo al completamento della teoria giurisprudenziale di tassazione dei trust ai fini delle imposte indirette sui trasferimenti (con uno sguardo all'indietro di tre lustri)*, cit., p. 1249 ss.

⁸² Cfr. T. Tassani, *Conferme giurisprudenziali e nuove problematiche interpretative in tema di tassazione dei trust*, cit., p. 899, secondo cui, in tali fattispecie, «l'imposizione risulta essere "iniziale" e "finale" al tempo stesso».

⁸³ Cfr. Cass. civ., sez. V, 12 settembre 2019, n. 22758, cit., p. 316 ss.

⁸⁴ Cfr. M. Cecci, *Charitable trust e imposta sulle successioni e donazioni*, cit., p. 338 ss.

⁸⁵ Cfr. T. Tassani, *Le diverse tipologie di trust tra imposizione "in entrata" ed "in uscita"*, cit., p. 366.

⁸⁶ Cfr. T. Tassani, *Le diverse tipologie di trust tra imposizione "in entrata" ed "in uscita"*, cit., p. 366; M. Cecci, *Charitable trust e imposta sulle successioni e donazioni*, cit., p. 338 ss.

dell'imposta sulle successioni e donazioni, individuato nell'effettivo e definitivo arricchimento di un soggetto diverso dal disponente, essendo il *trustee* un mero gestore del patrimonio vincolato⁸⁷.

11. La dualità dei regimi d'imposizione e le prospettive *de iure condendo*

In estrema sintesi, eccettuate le situazioni delineate⁸⁸, tutte le tipologie di trust (traslativo, "auto-dichiarato", con finalità filantropica, solutoria e di passaggio generazionale), vanno sottratte a tassazione proporzionale sia in sede di atto istitutivo, sia in sede di dotazione patrimoniale⁸⁹. L'imposizione proporzionale

⁸⁷ Cfr. M. Cecci, *Charitable trust e imposta sulle successioni e donazioni*, cit., p. 338 ss.

⁸⁸ V. *supra* § 10.

⁸⁹ Cfr. Cass. civ., sez. V, 7 giugno 2019, n. 15453, in *Trusts*, n. 6/2019, p. 697–698 (su cui, cfr. A. Busani, *L'atto di dotazione che costituisce il trust non è tassabile*, in *Il Sole 24 Ore*, 8 giugno 2019, n. 156, p. 20); Cass. civ., sez. V, 7 giugno 2019, n. 15455, in *Trusts*, n. 6/2019, p. 694–695; Cass. civ., sez. V, 7 giugno 2019, n. 15456, in *Trusts*, n. 6/2019, p. 696; Cass. civ., sez. V, 21 giugno 2019, n. 16699, in *Corr. trib.*, n. 10/2019, p. 865 ss., con nota di T. Tassani, *Consolidamento giurisprudenziale e nuove prospettive interpretative per "trust" e vincoli di destinazione*; Cass. civ., sez. V, 21 giugno 2019, n. 16700, in *GT – Riv. giur. trib.*, n. 7/2019, p. 590 ss., con nota di A. Busani, *La Cassazione si stabilizza: imposte in misura fissa per l'atto di dotazione di qualsiasi tipologia di trust*; Cass. civ., sez. V, 21 giugno 2019, n. 16701, cit., p. 179 ss.; Cass. civ., sez. V, 21 giugno 2019, n. 16702, in *Banca dati BIG Suite IPSOA*; Cass. civ., sez. V, 21 giugno 2019, n. 16703, in *Banca dati BIG Suite IPSOA*; Cass. civ., sez. V, 21 giugno 2019, n. 16704, in *Banca dati BIG Suite IPSOA*; Cass. civ., sez. V, 21 giugno 2019, n. 16705, in *Trusts*, n. 6/2019, p. 688 ss.; Cass. civ., sez. V, 17 luglio 2019, n. 19167, in *Notariato*, n. 5/2019, p. 559; Cass. civ., sez. V, 18 luglio 2019, n. 19310, in *Trusts*, n. 2/2020, p. 178 ss.; Cass. civ., sez. V, 18 luglio 2019, n. 19319, in *Trusts*, n. 2/2020, p. 192 ss.; Cass. civ., sez. V, 12 settembre 2019, n. 22754, cit., p. 327–328; Cass. civ., sez. V, 12 settembre 2019, n. 22755, in *Banca dati BIG Suite IPSOA*; Cass. civ., sez. V, 12 settembre 2019, n. 22756, in *Trusts*, n. 3/2020, p. 325 ss.; Cass. civ., sez. V, 12 settembre 2019, n. 22757, in *Trusts*, n. 3/2020, p. 318 ss.; Cass. civ., sez. V, 14 novembre 2019, n. 29642, in *Banca dati BIG Suite IPSOA*; Cass. civ., sez. VI – T, ord. 26 novembre 2019, n. 30816, in *Trusts*, n. 3/2020, p. 305; Cass. civ., sez. VI – T, ord. 26 novembre 2019, n. 30821, in *Trusts*, n. 3/2020, p. 304–305; Cass. civ., sez. VI, ord. 18 dicembre 2019, n. 33544, in *CED Cassazione*; Cass. civ., sez. VI – T, ord. 7 febbraio 2020, n. 2897, in *Banca dati BIG Suite IPSOA* (su cui, cfr. A. Busani, *Sul trust la Corte conferma: esenti gli atti di destinazione*, in *Il Sole 24 Ore*, 24 febbraio 2020, n. 54, p. 17); Cass. civ., sez. VI – T, ord. 3 marzo 2020, n. 5766, in *Trusts*, n. 4/2020, p. 455 ss., con nota di F. Gallio, *Imposte indirette in misura fissa sul trust liquidatorio senza arricchimento del beneficiario*, in *Il fisco*, n. 17/2020, p. 1669 ss., nonché di S. Moratti, *Ancora qualche dubbio sulla fiscalità indiretta del trust liquidatorio*, cit., p. 34 ss. e di A. Busani, *Trust liquidatorio anche con tassa proporzionale*, in *Il Sole 24 Ore*, 4 marzo 2020, n. 63, p. 27; Cass. civ., sez. VI – T, ord. 11 marzo 2020, n. 7003, in *Trusts*, n. 4/2020, p. 453–454; Cass. civ., sez. V, 23 aprile 2020, n. 8082, in *Trusts*, n. 3/2021, p. 304 ss.; Cass. civ., sez. V, ord. 29 maggio 2020, n. 10259, in *Trusts*, n. 3/2021, p. 309–310; Cass. civ., sez. V, ord. 2 luglio 2020, n. 13525, in *Trusts*, n. 3/2021, p. 310 ss.; Cass. civ., sez. V, ord. 14 ottobre 2020, n. 22176, in *Trusts*, n. 4/2021, p. 459–460; Cass. civ., sez. V, ord. 14 ottobre 2020, n. 22182, in *Trusts*, n. 4/2021, p. 460 ss.; Cass. civ., sez. V, ord. 30 ottobre 2020, n. 24153, cit., p. 431 ss.; Cass. civ., sez. V, ord. 11 novembre 2020, n. 25419, in *Trusts*, n. 5/2021, p. 576 ss.; Cass. civ., sez. V, ord. 16 novembre 2020, n. 25910, in *Trusts*, n. 5/2021, p. 575–576; Cass. civ., sez. V, ord. 23 novembre 2020, n. 26534, in *Trusts*, n. 5/2021, p. 574–575; Cass. civ., sez. V, ord. 1 dicembre 2020, n. 27410, in *Trusts*, n. 5/2021, p. 556 ss.; Cass. civ., sez. V, ord. 1 dicembre 2020, n. 27411,

in *Banca dati BIG Suite IPSOA*; Cass. civ., sez. VI – T, ord. 4 gennaio 2021, n. 13, in *Banca dati BIG Suite IPSOA*; Cass. civ., sez. V, 12 gennaio 2021, n. 224, in *Banca dati BIG Suite IPSOA*; Cass. civ., sez. V, 19 gennaio 2021, n. 729, in *CED Cassazione*; Cass. civ., sez. V, 9 febbraio 2021, n. 3075, in *Trusts*, n. 6/2021, p. 746 ss. (su cui, cfr. F. Montanari, *Trust e imposizione indiretta tra incertezze civilistiche e conferme sul regime tributario*, cit., p. 690 ss.); Cass. civ., sez. V, ord. 16 febbraio 2021, n. 3986, in *Giust. civ. Mass.*, 2021 (su cui, cfr. A. Busani, *Nei trust è tassato solo il trasferimento ai beneficiari*, in *Il Sole 24 Ore*, 1 marzo 2021, n. 58, p. 18); Cass. civ., sez. V, 30 marzo 2021, n. 8719, in *GT – Riv. giur. trib.*, n. 8-9/2021, p. 691 ss., con nota di F. Dami, M. Moscardi, *Scioglimento del trust per rinuncia dei beneficiari: la restituzione dei beni ai disponenti non sconta le imposte proporzionali*, nonché di A. Busani, *Niente tassa se i beni tornano al disponente*, in *Il Sole 24 Ore*, 6 aprile 2021, n. 93, p. 36; Cass. civ., sez. V, ord. 27 aprile 2021, n. 11099, in <https://definanze.it> (su cui, cfr. V. Vallefucio, *Trust autodichiarato con imposta fissa*, in *Il Sole 24 Ore*, 28 aprile 2021, n. 115, p. 31); Cass. civ., sez. V, ord. 18 maggio 2021, n. 13319, in *CED Cassazione*; Cass. civ., sez. V, ord. 18 maggio 2021, n. 13320, in *CED Cassazione*; Cass. civ., sez. V, ord. 18 maggio 2021, n. 13321, in *CED Cassazione*; Cass. civ., sez. V, ord. 18 maggio 2021, n. 13322, in *CED Cassazione*; Cass. civ., sez. V, ord. 18 maggio 2021, n. 13323, in *CED Cassazione*; Cass. civ., sez. V, ord. 18 maggio 2021, n. 13324, in *CED Cassazione*; Cass. civ., sez. V, ord. 20 maggio 2021, n. 13816, in *CED Cassazione*; Cass. civ., sez. V, ord. 20 maggio 2021, n. 13818, in *CED Cassazione*; Cass. civ., sez. V, ord. 20 maggio 2021, n. 13819, in *CED Cassazione*; Cass. civ., sez. V, ord. 8 giugno 2021, n. 15851, in *CED Cassazione*; Cass. civ., sez. V, ord. 10 giugno 2021, n. 16372, in *CED Cassazione*; Cass. civ., sez. V, ord. 14 giugno 2021, n. 16688, in *CED Cassazione*; Cass. civ., sez. V, ord. 16 giugno 2021, n. 17127, in *CED Cassazione*; Cass. civ., sez. V, ord. 18 giugno 2021, n. 17563, in *CED Cassazione*; Cass. civ., sez. V, ord. 16 luglio 2021, n. 20408, in *CED Cassazione*; Cass. civ., sez. V, ord. 3 agosto 2021, n. 22126, in *CED Cassazione*; Cass. civ., sez. V, ord. 3 agosto 2021, n. 22127, in *CED Cassazione*; Cass. civ., sez. V, ord. 10 agosto 2021, n. 22568, in *CED Cassazione*; Cass. civ., sez. V, ord. 10 agosto 2021, n. 22569, in *CED Cassazione*; Cass. civ., sez. V, ord. 10 agosto 2021, n. 22570, in *CED Cassazione*; Cass. civ., sez. VI, ord. 15 ottobre 2021, n. 28400, in *CED Cassazione*; Cass. civ., sez. VI, 26 ottobre 2021, n. 30105, in *CED Cassazione*; Cass. civ., sez. VI, ord. 28 ottobre 2021, n. 30430, in *CED Cassazione*; Cass. civ., sez. V, 10 gennaio 2022, n. 409, in *CED Cassazione*; Cass. civ., sez. V, 10 gennaio 2022, n. 410, in *CED Cassazione*; Cass. civ., sez. V, 12 gennaio 2022, n. 700, in *CED Cassazione*; Cass. civ., sez. V, ord. 14 marzo 2022, n. 8147, in *CED Cassazione*; Cass. civ., sez. V, ord. 14 marzo 2022, n. 8148, in *CED Cassazione*; Cass. civ., sez. V, ord. 14 marzo 2022, n. 8149, in *CED Cassazione*; Cass. civ., sez. V, ord. 22 marzo 2022, n. 9173, in *CED Cassazione*; Cass. civ., sez. V, ord. 22 marzo 2022, n. 9196, in *CED Cassazione*; Cass. civ., sez. VI, ord. 28 aprile 2022, n. 13310, in *CED Cassazione*; Cass. civ., sez. V, ord. 31 maggio 2022, n. 17749, in *CED Cassazione*; Cass. civ., sez. V, ord. 17 giugno 2022, n. 19558, in *CED Cassazione*; Cass. civ., sez. V, ord. 20 giugno 2022, n. 19743, in *CED Cassazione*; Cass. civ., sez. V, ord. 20 giugno 2022, n. 19745, in *CED Cassazione*; Cass. civ., sez. V, ord. 20 giugno 2022, n. 19746, in *CED Cassazione*; Cass. civ., sez. V, ord. 20 giugno 2022, n. 19747, in *CED Cassazione*; Cass. civ., sez. V, ord. 29 giugno 2022, n. 20810, in *CED Cassazione*; Cass. civ., sez. V, ord. 29 giugno 2022, n. 20811, in *CED Cassazione*; Cass. civ., sez. V, 15 luglio 2022, n. 22293, in *CED Cassazione*; Cass. civ., sez. VI, ord. 25 agosto 2022, n. 25327, in *CED Cassazione*; Cass. civ., sez. V, 9 settembre 2022, n. 26562, in *CED Cassazione*; Cass. civ., sez. V, 9 settembre 2022, n. 26606, in *CED Cassazione*. Nella giurisprudenza di merito, cfr. Comm. trib. reg. Emilia Romagna, sez. I, 19 aprile 2018, n. 1138, in *Trusts*, n. 6/2018, p. 651 ss.; Comm. trib. reg. Lazio, sez. X, 22 maggio 2019, n. 3151, in *Trusts*, n. 2/2020, p. 207 ss.; Comm. trib. reg. Lombardia, sez. XV, 22 ottobre 2019, n. 4105, in *Trusts*, n. 3/2020, p. 297 ss., con nota di L. Sabbi, *Quando l'imposta va assolta subito e quando no*, cit., p. 242 ss.; Comm. trib. reg. Lombardia, 15 giugno 2020, in *Fisconline*; Comm. trib. reg. Veneto, sez. III, 2 luglio 2020, n. 244, in <https://definanze.it>; Comm. trib. reg. Lombardia, 28 agosto 2020, n. 1823, in *Trusts*, n. 2/2021, p. 177; Comm. trib. reg. Campania, 9 settembre 2020, n. 4014, in *Trusts*, n. 2/2021, p. 177; Comm. trib. reg. Sardegna, 8 ottobre 2020, n. 369, in *Trusts*, n. 2/2021, p. 177; Comm. trib. reg. Sardegna, 8 ottobre 2020, n. 370, in *Trusts*, n. 2/2021, p. 177; Comm. trib. reg. Sardegna, 8 ottobre 2020, n. 371, in *Trusts*, n. 2/2021, p. 177; Comm. trib. reg. Lazio, 14 ottobre 2020, in *Trusts*, n. 2/2021, p. 177; Comm. trib. reg. Lazio, 15 ottobre 2020, in *Trusts*, n. 2/2021,

troverà applicazione al momento del trasferimento finale dei beni al beneficiario⁹⁰, a compimento e realizzazione del programma dettato dal *settlor*: la compressione della posizione dominicale del *trustee* e l'obbligo di gestione del patrimonio vincolato, che grava sul medesimo, sono chiare evidenze della mancanza di un incremento patrimoniale attuale⁹¹.

Qualora l'attribuzione al beneficiario del trust sia a titolo gratuito o abbia natura liberale, in aggiunta alle imposte ipotecarie e catastali per gli atti

p. 177; Comm. trib. reg. Lombardia, 16 ottobre 2020, n. 2334, in *Trusts*, n. 2/2021, p. 177; Comm. trib. reg. Lombardia, 6 novembre 2020, in *Fisconline*; Comm. trib. reg. Lazio, 24 novembre 2020, in *Fisconline*; Comm. trib. reg. Basilicata, 1 dicembre 2020, in *Fisconline*; Comm. trib. reg. Lazio, 21 dicembre 2020, in *Fisconline*; Comm. trib. reg. Emilia Romagna, sez. VI, 22 dicembre 2020, n. 1496, in <https://def.finanze.it>; Comm. trib. reg. Lazio, sez. XI, 12 gennaio 2021, n. 98, in *DeJure Giuffrè*; Comm. trib. reg. Lazio, sez. II, 14 gennaio 2021, n. 165, in *DeJure Giuffrè*; Comm. trib. reg. Lazio, 22 gennaio 2021, in *Fisconline*; Comm. trib. reg. Emilia Romagna, sez. XIV, 22 marzo 2021, n. 391, in <https://def.finanze.it>; Comm. trib. reg. Campania, 22 marzo 2021, n. 2602, in *Fisconline*; Comm. trib. reg. Campania, 22 marzo 2021, n. 2603, in *Fisconline*; Comm. trib. reg. Toscana, sez. V, 25 marzo 2021, n. 329, in *Trusts*, n. 4/2021, p. 452–453; Comm. trib. reg. Emilia Romagna, sez. VII, 20 aprile 2021, n. 564, in <https://def.finanze.it>; Comm. trib. reg. Emilia Romagna, sez. I, 2 agosto 2021, n. 1013, in <https://def.finanze.it>; Comm. trib. reg. Campania, sez. XX, 11 marzo 2022, n. 2509, in <https://def.finanze.it>; Comm. trib. reg. Liguria, sez. III, 24 giugno 2022, n. 569, in <https://def.finanze.it>. Per un commento del recente orientamento consolidatosi in seno alla Suprema Corte, cfr. A. Albano, M. Tamburini, *Tassazione degli atti di trasferimento di beni in trust: conseguenze e criticità operative della recente giurisprudenza*, in *Il fisco*, n. 30/2019, p. 2950 ss.; A. Busani, *Dotazione del trust esente da imposte*, in *Il Sole 24 Ore*, 18 giugno 2019, n. 166, p. 30; A. Busani, *Trust, la dotazione paga imposte fisse a prescindere dalla tipologia dell'atto*, in *Il Sole 24 Ore*, 24 giugno 2019, n. 172, p. 25; A. Busani, *Trust sempre tassato in misura fissa*, in *Il Sole 24 Ore*, 14 settembre 2019, n. 253, p. 17; A. Busani – E. Smaniotto, *Il trust nato per la beneficenza sconta l'imposta proporzionale*, in *Il Sole 24 Ore*, 12 ottobre 2019, n. 281, p. 21; A. Busani, *Trust, assedio al Fisco per escludere il prelievo*, in *Il Sole 24 Ore*, 2 dicembre 2019, n. 332, p. 23; M.L. Cenni, *Il regime d'imposizione indiretta dell'atto istitutivo e di dotazione del trust nei più recenti e plurimi interventi della giurisprudenza di legittimità*, in *Riv. telematica dir. trib.*, n. 2/2019, p. 546 ss.; P. Mastellone, *Tributi indiretti sugli apporti in trust e ultime "scosse di assestamento" della Cassazione*, in *Dir. prat. trib.*, n. 2/2019, I, p. 621 ss.; P. Mastellone, *(Dis) orientamenti giurisprudenziali sulla fiscalità indiretta degli apporti in trust*, in *Notariato*, n. 3/2019, p. 329 ss.; L. Sabbi, *Il punto sugli orientamenti tributari della Corte di Cassazione*, in *Trusts*, n. 6/2019, p. 631 ss.; T. Tassani, *Consolidamento giurisprudenziale e nuove prospettive interpretative per "trust" e vincoli di destinazione*, cit., p. 865 ss.; A. Busani, *Rassegna ragionata e ricostruzione critica (alla luce di dottrina, prassi e giurisprudenza di merito) della "terza stagione" della Corte di Cassazione in tema di tassazione dell'atto di dotazione del trust*, cit., p. 125 ss.; A. Busani, *Dotazione del trust senza prelievo*, in *Il Sole 24 Ore*, 27 gennaio 2020, n. 26, p. 18; B. Izzo, *La tassazione "in uscita" dei Trusts ai fini dell'imposta sulle donazioni nella giurisprudenza di legittimità: lux (quasi) facta est*, cit., p. 190 ss.; S. Supino, *La tassazione indiretta dei trust nella giurisprudenza di legittimità: un ritorno al passato o uno sguardo al futuro?*, in *Trusts*, n. 6/2020, p. 678 ss.; A. Vasapolli, *Trust, imposta su donazioni all'attribuzione finale dei beni*, in *Il Sole 24 Ore*, 2 ottobre 2020, n. 270, p. 28; N.D. Latrofa, *La giurisprudenza della Cassazione sull'imposizione indiretta*, in *Trusts*, n. 4/2021, p. 390 ss.; F. Montanari, *Trust e imposizione indiretta tra incertezze civilistiche e conferme sul regime tributario*, cit., p. 688 ss. Sul regime delle imposte ipotecaria e catastale (in misura fissa), cfr. S. Disca, *La neutralità fiscale dell'atto di dotazione di beni immobili in trust: le imposte ipotecaria e catastale*, in *Trusts*, n. 4/2020, p. 401 ss.

⁹⁰ Cfr. Comm. trib. reg. Sardegna, sez. V, 27 aprile 2021, n. 260, in <https://def.finanze.it>; Comm. trib. reg. Lazio, 6 maggio 2021, in *Fisconline*.

⁹¹ Cfr. A. Contrino, *Prefazione*, in A. Busani, *Imposta di successione e donazione*, cit., p. VII.

traslativi a titolo gratuito⁹², troverà applicazione l'imposta di donazione in misura proporzionale, considerando, ai fini della franchigia di esenzione e delle aliquote, il rapporto tra il disponente e il beneficiario⁹³. Per contro, nelle ipotesi di attribuzione non liberale⁹⁴, la tassazione riguarderà i singoli atti dispositivi, relativi ai beni compresi nel *trust fund*, posti in essere dal *trustee* per l'attuazione del programma negoziale⁹⁵.

Lo scenario presuppone chiaramente la distinzione tra il trust con causa "liberale-gratuita" (come il trust di famiglia o quello successorio) e il trust con causa onerosa (ad esempio, il trust di garanzia, il trust d'impresa, il trust nel quale sono conferite partecipazioni societarie con l'intento "parasociale" d'imprimere un indirizzo unitario al diritto di voto, il trust costituito nell'ambito di procedure concorsuali o per la gestione di crisi da sovraindebitamento)⁹⁶, che, a sua volta, postula la dualità dei regimi tributari: l'imposta di donazione per i trust liberali o gratuiti (riconducibili al modulo della "donazione indiretta")⁹⁷; l'imposta di registro per i trust "non liberali"⁹⁸.

⁹² Cfr. Studio n. 58-2010/T (est. S. Cannizzaro, T. Tassani), *La tassazione degli atti di destinazione e dei trust nelle imposte indirette*, cit., p. 19; D. Stevanato, *Il "new deal" della Suprema Corte sull'imposizione indiretta del trust: giù il sipario sull'imposta sui vincoli di destinazione?*, cit., p. 38-39, secondo cui le imposte ipotecarie e catastali possono essere applicate in misura proporzionale solo all'atto del trasferimento "finale" al soggetto beneficiario tramite il quale si realizza il presupposto del tributo idoneo a manifestare capacità contributiva.

⁹³ Sul punto, cfr. la proposta di legge n. 4675, dal titolo "Disciplina dell'applicazione delle imposte indirette ai trust", presentata alla Camera dei Deputati il 3 ottobre 2017, consultabile al link: <https://www.camera.it/leg17/126?idDocumento=4675>. Per un commento critico, cfr. L. Sabbi, *Riflessioni sulla figura del beneficiario finale dei trust nelle imposte sui trasferimenti a margine di una discutibile proposta di legge*, cit., p. 29 ss.

⁹⁴ Cfr. le osservazioni predisposte dall'Associazione "Il trust in Italia" alla bozza di circolare sulla disciplina fiscale del trust ai fini della imposizione diretta e indiretta diramata l'11 agosto 2021 per la consultazione, consultabili al link: <https://www.il-trust-in-italia.it/>. In particolare, in relazione ai trust non liberali, si evidenzia che «l'imposta di successione e donazione non ha ragion d'essere per difetto del presupposto impositivo perché non può assurgere ad espressione di ricchezza imponibile né l'assegnazione – dotazione di taluni beni alla liquidazione del *trustee* in funzione solutoria, né la ripartizione del ricavato ai beneficiari a dovuta soddisfazione dei loro crediti».

⁹⁵ Cfr. G. Bizioli, *La creazione, irrazionalmente estensiva, di un tributo autonomo*, cit., p. 109; A. Busani, *Imposta di successione e donazione*, cit., p. 1200; A. Busani, *Rassegna ragionata e ricostruzione critica (alla luce di dottrina, prassi e giurisprudenza di merito) della "terza stagione" della Corte di Cassazione in tema di tassazione dell'atto di dotazione del trust*, cit., p. 147-148.

⁹⁶ Cfr. Cass. civ., sez. V, 18 dicembre 2015, n. 25478, cit., p. 682 ss.

⁹⁷ Cfr. L. Sabbi, *Riflessioni sulla figura del beneficiario finale dei trust nelle imposte sui trasferimenti a margine di una discutibile proposta di legge*, cit., p. 44.

⁹⁸ Cfr. G. Semino, *Trust liberali e trust commerciali*, in *Trusts*, n. 2/2006, p. 191; G. Semino, *Certezze e aspetti critici nella fiscalità del trust alla luce delle recenti novità legislative*, in D. Stevanato, G. Semino, *Il regime fiscale del trust tra punti fermi e questioni irrisolte*, cit., p. 109; D. Stevanato, *Trust liberali e imposizione indiretta, uno sguardo al passato rivolto al futuro?*, cit., p. 681; D. Stevanato, *Il "new deal" della Suprema Corte sull'imposizione indiretta del trust: giù il sipario sull'imposta sui vincoli di destinazione?*, cit., p. 40; G. Giusti, *L'imposizione indiretta sui vincoli di destinazione*, cit., p. 1538; A. Fedele, *"Vincoli di destinazione" e imposte sui trasferimenti della ricchezza; una infelice scelta legislativa: problemi interpretativi e di legittimità costituzionale*, cit., p. 40-41; E.M. Bartolazzi Menchetti, *Il tentativo di mediazione della Cassazione sul rapporto tra trust e restituita imposta sulle successioni e donazioni*, cit., p. 231; A. Contrino, *Contributo*

In quest'ottica, un rapporto negoziale potrà essere ricondotto al trust se connotato almeno dai seguenti elementi d'identificazione: la presenza di una causa unitaria, in cui convergono lo scopo di destinazione e quello strumentale di segregazione; l'attuazione del vincolo di destinazione, mediante l'attribuzione formale al *trustee* della titolarità dei beni e dei poteri gestori necessari alla realizzazione dello scopo; l'attribuzione al beneficiario di una posizione giuridica anche di "mera aspettativa" e non necessariamente di diritto soggettivo⁹⁹.

Nell'affresco delineato, in ragione della finalità esclusiva d'inclusione sociale, cura e assistenza delle persone con disabilità grave, degno di nota è il regime di esenzione dei trust di cui alla legge sul "dopo di noi (art. 6, commi 1 e 2, l. n. 112/2016)¹⁰⁰, che sottopone a trattamento fiscale di *favor* non il mero atto di destinazione, ma il valore complessivo del patrimonio segregato¹⁰¹.

Tale disciplina, in quanto preordinata alla salvaguardia di un interesse extrafiscale, è da considerare eccezionale e, dunque, non suscettibile di estensione a fattispecie che perseguono differenti finalità¹⁰².

Per concludere, il fluire ermeneutico dei modelli di prelievo fa avvertire la consapevolezza che soltanto in una prospettiva *de iure condendo* la fase genetica della "costituzione del vincolo di destinazione", che non rientra *ex se* nella sfera applicativa dell'imposta sulle successioni e donazioni, potrebbe assumere rilievo ai fini dell'imposta di registro (il cui presupposto è costituito da vicende comportanti modificazioni "qualitative" dei patrimoni interessati) o di un "nuovo" tributo da istituire per assoggettare ad imposizione l'utilità diretta (anche di natura non patrimoniale) di cui il disponente beneficia e, dunque, la manifestazione di ricchezza conseguente alla temporanea preservazione del patrimonio a mezzo della sua "segregazione" e "destinazione"¹⁰³, purché siano

al completamento della teoria giurisprudenziale di tassazione dei trust ai fini delle imposte indirette sui trasferimenti (con uno sguardo all'indietro di tre lustri), cit., p. 1228 ss.

⁹⁹ Cfr. M. Cecci, *Charitable trust e imposta sulle successioni e donazioni*, cit., p. 338 ss.

¹⁰⁰ V. *supra* § 6.

¹⁰¹ Per la ricostruzione puntuale del regime, cfr. T. Tassani, *La fiscalità dei negozi di destinazione nella legge su "dopo di noi", tra agevolazioni e impatto sistematico*, cit., p. 524; S. Fiorentino, C. Buccico, *Profili fiscali del trust per il dopo di noi. Il caso del trust della Fondazione Banco di Napoli*, in G. Perlingieri (a cura di), *Per un trust della Fondazione Banco di Napoli a tutela dei disabili*, Napoli, Esi, 2021, p. 423 ss. e in *Dir. proc. trib.*, n. 3/2021, p. 447 ss. Sui profili critici, cfr. G. Salanitro, *Imposta principale postuma e registrazione di atto istitutivo di trust*, cit., p. 1261, che sottolinea: «il legislatore, nel prevedere l'agevolazione o esenzione per i trust finalizzati a sostenere i gravi disabili, implicitamente, ma quasi esplicitamente, presuppone che i trust rientrano nel campo imponibile dell'imposta sulle donazioni e successioni e vincoli di destinazione».

¹⁰² Cfr. G. Giusti, *L'imposizione indiretta sui vincoli di destinazione*, cit., p. 1555.

¹⁰³ Cfr. C. Scalinci, *Dalla "pigra macchina" legislativa al dietrofront della Cassazione sull'esistenza di un'imposta «sulla costituzione dei vincoli di destinazione»*, cit., p. 79, che individua la capacità contributiva «nella nuova destinazione impressa dalla modificazione giuridica del patrimonio», misurandola «per ciò che quella destinazione vale obiettivamente». Anche G. Giusti, *L'imposizione indiretta sui vincoli di destinazione*, cit., p. 1553 evidenzia che il disponente, vincolando parte del suo patrimonio alla realizzazione di un interesse meritevole di tutela, «piuttosto che impoverirsi finisce per dare attuazione ad un proprio specifico bisogno (anche di natura morale e spirituale), la cui facoltà di soddisfazione può certamente essere apprezzata come indice di ricchezza». In senso critico, cfr. A. Contrino, *Contributo al completamento della*

delineati con rigore i criteri di coordinamento (relativi alla misura del prelievo, alle soglie di esenzione e alle ipotesi di esclusione)¹⁰⁴ per evitare che la complessiva operazione sia sottoposta ad inutili aggravii fiscali¹⁰⁵.

In tal modo, l'atto di segregazione assumerebbe rilievo sia come momento iniziale di una fattispecie a "formazione progressiva", la cui manifestazione di ricchezza sarebbe riferibile ai beneficiari finali, sia come autonoma espressione di capacità contributiva del disponente, dato che l'istituzione del vincolo, derogando all'ordinario regime di responsabilità patrimoniale (art. 2740 cod. civ.), esprimerebbe forza economica significativa ai fini dell'imposizione¹⁰⁶.

Tutte le "destinazioni patrimoniali" verrebbero così gravate da tributo in forza di un intervento legislativo volto a definire con certezza il presupposto impositivo (onde evitare l'eccessiva vaghezza della formula utilizzata nel 2006), la soggettività passiva, la base imponibile, le aliquote (eventualmente differenziate a seconda della diversa natura dei beni vincolati) e il regime "formale", che, nel caso di assoggettamento ad imposta di registro, andrebbe solo integrato, mentre, nell'ipotesi di "nuovo" tributo, sarebbe interamente da elaborare¹⁰⁷.

BIBLIOGRAFIA

- Albano A., Tamburini M., *Tassazione degli atti di trasferimento di beni in trust: conseguenze e criticità operative della recente giurisprudenza*, in *Il fisco*, n. 30/2019, p. 2950 ss.
 Antonini M., Papotti R.A., *Chiarimenti (da integrare e ripensare) su trust opachi esteri e trasferimenti patrimoniali dei trust*, in *Il fisco*, n. 36/2021, p. 3440 ss.

teoria giurisprudenziale di tassazione dei trust ai fini delle imposte indirette sui trasferimenti (con uno sguardo all'indietro di tre lustri), cit., p. 1231, nt. 23.

¹⁰⁴ Cfr. G. Giusti, *L'imposizione indiretta sui vincoli di destinazione*, cit., p. 1558–1559.

¹⁰⁵ Cfr. A. Fedele, *Vincoli di destinazione: scelte legislative inadeguate determinano un conflitto interpretativo tra le sezioni della Suprema Corte*, cit., p. 62–63; A. Fedele, *"Vincoli di destinazione" e imposte sui trasferimenti della ricchezza; una infelice scelta legislativa: problemi interpretativi e di legittimità costituzionale*, cit., p. 53–54, secondo cui una soluzione potrebbe «consistere nell'espressa previsione dell'integrale deducibilità dall'imposta dovuta per l'attribuzione "finale" delle somme corrisposte, in applicazione dello stesso o di altro tributo, alla costituzione del vincolo (che si rivelerebbe definitivamente strumentale)». Tale espediente non potrebbe, però, operare ove l'attribuzione finale sia soggetta ad IVA, dovendosi in tal caso «prevedere altre soluzioni (ad es., crediti d'imposta d'importo corrispondente alle somme già versate all'atto della destinazione iniziale)». Negli stessi termini, cfr. G. Tinelli, *Profili tributari delle riforme successive*, cit., p. 705.

¹⁰⁶ Cfr. G. Giusti, *L'imposizione indiretta sui vincoli di destinazione*, cit., p. 1557. Per una differente ricostruzione, cfr. T. Tassani, *Sono sempre applicabili le imposte di successione e donazione sui vincoli di destinazione?*, cit., p. 351 ss.; A. Contrino, *Sulla nuova (ma in realtà inesistente) imposta sui vincoli di destinazione "creata" dalla Suprema Corte: osservazioni critiche*, cit., p. 41.

¹⁰⁷ Cfr. A. Fedele, *"Vincoli di destinazione" e imposte sui trasferimenti della ricchezza; una infelice scelta legislativa: problemi interpretativi e di legittimità costituzionale*, cit., p. 54. Anche L. Sabbi, *La Corte di Cassazione conferma l'orientamento sulla tassazione in misura fissa dei trasferimenti di beni nel trust fund ai fini dell'imposta di registro, ipotecaria e catastale e "forse" sulle successioni e donazioni*, cit., p. 275, evidenzia che «sotto un profilo formale e assolutamente astratto una tassazione del vincolo di destinazione la si potrebbe anche immaginare». Ciononostante, nell'ottica dell'A., «se astrattamente il diritto non impedirebbe la struttura di un tributo autonomo per la costituzione di vincoli di destinazione, dall'altro lato sembra praticamente impossibile poter rispettare i dettami dell'art. 23 e 53 della Carta costituzionale riuscendo a individuare i criteri di determinazione della base imponibile nonché la reale capacità contributiva».

- Assonime, *Risposta alla Consultazione pubblica dell'Agenzia delle entrate sulla bozza di circolare riguardante la disciplina fiscale dei trust*, 12/2021, p. 21–22, consultabile al link: https://www.assonime.it/attivita-editoriale/interventi/pagine/consultazioni-12_2021.aspx/.
- Aulenta M., *Capacità contributiva ed equilibri finanziari dei soggetti attivi*, Bari, Cacucci, 2022, p. 161–162.
- Azzarri F., *I negozi di destinazione patrimoniale in favore dei soggetti deboli: considerazioni in margine alla l. 22.6.2016, n. 112*, in *Nuova giur. civ. comm.*, n. 1/2017, II, p. 120 ss.
- Barbone L., Coino E., Lupi R., *L'innovativa interpretazione dell'Agenzia in tema di imposizione indiretta e trust*, in *Dial. dir. trib.*, n. 9/2007, p. 1189 ss.
- Bartolazzi Menchetti E.M., *Considerazioni su affidamento di beni al trustee e imposte sui trasferimenti di ricchezza*, in *Riv. dir. trib.*, n. 2/2012, II, p. 150 ss.
- Bizioli G., *La creazione, irrazionalmente estensiva, di un tributo autonomo*, in G. Bizioli, M. De Nardi, R. Lupi, *Vincoli di destinazione: modalità applicativa del tributo successorio o fantomatica imposta autonoma?*, cit., p. 111.
- Boria P., *Il sistema tributario*, Milanofiori Assago (MI), Utet Giuridica, 2008, p. 804 ss.
- Borgoglio A., *Il trust autodichiarato sconta l'imposta sulle successioni e donazioni*, in *Il fisco*, n. 11/2015, p. 1079 ss.
- Buccico C., *La tassazione indiretta dei trust in Italia*, in C. Buccico (a cura di), *Gli aspetti civilistici e fiscali del trust*, cit., p. 283 ss.
- Buccico C. (a cura di), *Gli aspetti civilistici e fiscali del trust*, Torino, Giappichelli, 2015.
- Buccico C., *Problematiche fiscali per l'imposizione indiretta dei trust*, in *Dir. prat. trib.*, n. 6/2016, I, p. 2346 ss.
- Busani A., *Imposta di donazione su vincoli di destinazione e trust*, in *Corr. trib.*, n. 5/2007, p. 361.
- Busani A., *Senza tassazione l'atto di dotazione relativo al trust*, in *Il Sole 24 Ore*, 18 gennaio 2018, n. 17, p. 25.
- Busani A., *Subito tassato l'apporto al trust*, in *Il Sole 24 Ore*, 31 maggio 2018, n. 149, p. 27.
- Busani A., *Rassegna ragionata e ricostruzione critica (alla luce di dottrina, prassi e giurisprudenza di merito) della "terza stagione" della Corte di Cassazione in tema di tassazione dell'atto di dotazione del trust*, in *Riv. dir. trib.*, n. 2/2020, II, p. 130–131.
- Busani A., *Dotazione del trust senza prelievo*, in *Il Sole 24 Ore*, 27 gennaio 2020, n. 26, p. 18.
- Busani A., *Trust liquidatorio anche con tassa proporzionale*, in *Il Sole 24 Ore*, 4 marzo 2020, n. 63, p. 27.
- Busani A., *Nei trust è tassato solo il trasferimento ai beneficiari*, in *Il Sole 24 Ore*, 1 marzo 2021, n. 58, p. 18.
- Busani A., *Niente tassa se i beni tornano al disponente*, in *Il Sole 24 Ore*, 6 aprile 2021, n. 93, p. 36.
- Busani A., *Atto di dotazione del trust senza imposta di donazione*, in *Il Sole 24 Ore*, 13 agosto 2021.
- Contrino A., *Il trust "liberale" e l'imposta sulle donazioni*, in *Dial. dir. trib.*, n. 3/2004, p. 461.
- Contrino A., *Trusts liberali e imposizione indiretta dopo le modifiche (L. n. 383/2001) al tributo sulle donazioni*, in *Rass. trib.*, n. 2/2004, p. 434.
- Contrino A., *L'atto di trust fra presunta costituzione di «rendita» e rilevanza nel tributo successorio*, in *Corr. trib.*, n. 31/2007, p. 2503.
- Contrino A., *Riforma del tributo successorio, atti di destinazione e trusts familiari*, in *Riv. dir. trib.*, n. 5/2007, I, p. 542.
- Contrino A., *Spunti in tema di beneficiari «individuati», possesso dei redditi e imputazione dell'obbligazione tributaria nel trust*, in A. Contrino, R. Lupi, *Il «diritto attuale del beneficiario» come condizione per l'imputazione per trasparenza dei redditi del trust*, in *Dial. trib.*, n. 3/2008, p. 112 ss.
- Contrino A., *I trust c.d. "di ritorno" in senso stretto (blind trust, resulting trust e simili) e in senso lato (trust interposti e simili) al cospetto del tributo successorio: la prassi amministrativa e la recentissima giurisprudenza di legittimità convincono solo a metà*, in *Riv. dir. trib. – Suppl. online*, 2 aprile 2021, p. 1 ss.
- Contrino A., *Trust, vincoli di destinazione e sistema tributario. Un itinerario di ricerca*, Pisa, Pacini Giuridica, 2021, p. 207 ss.

- Contrino A., Lupi R., *Riforma Ires e trust: la maggiore realtà e la patrimonializzazione come ulteriori argomenti per la soggettività "definitiva" del trust*, in *Dial. dir. trib.*, n. 4/2004, p. 579 ss.
- Corasaniti G., *Brevi note sui profili fiscali del trust di valori mobiliari*, in *Trusts*, n. 2/2000, p. 290 ss.
- Corasaniti G., *Vincoli di destinazione, trust e imposta sulle successioni e donazioni: la (criticabile) tesi interpretativa della Corte di Cassazione e le conseguenze applicative*, in *Dir. prat. trib.*, n. 4/2015, II, p. 706.
- Corasaniti G., *Brevi note sulla (in)applicabilità dell'imposta sulle successioni e donazioni al trust di garanzia*, in *GT – Riv. giur. trib.*, n. 5/2013, p. 430 ss.
- Corasaniti G., *Profili tributari del contratto di affidamento fiduciario*, in *Dir. prat. trib.*, n. 2/2018, I, p. 541 ss.
- Denora B., *Un "nuovo" tributo per i vincoli di destinazione*, in *Riv. dir. trib. – Suppl. online*, 16 marzo 2016, p. 1–2.
- Denora B., *Imposte fisse per il trust liberale*, in *Riv. dir. trib. – Suppl. online*, 8 gennaio 2016, p. 1 ss.
- De Renzis Sonnino N., *L'imposizione indiretta dei trust: gli ultimi orientamenti di giurisprudenza e prassi*, in *Trusts*, 2009, p. 507 ss.
- Dickmann R., *Procedimento legislativo e coordinamento delle fonti*, Padova, Cedam, 1997, p. 135.
- Di Costanzo L., *Il trust e le sue applicazioni*, Napoli, Esi, 2014, p. 37 ss.
- Fedele A., *La funzione fiscale e la capacità contributiva*, in L. Perrone, C. Berliri (a cura di), *Diritto tributario e Corte Costituzionale*, Napoli, Esi, 2006, p. 21 ss.
- Fedele A., *Il trasferimento dei beni al trustee nelle imposte indirette*, in G. Fransoni, N.L. De Renzis Sonnino (a cura di), *Teoria e pratica della fiscalità dei Trust. Dottrina, casi e soluzioni operative*, cit., p. 13.
- Fedele A., *Il regime fiscale di successioni e liberalità*, in P. Rescigno (diretto da), *Trattato breve delle successioni e donazioni*, coordinato da M. Ieva, vol. II, Padova, Cedam, 2010, p. 596.
- Fedele A., *Vincoli di destinazione: scelte legislative inadeguate determinano un conflitto interpretativo tra le sezioni della Suprema Corte*, in *Riv. dir. trib.*, n. 1/2017, II, p. 48 ss.
- Fedele A., *"Vincoli di destinazione" e imposte sui trasferimenti della ricchezza; una infelice scelta legislativa: problemi interpretativi e di legittimità costituzionale*, in *Riv. dir. trib.*, n. 1/2019, I, p. 1 ss.
- Fedele A., *Finalmente una bella sentenza della Cassazione sul regime fiscale dei trusts*, in *Riv. telematica dir. trib.*, n. 1/2019, p. 142.
- Fiorentino S., Buccico C., *Profili fiscali del trust per il dopo di noi. Il caso del trust della Fondazione Banco di Napoli*, in G. Perlingieri (a cura di), *Per un trust della Fondazione Banco di Napoli a tutela dei disabili*, Napoli, Esi, 2021, p. 423 ss. e in *Dir. proc. trib.*, n. 3/2021, p. 447 ss.
- Formica F., *Il trattamento fiscale degli atti di destinazione*, in AA.VV., *Analisi interpretative e novità della circolare 3/E 2008 dell'Agenzia delle Entrate*, Milano, Giuffrè, 2008, p. 17 ss.
- Fransoni G., *La disciplina del trust nelle imposte dirette*, in *Riv. dir. trib.*, n. 3/2007, p. 227 ss.
- Fransoni G., *Allargata l'imponibilità dei vincoli di destinazione*, in *Corr. trib.*, n. 8/2008, p. 645 ss.
- Fransoni G., *La soggettività dei trusts*, in AA.VV., *I professionisti e il Trust*, cit., p. 57 ss.
- Fransoni G., De Renzis Sonnino N.L. (a cura di), *Teoria e pratica della fiscalità dei Trust. Dottrina, casi e soluzioni operative*, Milanofiori Assago (MI), Ipsoa, 2008.
- Gaballo M., *Le imposte sui trasferimenti di ricchezza*, in G. Tinelli, *Istituzioni di diritto tributario. Il sistema dei tributi*, Milano, Wolters Kluwer – Cedam, 2018, p. 393 ss.
- Gaeta P., *Introduzione ai principali aspetti tributari dei trust interni*, in S. Buttà (a cura di), *Introduzione ai trust e profili applicativi tra dottrina, prassi e giurisprudenza*, Milano, Ipsoa, 2002, p. 158 ss.
- Gaffuri G., *L'imposta sulle successioni e donazioni. Trust e patti di famiglia*, Padova, Cedam, 2008, p. 105 ss.
- Gallo F., *Le ragioni del fisco. Etica e giustizia della tassazione*, Bologna, Il Mulino, 2007, p. 81 ss.
- Gallo F., *L'evoluzione del sistema tributario e il principio di capacità contributiva*, in *Rass. trib.*, n. 3/2013, p. 502.
- Gallo F., *Nuove espressioni di capacità contributiva*, in G. Gaffuri, *La nozione della capacità contributiva e un essenziale confronto di idee*, Milano, Giuffrè, 2016, p. 267 ss.

- Gatt L., *Dal trust al trust. Storia di una chimera*, Napoli, Editoriale Scientifica, 2010, p. 195 ss.
- Genta G., *L'attribuzione per trasparenza del reddito ai beneficiari di trust*, in *Rass. trib.*, n. 4/2011, p. 928 ss.
- Ghinassi S., *Imposta di successione: presupposto di imposta e soggettività passiva alla luce della riforma*, in AA.VV., *L'imposta sulle successioni e donazioni tra crisi e riforme*, cit., p. 205 ss.
- Ghinassi S., *I principi generali in tema di determinazione della base imponibile nell'imposta sulle successioni e donazioni*, in *Riv. dir. trib.*, n. 1/2009, II, p. 32.
- Ghinassi S., *La fattispecie impositiva del tributo successorio*, Pisa, Pacini, 2014, p. 90 ss.
- Gianola A., *I trust in Italia: la Convenzione de l'Aja e la giurisprudenza sui trust interni*, in C. Sacchetto (a cura di), *Il trust e il suo utilizzo nella famiglia e nell'impresa: caratteristiche, applicazioni e profili fiscali*, Soveria Mannelli (CZ), Rubbettino, 2012, p. 9 ss.
- Infantino S., *I trust davanti ai giudici tributari*, in *Trusts*, n. 2/2015, p. 129 ss.
- Loconte S., *L'imposizione indiretta dei trusts non liberali*, in AA.VV., *I professionisti e il Trust*, Milanofiori Assago (MI), Ipsoa, 2009, p. 163 ss.
- Loconte S., *La circolare (in consultazione) sulla disciplina fiscale dei trust ai fini dell'imposizione diretta e indiretta*, in *Novità fiscali*, n. 9/2021, p. 478 ss.
- Lupi R., *La tassazione dei redditi del trust: il trustee*, in I. Beneventi (a cura di), *I trusts in Italia oggi*, Milano, Giuffrè, 1996, p. 334–335.
- Lupi R., *Il tributo successorio, tra funzione astratta, disfunzioni concrete e proposte di abrogazione*, in AA.VV., *L'imposta sulle successioni e donazioni tra crisi e riforme*, cit., p. 25 ss.
- Lupi R., *Necessità di un'interpretazione sistematica, limitata alle liberalità*, in G. Bizioli, M. De Nardi, R. Lupi, *Vincoli di destinazione: modalità applicativa del tributo successorio o fantomatica imposta autonoma?*, in *Dial. trib.*, n. 1/2015, p. 116.
- Mastellone P., *(Dis)orientamenti giurisprudenziali sulla fiscalità indiretta degli apporti in trust*, in *Notariato*, n. 3/2019, p. 329 ss.
- Mastroiacovo V., *L'imposizione indiretta del passaggio generazionale dell'azienda tra regimi agevolati e criticità di sistema*, in *Rass. trib.*, n. 3/2012, p. 622–623.
- Melis G., *Manuale di diritto tributario*, II ed., Torino, Giappichelli, 2020, p. 62 ss.
- Messina S.M., *Le imposte indirette sui trasferimenti onerosi e gratuiti*, in AA.VV., *Fondamenti di diritto tributario*, Padova, Wolters Kluwer – Cedam, 2020, p. 328.
- Miccinesi M., *Il reddito del trust nelle varie tipologie*, in *Trusts*, n. 3/2000, p. 309 ss.
- Monaco C., *Trust: fattispecie ad effetti fiscalmente rilevanti*, in *Riv. dir. fin. sc. fin.*, n. 4/2002, I, p. 647 ss.
- Montanari F., *Trusts interni disposti inter vivos e imposte indirette: considerazioni civilistiche e fiscali a fronte di un rilevante dibattito dottrinale*, in *Dir. prat. trib.*, n. 3/2002, I, p. 384 ss.
- Montanari F., *I trust liberali alla luce della nuova "imposta sulla gratuità"*, in *Trusts*, n. 4/2007, p. 547 ss.
- Muritano D., Pischetola A., *Considerazioni su trust e imposte indirette*, in *Notariato*, n. 3/2008, p. 320 ss.
- Muritano D., Pischetola A., *Prime decisioni in materia di imposizione indiretta del trust*, in *Notariato*, n. 5/2009, p. 509 ss.
- Muritano D., Pischetola A., *Trust liquidatori e relativi profili impositivi*, in *Il fisco*, n. 43/2010, p. 6966 ss.
- Paparella F., *Considerazioni in tema di disciplina dei trusts nel sistema delle imposte sui redditi delineato dalla legge delega di riforma dell'ordinamento tributario n. 80 del 7 aprile 2003 e le prospettive di riforma*, in G. Marino (a cura di), *I profili internazionali e comunitari della nuova imposta sui redditi delle società*, Milano, Giuffrè, 2004, p. 117 ss.
- Paparella F., *Lezioni di diritto tributario. Parte generale*, Milano, Wolters Kluwer – Cedam, 2021, p. 45 ss.
- Papotti R.A., Ferro L., *Trust e imposta sulle successioni e donazioni: le pronunce della S.C. come "suggel ch'ogn'omo sganni"*, in *Corr. trib.*, n. 24/2018, p. 1901 ss.
- Parente S.A., *Rethinking the Indirect Taxation of Trust in the Reform of the Italian Tax System*, in *Białostockie Studia Prawnicze*, n. 4/2021, p. 73 ss.
- Puri P., *Considerazioni di un tributarista a margine delle disposizioni sul fondo speciale da contratti di affidamento fiduciario*, in *Dir. prat. trib.*, n. 2/2020, p. 517 ss.

- Quattrocchi A., *I criteri di collegamento territoriale nell'ambito dell'imposta sulle successioni e donazioni*, in *Riv. trim. dir. trib.*, n. 2/2017, p. 453 ss.
- Rasi F., *Dalla fiducia al contratto di affidamento fiduciario passando per il trust: spunti per una ricostruzione normativa*, in *Riv. trim. dir. trib.*, n. 1/2019, p. 95 ss.
- Rasi F., *Trust e beneficiari: di cosa? La "pervasiva" distinzione tra reddito e patrimonio*, in *Riv. trim. dir. trib.*, n. 3/2023, p. 679 ss.
- Ravera A., *Il trust. Parte prima*, in *Dir. prat. trib.*, n. 1/2018, II, p. 456 ss.
- Ravera A., *Il trust. Parte seconda*, in *Dir. prat. trib.*, n. 3/2018, II, p. 1345 ss.
- Redi M., *Osservazioni sulla pretesa giurisdizione generale tributaria*, in *Boll. trib.*, n. 11/2003, p. 805 ss.
- Sabbi L., *Il punto sugli orientamenti tributari della Corte di Cassazione*, in *Trusts*, n. 6/2019, p. 631 ss.
- Sabbi L., *Quando l'imposta va assolta subito e quando no*, in *Trusts*, n. 3/2020, p. 242 ss.
- Sacchetto C., *La donazione nel diritto tributario*, in *Riv. dir. trib.*, n. 12/1999, I, p. 1002.
- Salanitro G., *Imposta principale postuma e registrazione di atto istitutivo di trust*, in *Dir. prat. trib.*, n. 3/2019, II, p. 1257.
- Salvati A., *Profili fiscali del trust*, Milano, Giuffrè, 2004.
- Salvati A., *Inapplicabilità dell'imposta proporzionale sui trasferimenti al trust*, in *Innovazione e diritto*, n. 2/2018, p. 183 ss.
- Salvini L., *Il trasferimento degli interessi beneficiari*, in I. Beneventi (a cura di), *I trusts in Italia oggi*, cit., p. 340 ss.
- Selicato G., *Spunti ricostruttivi di carattere sistematico sui patrimoni delle s.p.a. destinati ad uno specifico affare nel sistema delle imposte sui redditi*, in F. Paparella (a cura di), *La riforma del regime fiscale delle imprese: lo stato di attuazione e le prime esperienze concrete*, Milano, Giuffrè, 2006, p. 239 ss.
- Selicato G., *Istituzione e funzionamento di patrimoni destinati ad uno specifico affare: le conseguenze del mancato intervento del legislatore tributario*, in *Riv. dir. soc.*, n. 4/2009, p. 862 ss.
- Semino G., *Trust liberali e trust commerciali*, in *Trusts*, n. 2/2006, p. 191.
- Semino G., *Certezze e aspetti critici nella fiscalità del trust alla luce delle recenti novità legislative*, in D. Stevanato, G. Semino, *Il regime fiscale del trust tra punti fermi e questioni irrisolte*, cit., p. 109.
- Semino G., *Prime considerazioni sulla fiscalità degli atti segregativi di beni in trust alla luce della nuova imposta sulle successioni e donazioni*, in *Trusts*, n. 3/2007, p. 344 ss.
- Semino G., *Il momento di applicazione delle imposte indirette nei confronti dei trust*, in *Trusts*, n. 2/2009, p. 157 ss.
- Stevanato D., *Trusts e imposta sulle donazioni: prime reazioni giurisprudenziali alle forzature della prassi amministrativa*, in *GT – Riv. giur. trib.*, n. 6/2009, p. 540 ss.
- Stevanato D., *La "nuova" imposta su trust e vincoli di destinazione nell'interpretazione creativa della Cassazione*, in *GT – Riv. giur. trib.*, n. 5/2015, p. 406.
- Stevanato D., *Trust liberali e imposizione indiretta, uno sguardo al passato rivolto al futuro?*, in *Corr. trib.*, n. 9/2016, p. 682 ss.
- Stevanato D., *Imposta sui vincoli di destinazione e giudice-legislatore: errare è umano, perseverare diabolico*, in *GT – Riv. giur. trib.*, n. 5/2016, p. 396.
- Stevanato D., *Il "new deal" della Suprema Corte sull'imposizione indiretta del trust: giù il sipario sull'imposta sui vincoli di destinazione?*, in *GT – Riv. giur. trib.*, n. 1/2017, p. 35–36.
- Stevanato D., *Il trustee di un trust liquidatorio come "beneficiario" dell'arricchimento che giustifica l'imposta sugli atti liberali*, in *GT – Riv. giur. trib.*, n. 11/2018, p. 856–857.
- Studio n. 38-2020/T (est. A. Pischetola), *Il contratto di affidamento fiduciario e fiscalità indiretta: dalla traslatività alla 'funzionalità'*, in <https://www.notariato.it/sites/default/files/38-2020-T.pdf>.
- Studio n. 107-2021/C (est. V. Barba, M. Tatarano), *Trust e affidamento fiduciario testamentario*, in *CNN Notizie*, 23 settembre 2021, n. 175, p. 2 ss.
- Supino S., *La tassazione indiretta dei trust nella giurisprudenza di legittimità: un ritorno al passato o uno sguardo al futuro?*, in *Trusts*, n. 6/2020, p. 678 ss.
- Tabet G., *Profili fiscali dei patrimoni destinati ad uno specifico affare*, in *Riv. dir. fin. sc. fin.*, n. 1/2004, I, p. 83 ss.

- Tassani T., *I trust: trattamento tributario*, in AA.VV., *Analisi interpretative e novità della circolare 3/E 2008 dell'Agenzia delle Entrate*, Milano, Giuffrè, 2008, p. 42 ss.
- Tassani T., *I trusts nel sistema fiscale italiano*, Pisa, Pacini, 2012, p. 31 ss.
- Tassani T., *Trust e imposte sui trasferimenti: il "nuovo corso" della Corte di cassazione*, in *Trusts*, n. 1/2017, p. 28 ss.
- Tassani T., *La giurisprudenza tributaria di questo numero*, in *Trusts*, n. 4/2018, p. 389 ss.
- Tassani T., *La Cassazione conferma il proprio orientamento?*, in *Trusts*, n. 3/2018, p. 276 ss.
- Tassani T., *La "terza via" interpretativa della Cassazione su trust e vincoli di destinazione*, in *Trusts*, n. 6/2018, p. 624 ss.
- Tassani T., *Trust onerosi e imposte sui trasferimenti: il nuovo approccio teorico della Suprema Corte*, in *Corr. trib.*, n. 2/2019, p. 190 ss.
- Tassani T., *La fiscalità dei trust onerosi nella più recente giurisprudenza di legittimità*, in *Trusts*, n. 3/2019, p. 300 ss.
- Uricchio A.F., *Percorsi di diritto tributario*, Bari, Cacucci, 2017, p. 282.
- Uricchio A.F., *Il vigente sistema impositivo erariale*, in A. Uricchio, V. Peragine, M. Aulenta, *Manuale di scienza delle finanze, diritto finanziario e contabilità pubblica*, Molfetta (BA), Nel Diritto, 2017, p. 297.
- Vecchio G., *Di nuovo in tema di Trust familiare, Corte di cassazione e imposizione indiretta. Una correzione di tiro meno incisiva di quanto auspicato*, in *Vita not.*, n. 1/2016, p. 163 ss.
- Vecchio G., *Trust e imposizione indiretta: la Corte di Cassazione inizia a fare chiarezza, ma permangono le conseguenze di una prima interpretazione poco accorta*, in *Vita not.*, n. 1/2017, p. 173 ss.
- Vedana F., *Trust, la tassazione è invertita*, in *ItaliaOggi*, 30 agosto 2021, p. 10.
- Vicari A., *La soggettività passiva del trust nelle imposte dirette tra interposizione fittizia, simulazione e riqualificazione – Parte I*, in *Trusts*, n. 5/2011, p. 475 ss.
- Vicari A., *La soggettività passiva del trust nelle imposte dirette tra interposizione fittizia, simulazione e riqualificazione – Parte II*, in *Trusts*, n. 6/2011, p. 601 ss.

INDIRECT TAXATION OF TRUST: WHICH HERMENEUTICAL PERSPECTIVES? – SECOND PART

SUMMARY

The second part of the essay analyzes the problems underlying the indirect taxation of the trust, in the light of the positions, not always acceptable, taken by the jurisprudence of legitimacy. From the analysis, also conducted from a *de iure condendo* perspective, the opportunity emerges for an adequate regulatory intervention aimed at overcoming the critical issues of the current regime.

KEYWORDS: trust, indirect taxation, guidelines of legitimacy jurisprudence, *de iure condendo* perspectives

RAWO KANONICZNE / CANON LAW

Ks. PIOTR MOZYRO

ZARZĄD ZWYCZAJNY I NADZWYCZAJNY DOBAMI PARAFIALNYMI – FUNKCJE I OBOWIĄZKI PROBOSZCZA

1. Zagadnienia wstępne

Dobra doczesne Kościoła stały się tytułem Księgi V Kodeksu Jana Pawła II z 1983 r. Kanonem wprowadzającym w powyższe zagadnienie jest kanon 1254 § 1, który stanowi: „Kościół katolicki na podstawie przyrodzonego prawa, niezależnie od władzy świeckiej, może dobra doczesne nabywać, posiadać, zarządzać nimi i alienować je, dla osiągnięcia właściwych sobie celów”¹. Powyższy kanon jest uzasadnieniem prawa Kościoła w odniesieniu do dóbr doczesnych, który stanowi fundament dalszych rozważań w kwestii zarządzania tymi dobrami. Warto zaznaczyć, że Kościół w swojej misji zawsze stawia na pierwszym miejscu realizację celów duchowych, jednakże wypełnienie owej misji w doczesnych warunkach wymaga zaangażowania środków materialnych.

Aby lepiej zrozumieć powyższą problematykę, warto przyrzeć się wyrażeniu „dobra doczesne”, przez które należy rozumieć rzeczy i prawa, które ogólnie określane są jako dobre m.in. dzięki temu, że pełnią funkcję służebną, a zarazem konieczną i istotną dla wzrostu osoby ludzkiej, jak też całej wspólnoty osób. Przymiotnik „doczesne” podkreśla, że dobra te pozostają do dyspozycji w ramach czasu, są one konieczne i mają służyć każdemu człowiekowi żyjącemu w określonym czasie i przestrzeni. Pojęcie „dobra doczesne” należy odnieść również do dóbr doczesnych funkcjonujących na płaszczyźnie parafialnej. Istotne jest także podkreślenie, że przymiotnik „doczesne” nie jest do końca – według prawa kościelnego – zamiennikiem słowa „materialny”. Człowiek bowiem w swojej egzystencji potrzebuje nie tylko dóbr materialnych, lecz także duchowych. Można zatem stwierdzić, że przymiotnik „doczesne” odsyła nas również do dóbr wiecznych, do tego, co wykracza poza przestrzeń i czas życia na ziemi. To właśnie

Ks. PIOTR MOZYRO – Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-9765-7309>, e-mail: piotrekmozyro@gmail.com

¹ *Codex Iuris Canonici/ Kodeks Prawa Kanonicznego z 25.01.1983 r. po nowelizacji, stan prawny na dzień 18.05.2022 r.* (dalej: KPK), kan. 1254.

z tych założeń wynika inny zakres rozumienia instytucji prawa majątkowego świeckiego i kościelnego².

Dla potrzeb niniejszej pracy istotne jest wyjaśnienie pojęcia „zarządzanie”, które przez ustawodawcę kościelnego określane jest łacińskim zwrotem *administare*, co w języku polskim oznacza administrować, zarządzać³. Przedmiotem zarządzania są natomiast dobra doczesne, które zostały nabyte i są w posiadaniu Kościoła⁴. Zarządzanie dobrami wspólnoty Kościoła ustawodawca umieścił w tytule II księgi V Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 r. między prawem do nabywania a alienacją. Rozróżnienie tych pojęć jest niezmiernie istotne dla dalszych rozważań niniejszej pracy.

2. Urząd i obowiązki proboszcza w zarządzie dobrami doczesnymi parafii

Ustawodawca w kanonie 1255 określa podmioty zdolne do nabywania, posiadania, zarządzania i alienowania dóbr doczesnych, są nimi: Kościół powszechny, Stolica Apostolska, Kościoły partykularne, każda publiczna lub prywatna osoba prawna⁵. Wyliczenie to nie jest taksatywne, dlatego powyższy kanon obejmuje wszystkie kościelne osoby prawne ustanowione przez kompetentną władzę kościelną⁶. Warto jednak podkreślić, że mowa jest o osobach prawnych wyłącznie w kanonicznym porządku prawnym. Jeżeli mają one stać się cywilnymi osobami prawnymi, muszą zostać uznane przez prawo państwowe. W kontekście zarządzania dobrami doczesnymi, w tym także parafialnymi, jest to istotna kwestia, ponieważ administracja ta będzie opierać się na dwóch porządkach prawnych: kanonicznym i świeckim⁷.

Normy dotyczące osoby prawnej, jaką jest parafia, możemy odnaleźć w kanonie 515 Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 r., który określa, iż jest to konkretna wspólnota wiernych, utworzona na sposób stały i powierzona proboszczowi pod władzą biskupa diecezjalnego. To właśnie biskup diecezjalny jest kompetentną władzą w Kościele zdolną do erygowania i znoszenia parafii oraz dokonywania w nich jakichkolwiek zmian i to po koniecznym wysłuchaniu rady kapłańskiej. Powyższy kanon stanowi, iż parafia erygowana zgodnie z prawem uzyskuje osobowość prawną już na mocy samego prawa⁸. Natomiast osobowość cywilnoprawną parafia uzyskuje według rozwiązań ustaw i/lub umów między-

² A. Domaszek, *Zarządzanie dobrami doczesnymi parafii*, Warszawa 2020, s. 11–12.

³ P. Kaleta, *Księga V. Dobra doczesne Kościoła*, w: *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. IV/1, pod red. J. Krukowskiego, Poznań 2019, s. 49–50.

⁴ KPK, kan. 1259.

⁵ KPK, kan. 1255; P. Kaleta, *Księga V. Dobra doczesne Kościoła*, s. 10–11.

⁶ KPK, kan. 114 § 1.

⁷ P. Kaleta, *Księga V. Dobra doczesne Kościoła*, s. 11–13.

⁸ KPK, kan. 515; Sobór Watykański II, *Konstytucja o liturgii świętej Sacrosanctum Concilium*, 4 grudnia 1963, w: Sobór Watykański II, *Konstytucje, dekryty, deklaracje*, Poznań 2002, nr 42, s. 48–78.

narodowych. Akty prawne, które regulują tę kwestię w Polsce, to ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej, jak również Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską z dnia 28 lipca 1993 r.⁹ Sprawne funkcjonowanie parafii, jak zostało zaznaczone wyżej, wymaga określenia funkcji i obowiązków zarządcy, opartego na dwóch systemach prawnych.

W kanonie 1279 została wyjaśniona kwestia reprezentacji publicznej osoby prawnej i zarządu jej dobrami. Zasadniczo zarząd dobrami doczesnymi przysługuje osobie fizycznej, która bezpośrednio rządzi osobą prawną, do której te dobra przynależą. Precyzując tę kwestię, warto zwrócić uwagę na użycie przez ustawodawcę przysłówka „bezpośrednio”, który odnosi się do władzy rządzenia i tym samym zaznacza wyraźnie, że to osoba fizyczna reprezentuje osobę prawną¹⁰. Parafia jest właśnie taką osobą prawną powierzoną proboszczowi, który sprawuje urząd zwyczajny i własny, reprezentuje parafię, jest za nią odpowiedzialny i jednocześnie zarządza jej dobrami doczesnymi, oczywiście przy zachowaniu prawa partykularnego w diecezji, regulaminów i statutów, jak również prawnych zwyczajów¹¹. Ustawodawca kościelny w kanonie 532 stanowi: „we wszystkich czynnościach prawnych proboszcz występuje w imieniu parafii, zgodnie z przepisami prawa; powinien dbać o to, by dobra parafii były zarządzane zgodnie z przepisami kan. 1281–1288”¹². Pamiętając o rozróżnieniu pojęć: „administracja”, „reprezentacja” i „władza”, można stwierdzić, że osoba i funkcja proboszcza łączy te terminy. Proboszcz, pełniąc swój urząd, administruje parafią i występuje w imieniu parafii, dlatego też do niego odnosi się kanon 1282, który stanowi, że każda osoba zarządzająca dobrami doczesnymi Kościoła jest zobowiązana pełnić swoje zadanie „w imieniu Kościoła, zgodnie z przepisami prawa”¹³. Warto zaznaczyć, że tak rozumiany zarządca dóbr nie jest właścicielem mienia kościelnego, ale tylko sumiennym administratorem majątku, który został mu powierzony wraz z urzędem proboszcza¹⁴.

Prawa i obowiązki proboszcza, który jest zarządcą dóbr kościelnych, zostały sprecyzowane przez ustawodawcę zarówno w ogólności, jak i w szczególności. Te pierwsze odnajdujemy w kanonach 1283–1284, natomiast te drugie w kanonach 1285–1289 Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 r. Do obowiązków proboszcza należy zatem: staranne gospodarowanie, przekazywanie darowizn na cele pobożności albo miłości chrześcijańskiej z dóbr ruchomych, które nie należą do części majątku stałego, zawieranie umów o pracę zgodnie z przepisami prawa państwowego i zasadami określonymi przez Kościół, sporządzanie sprawozdań finansowych i przedkładanie ich ordynariuszowi miejsca,

⁹ A. Domaszek, *Zarządzanie dobrami doczesnymi parafii*, s. 49–52.

¹⁰ KPK, kan. 1279; P. Kaleta, *Księga V. Dobra doczesne Kościoła*, s. 70–72.

¹¹ KPK, kan. 519.

¹² KPK, kan. 532.

¹³ KPK, kan. 1282.

¹⁴ A. Domaszek, *Zarządzanie dobrami doczesnymi parafii*, s. 208–209; Konferencja Episkopatu Polski, *Instrukcja Konferencji Episkopatu Polski w sprawie zarządzania dobrami doczesnymi Kościoła*, <<https://episkopat.pl/instrukcja-kep-w-sprawie-zarzadzania-dobrami-doczesnymi-kosciola>, nr 3.2.>, dostęp: 11.05.2023.

przedstawianie także sprawozdań finansowych wiernym z dóbr ofiarowanych przez nich, wszczynanie sprawy i zawiązywanie sporu w państwowym sądzie za pisemną zgodą własnego ordynariusza oraz trwanie w przyjętej funkcji zarządcy, której proboszcz nie może porzucić samowolnie. Jeżeli jednak dopuściliby się samowolnego porzucenia, to zobowiązany jest do naprawienia wynikłej szkody. Do obowiązków wymienionych powyżej można dołączyć także treść kanonu 1280, który stanowi, że każda osoba prawna powinna posiadać własną radę do spraw ekonomicznych albo co najmniej dwóch doradców, którzy mają wspierać zarządcę, co jednoznacznie wskazuje, że proboszcz powinien powołać takie osoby i z nimi współpracować¹⁵.

Samo objęcie zarządu parafią, jeszcze przed rozpoczęciem wykonywania zadań, wiąże się z obowiązkiem złożenia przysięgi przed ordynariuszem lub jego delegatem. Proboszcz ma przysiąc, że „będzie dobrze i sumiennie zarządzać”¹⁶. Formalne objęcie parafii łączy się również ze sporządzeniem protokołu zdawczo-odbiorczego. Istotną częścią protokołu jest wykonanie szczegółowego spisu inwentarza. Powinien być on sporządzony lub zaktualizowany oraz podpisany jeszcze przed rozpoczęciem wykonywania zarządu dobrami parafialnymi. Ustawodawca stanowi, że każde dobro trzeba opisać szczegółowo i dokładnie. Kodeks przewiduje wykonanie dwóch egzemplarzy inwentarza. Jeden jest przechowywany w archiwum zarządu, natomiast drugi w archiwum kurii. Do obowiązku proboszcza należy dokonywanie aktualizacji w dokumencie i zgłaszanie zmian do kurii¹⁷.

Należy poczynić jeszcze pewne rozróżnienie między aktami zarządzania a alienacją. Zarządzanie dobrami doczesnymi kościelnej osoby prawnej ma na celu zachowanie dóbr i powiększenie ich wydajności – co można traktować jako pewne uogólnienie obowiązków osoby administrującej, natomiast alienacja jest aktem, który ma na celu przeniesienie prawa własności między podmiotami¹⁸. Kodeks Prawa Kanonicznego z 1983 r. osobno odnosi się do zagadnienia alienacji w ramach III tytułu w Księdze V, natomiast zarząd zwyczajny i nadzwyczajny, jako dwa rodzaje aktów zarządzania w administrowaniu parafią, zostały określone w tytule II tej samej księgi. „Wynika to przede wszystkim już z samej natury alienacji, która [...] ma charakter wyjątkowy i jest odstępstwem od zasady, iż dobra kościelne nie powinny być zbywane, gdyż są ściśle związane z realizacją misji Kościoła, a przez to niejako wyłączone z użytku doczesnego i poświęcone Bogu”¹⁹.

¹⁵ Por. P. Kaleta, *Księga V. Dobra doczesne Kościoła*, s. 49–51; KPK, kan. 1280–1289.

¹⁶ KPK, kan. 1283.

¹⁷ Zob. P. Kaleta, *Księga V. Dobra doczesne Kościoła*, s. 81–83; KPK, kan. 1283; A. Domaszek, *Zarządzanie dobrami doczesnymi parafii*, s. 211–221.

¹⁸ Zob. P. Kaleta, *Prawne aspekty zarządzania dobrami kościelnymi*, Lublin 2017, s. 201, 208–217; T. Pawluk, *Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II*, t. IV: *Doczesne dobra Kościoła. Sankcje w Kościele. Procesy*, Olsztyn 2016, s. 42–45.

¹⁹ Por. L. Świto, *Alienacja majątku kościelnego w diecezjach rzymskokatolickich w Polsce*, Olsztyn 2010, s. 101.

3. Zarząd zwyczajny dobrami parafialnymi

Zwyczajny zarząd proboszcza, który polega na realizowaniu codziennych czynności charakteryzujących się regularnością i powtarzalnością, zawiera w sobie szereg zróżnicowanych zadań. Oczywistą kwestią jest to, że nie wszystkie wskazania i obowiązki zarządcy będą szczegółowo opisane w instrukcjach i przepisach prawnych. W Kodeksie możemy odnaleźć ogólne zalecenie, które jest pewnym spoiwem łączącym wszelkie wskazania, zalecenia i nakazy, że „wszyscy zarządcy mają wypełniać swoje zadanie ze starannością dobrego gospodarza”²⁰. Ustawodawca, umieszczając tę ogólną zasadę zaznacza, że wypełnienie wszelkich zadań powinno być oparte na staranności dobrego gospodarza, czy też dobrego ojca rodziny – według właściwszego tłumaczenia z języka łacińskiego. Kryterium to wywodzi się jeszcze z prawa rzymskiego i podkreśla sumienność i odpowiedzialność ojca²¹. Proboszcz ma zatem troszczyć się i przewidywać różne możliwe konsekwencje oraz wydarzenia. Obowiązek pilnego zarządzania jest prawny i jednocześnie moralny. Instrukcja Konferencji Episkopatu Polski również znacząco akcentuje zalecenie kodeksowe co do staranności administratora i łączy je z przypomnieniem, że nie jest on właścicielem dóbr doczesnych Kościoła, lecz tylko ich użytkownikiem i zarządcą²².

Kanon 1284 § 2 Kodeksu Prawa Kanonicznego Jana Pawła II jest pewnym zilustrowaniem przykładowych zadań wszystkich administratorów dóbr kościelnych, a co za tym idzie także proboszczów, w zakresie zwyczajnego zarządu z wyjątkiem kanonu 1284 § 2, pkt 6, w którym mamy do czynienia raczej z aktem nadzwyczajnego zarządu. Wydaje się zatem konieczne omówienie bardziej szczegółowe treści powyższego kanonu dla lepszego zrozumienia problematyki niniejszej pracy²³.

Ustawodawca w kanonie 1284 § 2, punkcie 1 stanowi, że rządcy powinni „czuwać, aby powierzone im dobra w żaden sposób nie przypadły albo nie doznały szkody, zawierając w tym celu w razie potrzeby odpowiednie umowy ubezpieczenia”²⁴. Z powyższej treści wynika istotne zobowiązanie, aby proboszczowie zabezpieczyli w skuteczny sposób powierzone im dobra doczesne, by nie zostały utracone, a ich stan nie pogorszony. Zabezpieczenie to ma być skuteczne przede wszystkim w wymiarze prawnym, a zatem należy zawrzeć odpowiednie ubezpieczenia majątkowe i ubezpieczenia od odpowiedzialności cywilnej²⁵.

Kolejnym istotnym obowiązkiem wszystkich zarządców zawartym w punkcie 2 kanonu 1284 § 2 jest „troszczyć się, żeby własność dóbr kościelnych była

²⁰ KPK, kan. 1284 § 1.

²¹ Zob. P. Kaleta, *Księga V. Dobra doczesne Kościoła*, s. 85.

²² Konferencja Episkopatu Polski, *Instrukcja Konferencji Episkopatu Polski w sprawie zarządzania dobrami doczesnymi Kościoła*, nr 3.2.

²³ P. Kaleta, *Księga V. Dobra doczesne Kościoła*, s. 85.

²⁴ KPK, kan. 1284 § 2, pkt 1.

²⁵ P. Kaleta, *Księga V. Dobra doczesne Kościoła*, s. 85; *Kodeks Prawa Kanonicznego. Komentarz*, pod red. P. Majera, Kraków 2023, s. 774–775.

zabezpieczona środkami ważnymi w zakresie prawa państwowego”²⁶. Realizacji tego zadania dokonuje się środkami ważnymi w świetle przepisów prawa państwowego. Ma to kluczowe znaczenie w udowodnieniu prawa własności na forum prawa państwowego. W praktyce chodzi o to, aby precyzyjnie udokumentować odpowiednimi aktami nabycie wszelkich posiadanych dóbr kościelnych oraz dokonywać wszelkiej aktualizacji stanu faktycznego²⁷.

W punkcie 3 kanonu 1284 § 2 ustawodawca nakazuje: „przestrzegać przepisów zarówno prawa kanonicznego, jak i państwowego, albo wydanych przez fundatora, ofiarodawcę lub uprawnioną władzę, a zwłaszcza starać się, by Kościół nie poniósł szkody wskutek nieprzestrzegania ustaw państwowych”²⁸. W myśl powyższego zapisu proboszcz zobowiązany jest do przestrzegania przepisów prawa i to nie tylko prawa kościelnego. Istotne jest wskazanie przez ustawodawcę kolejności przestrzegania prawa, zaczynając, rzecz jasna, od prawa kanonicznego, jak też samo zaakcentowanie znaczenia ustaw państwowych. Warto podkreślić, że Stolica Apostolska uwrażliwia, aby biskupi zatroszczyli się o to, by nieprzestrzeganie ustaw państwowych nie stało się przyczyną poniesienia szkody materialnej. Z powyższego wysuwa się także istotny wniosek, że zarządcy parafii powinni posiadać szeroką znajomość prawa oraz pewne doświadczenie, aby nie dochodziło do istotnych zaniedbań i ewentualnych szkód²⁹.

W kolejnym punkcie 4 kanonu 1284 § 2 zarządcy zobowiązani są, aby „pobierać skrupulatnie i we właściwym czasie dochody z dóbr i należności, pobrane zaś przechowywać bezpiecznie i używać ich zgodnie z wolą fundatora albo przepisami prawa”³⁰. Nakaz tego kanonu nie dotyczy ofiar przekazywanych przez wiernych, ale egzekwowania zapłaty od podmiotów, które mają zobowiązania na rzecz parafii. Zobowiązania te mogą pochodzić np. z tytułu wynajmu pomieszczeń należących do parafii bądź też dzierżawy gruntów. Zgromadzone środki powinny być zdeponowane na rachunku bankowym i używane według przepisów prawa³¹.

W punkcie 5 kanonu 1284 § 2 ustawodawca nakazuje „wypłacać w ustalonych terminach odsetki należne z tytułu pożyczki lub zastawu, czuwając nad odpowiednim zwrotem kwoty głównej”³². Powyższy przepis zaadresowany jest do zarządców dóbr kościelnych, w tym także proboszczów, którzy zaciągnęli długi w instytucjach finansowych, aby sumiennie spłacali zaciągnięte zobowiązania finansowe. Najczęściej będą to pożyczki albo kredyty hipoteczne³³.

²⁶ KPK, kan. 1284 § 2, pkt 2.

²⁷ P. Kaleta, *Księga V. Dobra doczesne Kościoła*, s. 86.

²⁸ KPK, kan. 1284 § 2, pkt 3.

²⁹ T. Pawluk, *Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II*, s. 44; P. Kaleta, *Księga V. Dobra doczesne Kościoła*, s. 86.

³⁰ KPK, kan. 1284 § 2, pkt 4.

³¹ Konferencja Episkopatu Polski, *Instrukcja Konferencji Episkopatu Polski w sprawie zarządzania dobrami doczesnymi Kościoła*, nr 3.3; P. Kaleta, *Księga V. Dobra doczesne Kościoła*, s. 86; A. Domaszk, *Zarządzanie dobrami doczesnymi parafii*, s. 232–234.

³² KPK, kan. 1284 § 2, pkt 5.

³³ P. Kaleta, *Księga V. Dobra doczesne Kościoła*, s. 86–87.

W punkcie 7 kanonu 1284 § 2 ustawodawca zawarł kolejne zobowiązanie, że każdy zarządca osoby prawnej powinien „mieć należycie prowadzone księgi przychodów i rozchodów”³⁴. Powyższy nakaz wynika z ogólnej zasady, że należy prowadzić księgi rozrachunkowe. Praktyka ta znacząco wpływa na posiadaną wiedzę zarządcy o aktualnym stanie ekonomicznym osoby prawnej – parafii, pozwala trafniej podejmować decyzje, umożliwia rzetelne przygotowanie rocznego sprawozdania. Sumiennie prowadzone księgi przychodów i rozchodów sprzyjają również transparentności w kwestii zarządu dobrami kościelnymi, co szczególnie w dzisiejszych czasach, wpływa na zaufanie wiernych do swojego proboszcza³⁵.

W punkcie 8 kanonu 1284 § 2 czytamy, że zarządca ma „pod koniec każdego roku sporządzić sprawozdanie z zarządu”³⁶. Sprawozdanie to powinno zawierać informację o przychodach i rozchodach, różnych inwestycjach oraz zaciągniętych długach. Wątpliwości budzi fakt, że ustawodawca nie określa, komu należy przedstawić to sprawozdanie. W literaturze kanonistycznej znajdujemy informację, że jeżeli zarządcą jest np. proboszcz, to powinien sprawozdanie przedstawić swoim parafianom. Taką interpretację kanonu potwierdza Stolica Apostolska, która zobowiązuje proboszczów do składania sprawozdania swoim parafianom pod koniec każdego roku kalendarzowego, jak i po zakończeniu różnych inwestycji. Podobnie tę kwestię rozstrzyga II Polski Synod Plenarny, który stanowi, że sprawozdawczość jest niezmiernie istotna w budowaniu zaufania we wspólnocie Kościoła³⁷.

W punkcie 9, ostatnim zawartym w kanonie 1284 § 2, czytamy, że należy „dokumenty i świadectwa, na których opierają się prawa Kościoła albo instytucji do majątku, należycie porządkować i przechowywać w odpowiednim i stosownym archiwum oraz ich strzec; uwierzytelnione zaś ich odpisy, gdy można to bez trudności uczynić, złożyć w archiwum kurii”³⁸. Powyższy zapis nie wzbudza raczej żadnych wątpliwości w interpretacji; można też stwierdzić, że sumienne wypełnienie tego nakazu powinno być rzeczą oczywistą dla każdego rządcy dóbr kościelnych, w tym także proboszczów.

Warto wspomnieć także o § 3 kanonu 1284, w którym to ustawodawca usilnie zaleca, by zarządcy każdego roku sporządzali zestawienie przewidywanych wydatków i przychodów; nie jest ono zatem obowiązkiem, lecz zaleceniem. Natomiast prawo partykularne może nakazać przygotowanie rocznego budżetu, jak i też określić sposób jego wykonania³⁹.

Podsumowując wyżej wymienione obowiązki zarządców osób prawnych, należy zaznaczyć, że kanon 1284 § 2 nie wyczerpuje całej problematyki zarządu zwyczajnego proboszczów, a zatem nie ma charakteru taksatywnego, co jest raczej

³⁴ KPK, kan. 1284 § 2, pkt 7.

³⁵ P. Kaleta, *Księga V. Dobra doczesne Kościoła*, s. 88.

³⁶ KPK, kan. 1284 § 2, pkt 8.

³⁷ P. Kaleta, *Księga V. Dobra doczesne Kościoła*, s. 88–89; II Polski Synod Plenarny, *Kościół wobec życia społeczno-gospodarczego*, <<https://kosciol.wiara.pl/doc/1334405.II-Polski-Synod-Plenarny-nr-56>>, dostęp: 15.05.2023.

³⁸ KPK, kan. 1284 § 2, pkt 9.

³⁹ A. Domasz, *Zarządzanie dobrami doczesnymi parafii*, s. 253–259; KPK, kan. 1284 § 3.

sprawą oczywistą, patrząc na bogactwo sytuacji życiowych i wciąż zmieniających się uwarunkowań prawnych i społecznych. Rozważając kwestie administracji proboszczów dobrami parafialnymi, należy też mieć na uwadze inne, bardziej szczegółowe przepisy zawarte w Kodeksie Prawa Kanonicznego z 1983 r. oraz w ustawodawstwie pozakodeksowym, które również mieszczą się w zakresie zarządu zwyczajnego parafia.

4. Zarząd nadzwyczajny dobrami parafialnymi

Prawodawca posługuje się pojęciem zarządu nadzwyczajnego, jednak nie podaje jego dokładnej definicji. W literaturze kanonistycznej odnajdujemy pewne próby wyjaśnienia tych aktów administracji, aczkolwiek nie są one jednoznaczne. Najogólniej rzecz ujmując, można określić, że akty nadzwyczajnego zarządzania mogą prowadzić do zmian w posiadaniu dóbr kościelnych. Czyniąc pewne rozróżnienie, należy stwierdzić, że akty zarządu zwyczajnego zasadniczo zmierzają do zachowania dóbr doczesnych, a nadzwyczajnego mogą wprowadzać istotne zmiany w zakresie tych dóbr⁴⁰.

Ustawodawca pojęcia „aktu nadzwyczajnego zarządzania” użył tylko raz w kanonie 1277 Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 r., który odnosi się do dóbr doczesnych należących do diecezji⁴¹. Natomiast w kanonie 1281 § 1–2 nie użyto określenia czynności nadzwyczajnego zarządu, lecz mowa jest o czynnościach, które przekraczają granice i sposób zwyczajnego zarządu⁴². Kanon 1281 w odróżnieniu od kanonu 1277 odnosi się do dóbr kościelnych, należących do osób prawnych podległych władzy biskupa diecezjalnego. Mowa jest zatem o tych samych aktach nadzwyczajnego zarządzania, lecz odnoszących się do dwóch publicznych osób prawnych. Można zatem wyprowadzić pewną ogólną definicję czynności nadzwyczajnego zarządu jako działań prawnych wykonywanych na dobrach kościelnych, które przekraczają sposób i granice zwyczajnego zarządu⁴³.

Z powyższych rozważań wynika, że w odniesieniu do aktów zarządu nadzwyczajnego proboszcza administrującego publiczną osobą prawną – parafią – będzie miał zastosowanie zasadniczo przepis kanonu 1281 Kodeksu Prawa Kanonicznego⁴⁴. W kanonie tym ustawodawca stanowi, że „przy zachowaniu w mocy przepisów statutu, zarządcy nieważnie wykonują czynności, które przekraczają granice i sposób zwyczajnego zarządu, jeżeli nie uzyskali wcześniej pisemnego upoważnienia od ordynariusza”⁴⁵. Zastosowano tutaj dwa kryteria

⁴⁰ T. Pawluk, *Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II*, s. 42–43; S. Dubiel, *Akty nadzwyczajnego zarządzania w Kodeksie Prawa Kanonicznego z 1983 r.*, „Roczniki Nauk Prawnych” 2015, nr 4, s. 113–114.

⁴¹ KPK, kan. 1277.

⁴² KPK, kan. 1281 § 1–2.

⁴³ S. Dubiel, *Akty nadzwyczajnego zarządzania w Kodeksie Prawa Kanonicznego z 1983 r.*, s. 118–119.

⁴⁴ KPK, kan. 1281 § 1–3.

⁴⁵ KPK, kan. 1281 § 1.

dla określenia czynności nadzwyczajnych zarządu: pierwsze – dotyczące granic nadzwyczajnego zarządu i drugie – sposobu jego wykonania, czyli uzyskania od ordynariusza pisemnego upoważnienia. Warto jednak podkreślić, że cała procedura dokonuje się w poszanowaniu przepisów statutów. Proboszcz zatem nie może ważnie dokonywać aktów zarządu nadzwyczajnego, jeżeli nie uzyska wcześniej odpowiedniego upoważnienia ordynariusza. Mając na uwadze kanon 37, w myśl którego akty administracyjne co do zakresu zewnętrznego powinny być wydane na piśmie, należy jednoznacznie stwierdzić, że upoważnienie nie może być wydane ustnie, lecz tylko w formie pisemnej⁴⁶. W tym miejscu pojawia się jednak bardzo istotny problem, który wymaga rozstrzygnięcia – kiedy proboszcz przekracza granice zwykłego zarządu?⁴⁷

W myśl kanonu 1281 § 2, to właśnie statuty powinny sprecyzować, które czynności przekraczają granice i sposób zwyczajnego zarządu, natomiast jeśli statuty tej kwestii nie regulują, to do biskupa diecezjalnego, po zasięgnięciu opinii diecezjalnej rady do spraw ekonomicznych, należy określenie tych czynności w odniesieniu do podległych mu osób prawnych. Ustawodawca odwołuje się tu do statutów publicznych osób prawnych. W tym miejscu pojawiają się kolejne wątpliwości, ponieważ nie wszystkie publiczne osoby prawne posiadają własne statuty. Parafie, które uzyskują osobowość prawną na mocy prawa, nie posiadają własnych statutów. Jeżeli zatem osoba prawna nie ma własnych statutów albo nie regulują one czynności nadzwyczajnego zarządu, to biskup diecezjalny powinien sprecyzować tego rodzaju akty dla podległych mu osób prawnych, wydając zgodnie z prawem odpowiedni dekret ogólny⁴⁸.

Określenie aktów nadzwyczajnego zarządzania nie jest rzeczą prostą, dlatego mogą pojawić się wątpliwości, które czynności przekraczają granice i sposób zwyczajnego zarządu. W literaturze kanonistycznej odnajdujemy kryteria teoretyczne, które pomagają rozstrzygnąć kwestie aktów nadzwyczajnego zarządzania. Takim kryterium m.in. jest: ilość zaangażowanych pieniędzy, ryzyko ich utracenia, wpływ transakcji na obecny stan majątkowy, złożoność i specyfika transakcji, przewidywana stopa zwrotu finansowych nakładów, wartość rzeczy, czas wykonania, czy też niepewność wyników gospodarczych. Przedstawione wyżej kryteria nie stanowią kompletnej listy przesłanek. Najważniejszym kryterium jednak jest stan majątkowy osoby prawnej, co do której akt zarządu jest dokonywany⁴⁹. Warto wymienić kilka aktów nadzwyczajnego zarządu, które zostały określone w prawie powszechnym, należą do nich m.in.: odmowa przyjęcia ofiar w sprawach większej wagi lub z poważnej przyczyny⁵⁰, przyjęcie ofiar obciążonych poleceniem lub warunkiem⁵¹, ulokowanie

⁴⁶ KPK, kan. 37.

⁴⁷ P. Kaleta, *Księga V. Dobra doczesne Kościoła*, s. 76–77; S. Dubiel, *Akty nadzwyczajnego zarządzania w Kodeksie Prawa Kanonicznego z 1983 r.*, s. 119.

⁴⁸ KPK, kan. 1281 § 2; P. Kaleta, *Księga V. Dobra doczesne Kościoła*, s. 77–78.

⁴⁹ S. Dubiel, *Akty nadzwyczajnego zarządzania w Kodeksie Prawa Kanonicznego z 1983 r.*, s. 119–120; P. Kaleta, *Księga V. Dobra doczesne Kościoła*, s. 78.

⁵⁰ KPK, kan. 1267 § 2.

⁵¹ Tamże.

środków finansowych na korzyść osoby prawnej⁵², wszczęcie sprawy lub zawiązanie sporu w sądzie państwowym⁵³.

Istotną kwestią, określoną przez ustawodawcę w kanonie 1281 § 3, jest odpowiedzialność za akty nadzwyczajnego zarządzania. Powyższy kanon tę kwestię reguluje w zależności od tego, czy akt zarządu jest nieważny, czy dokonany niezgodnie z prawem. Co do zasady, kościelna osoba prawna nie ponosi odpowiedzialności za nieważnie podjęte czynności prawne. W przypadku nieważnych czynności prawnych dokonanych przez proboszcza odpowiedzialność za nie ponosi sam proboszcz. Wyjątkiem jest ewentualna korzyść, co oznacza, że osoba prawna będzie odpowiadać za czynności podjęte nieważnie proporcjonalnie do pozyskanych korzyści. W przypadku, kiedy czynność prawna została dokonana przez proboszcza niezgodnie z prawem, lecz ważnie, to kościelna osoba prawna będzie za te czynności odpowiadać. Ustawodawca przewiduje też możliwość wniesienia skargi lub rekursu przeciwko zarządcom, którzy wyrządzili szkodę kościelnej osobie prawnej⁵⁴.

5. Podsumowanie

Podjmując problematykę zarządu dóbr doczesnych osoby prawnej, jaką jest parafia, dość szybko można dojść do wniosku, że jest ona płaszczyzną spotkania i przenikania się dwóch systemów prawnych: kościelnego i świeckiego. Wynika to rzecz jasna z podwójnej podmiotowości parafii w porządku kanonicznym i państwowym. To oczywiście znacząco wpływa na wzajemne relacje tych systemów prawnych, ale jeszcze bardziej na funkcje i obowiązki proboszcza parafii. W praktyce oznacza to, że proboszcz powinien dość dobrze znać i praktycznie poruszać się zarówno na płaszczyźnie prawa kanonicznego, jak też państwowego. Jest to niezmiernie ważne choćby przy zatrudnianiu pracowników parafii, administracji cmentarza, zawieraniu umów ubezpieczeń, czy choćby załatwianiu wszelkich innych spraw, które mogą znacząco wpłynąć pośrednio bądź bezpośrednio na dobra parafii. Ustawodawca kościelny, choć daje proboszczowi dość znaczną swobodę działania, to jednak stosuje pewne ograniczenia, które są formą zabezpieczenia dóbr parafii, dlatego też akty zarządzania dzielimy na zwyczajne, można rzec – codzienne i powtarzalne, jak też nadzwyczajne, które łączą się z inną procedurą działania, zakładającą pewną formę kontroli władzy zwierzchniej. Należy zaznaczyć, że stosowanie tych zasad, przynajmniej w teorii, wydaje się dość proste, jednak w praktyce już takie nie jest. Kodeks Prawa Kanonicznego zawiera, zgodnie ze swoją naturą, normy o charakterze ogólnym i abstrakcyjnym, większość przepisów odnośnie do zarządu parafią to normy, które są adresowane do wszelkich innych kościelnych osób prawnych. W związku z tym rodzą się wątpliwości i problemy w stosowaniu tych przepisów.

⁵² KPK, kan. 1284 § 2, pkt 6.

⁵³ KPK, kan. 1288.

⁵⁴ KPK, kan. 1281 § 3; P. Kaleta, *Księga V. Dobra doczesne Kościoła*, s. 79.

Dobrym przykładem może być choćby problem wyznaczenia granicy między zarządem zwyczajnym i nadzwyczajnym, czy też kwestia istnienia statutów osób prawnych. Z pomocą mogłyby przyjść statuty synodów diecezjalnych, jednakże w znaczącej większości nie zawierają one uszczegółowienia bądź wyjaśnienia, ale raczej cytują normy powszechne. To wszystko może wywoływać pewne trudności w praktycznym stosowaniu norm prawnych. Warto też zaznaczyć, że trudności mogą pojawić się również w stosowaniu przepisów państwowych, których mnogość może przytłaczać nawet najlepiej wykwalifikowanych znawców prawa. Inną bardzo ważną kwestią jest podkreślenie, że parafia jako osobowość prawna nie jest zwykłą osobowością prawną, która ma gromadzić i pomnażać dobra doczesne. Cel główny jest zupełnie inny – duchowy, a wszelkie działania mają być tylko środkiem do jego osiągnięcia. To oczywiście stawia zupełnie inne akcenty w urzędzie proboszcza, który ma być bardziej duszpasterzem niż administratorem. Wielość problemów, które pojawiają się w niniejszej pracy, zmusza do refleksji, że temat podjętego zagadnienia jest kwestią otwartą do dalszych badań.

BIBLIOGRAFIA

- Domaszk A., *Zarządzanie dobrami doczesnymi parafii*, Warszawa 2020.
- Dubiel S., *Akty nadzwyczajnego zarządzania w Kodeksie Prawa Kanonicznego z 1983 r.*, „Roczniki Nauk Prawnych” 2015, nr 4, s. 113–131.
- [Drugiej] II Polski Synod Plenarny, *Kościół wobec życia społeczno-gospodarczego*, <<https://kosciol.wiara.pl/doc/1334405.II-Polski-Synod-Plenarny>, nr 56>, dostęp: 15.05.2023.
- Kaleta P., *Księga V. Dobra doczesne Kościoła*, w: *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. IV/1, pod red. J. Krukowskiego, Poznań 2019.
- Kaleta P., *Prawne aspekty zarządzania dobrami kościelnymi*, Lublin 2017.
- Kodeks Prawa Kanonicznego promulgowany przez papieża Jana Pawła II w dniu 25 stycznia 1983 r., stan prawny na dzień 18.05.2022 r.*, przekład polski zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu, Poznań 2022.
- Kodeks Prawa Kanonicznego. Komentarz*, pod red. P. Majera, Kraków 2023.
- Konferencja Episkopatu Polski, *Instrukcja Konferencji Episkopatu Polski w sprawie zarządzania dobrami doczesnymi Kościoła*, <<https://episkopat.pl/instrukcja-kep-w-sprawie-zarzadzania-dobrami-doczesnymi-kosciola>, nr 3.2.>, dostęp: 11.05.2023.
- Pawluk T., *Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II*, t. IV: *Doczesne dobra Kościoła. Sankcje w Kościele. Procesy*, Olsztyn 2016.
- Sobór Watykański II, *Konstytucja o liturgii świętej Sacrosanctum Concilium*, 4 grudnia 1963, w: Sobór Watykański II, *Konstytucje, dekrety, deklaracje*, Poznań 2002.
- Świto L., *Alienacja majątku kościelnego w diecezjach rzymskokatolickich w Polsce*, Olsztyn 2010.

ORDINARY AND EXTRAORDINARY ADMINISTRATION OF PARISH GOODS – FUNCTIONS AND DUTIES OF THE PARISH PRIEST

SUMMARY

The subject of the article is to present the issues related to the ordinary and extraordinary administration of parish goods, with particular emphasis on the functions and duties of the parish priest. The primary source for these considerations is the Code of Canon Law of Pope John Paul II, promulgated in 1983, with amendments up to 2022, specifically canons 1254 to 1289.

The starting point for these deliberations is the delineation of the office of the parish priest and his responsibilities in the administration of the parish as a public juridical person. Canon 1279 clarifies the issue of the public representation of a juridical person and the administration of its temporal goods. The administration of the material goods of the parish is closely linked to the office of the parish priest, who, by virtue of canon 532, assumes the right and duty to represent the parish and simultaneously manage its resources.

Ecclesiastical legislators grant parish priests significant freedom in the administration of the parish; however, this autonomy is not without oversight and limitations. Consequently, within ecclesiastical legislation, a distinction is made between the ordinary and extraordinary administration of temporal goods. This distinction, although necessary, is not entirely clear and may raise many doubts as to whether we are dealing with ordinary or extraordinary administration. It is therefore essential to differentiate between these two types of administration and provide specific examples derived from the provisions of the code, as this leads to the application of different procedural actions.

KEYWORDS: parish temporal goods, office and functions of the parish priest, ordinary and extraordinary administration

VARIA

REV. WOJCIECH GUZEWICZ

THE CULT OF ST. ADALBERT IN THE DIOCESE OF EŁK (1992–2022)*

Introduction

Efforts to have Adalbert raised to the altar began as early as 997, the year of his martyrdom. Two years later (999), he was canonized by Pope Sylvester II, which undoubtedly contributed to the emergence of the saint's cult in Poland, as well as in other countries¹.

The rise of the cult of St. Adalbert in Europe was significantly influenced by the so-called *Vita prior*, which begins with the words “Est locus in partibus Germaniae (There is a country in the lands of Germania)”. It was then that the figure of St. Adalbert gained a fair degree of popularity in Bohemia, Germany, Hungary, Italy and Dalmatia. In Germany and beyond, Emperor Otto III, a bosom friend of the saint played a significant role in propagating the worship of St. Adalbert, having endowed numerous churches with relics he had received from Bolesław the Brave. In Bohemia, the cult began in a curious fashion, namely, with the theft and removal of St. Adalbert's relics from Gniezno by Duke Břetislav of Bohemia in 1038. Initially, it was observed by the clergy associated with the cathedral of Prague and the Benedictine monks of Břevnov. It was not until the latter half of the thirteenth century that it started to spread, becoming well-established throughout the country in the following century. In Hungary, where, according to tradition, St. Adalbert was said to have carried out missionary activity, his cult was alive from the outset. St. Adalbert is the patron of the metropolitan cathedral in Esztergom and a number of other churches, while a formula dedicated to St. Adalbert may be found in the earliest liturgical books.

KS. WOJCIECH GUZEWICZ – Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie Filia w Ełku, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6759-0856>, e-mail: wojciech.guzewicz@uwm.edu.pl

*Tłumaczenie artykułu finansowane ze środków Ministerstwa Edukacji i Nauki na podstawie umowy nr RCN/SP/0254/2021/1 z dnia 1.11.2022 r.; kwota środków finansowych stanowiących pomoc przyznaną w ramach programu „Rozwój czasopism naukowych” 27 080 zł.

¹J. Nastalska-Wiśnicka, *Św. Wojciech*, entry in *Encyklopedia Katolicka*, vol. 20, Lublin 2014, col. 837–840.

The cult of St. Adalbert reached Zagreb towards the end of the eleventh century from Esztergom. In Dalmatia, it spread in the metropolises of Split and Zadar².

In the state established by the Teutonic order (thirteenth – fifteenth century), the cult of the bishop-martyr was popularized not only by legends and prayers but, above all, by the translation of the earliest biography (*Vita prior*) into German, made in verse by the Teutonic Knight Nikolai Jeroschin. In 1124, a bishopric was founded in honor of St. Adalbert, with its seat in Lubosz, in the jurisdiction of the Archbishopric of Gniezno. Simultaneously, the cult of the saint was brought to Western Pomerania by the mission of the Brandenburg Bishop St. Otto, which set out in 1124 from the tomb of St. Adalbert in Gniezno. The first Christian church to be erected in Szczecin, on a hill of pagan worship, was dedicated to St. Adalbert; the same designation was given to the first church on the island of Wolin, also built on the site of a former pagan cult. In Poland, the leading centers of the cult of St. Adalbert besides Gniezno were to be found at the first Benedictine monasteries and the churches in Poznań, Kalisz, Krakow and Płock, which received the bishop's relics from Duke Bolesław the Brave and his successors. Priests and monks affirmed their veneration of St. Adalbert in their sermons, often using colorful and lofty descriptions of his life³.

Regarding the earliest historical sources, an account in the oldest Polish chronicle attests to the enduring cult of the patron in Poland, stating that on the eve of the cathedral's consecration in 1097, St. Adalbert appearing as an armed rider on a grey horse saved a town from a Pomeranian raid. A new element was introduced into the observances in the first half of the twelfth century. Specifically, some of the relics of St. Adalbert were found during the reconstruction of the cathedral. To commemorate their translation, the feast of *Translatio sancti Adalberti* would be celebrated at the Cathedral of Gniezno on 20 October; later on, it would come to be observed in the entire Polish Church. From that time onwards, the worship of St. Adalbert thrived throughout the Middle Ages, setting the keynote of the nation's spiritual life, while the Church itself attached great importance to the cult. In the late thirteenth century, the Archbishop of Gniezno, Jakub Świnka, decreed that "the story of St. Adalbert be in writing in all the churches of our province, whether cathedral or monastic and that it should be used and sung by all". Accordingly, twice a year on the day of St. Adalbert's death (23 April) and on the feast of the *Translatio sancti Adalberti* (20 October) the life and miracles of St. Adalbert were read out in Polish churches⁴.

The cult of St. Adalbert as a patron saint of local churches declined somewhat towards the end of the sixteenth century in the wake of the Reformation. It flourished again in the late nineteenth century, culminating in the celebrations of the 900th and 950th anniversary of his martyrdom⁵. Moreover, with the nineteenth-century partitions and national oppression under Prussian rule (which

² Ibidem, col. 838–839.

³ J. Fried, *Święty Wojciech i Polska*, Przemysł 2001.

⁴ W. Danielski, *Z dziejów kultu liturgicznego św. Wojciecha na ziemiach polskich. Święta ku czci św. Wojciecha*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” 1967, issue 4, pp. 100–108.

⁵ J. Nastalska-Wiśnicka, *Św. Wojciech*, col. 839.

also sought to eradicate indigenous religious practice as part of Kulturkampf), Gniezno, the cathedral church and the tomb of St. Adalbert epitomized Polishness and Catholicism, while the pilgrimages to Gniezno especially in 1897, on the 900th anniversary of his death became acts of both religious and national significance⁶.

The millennium of the martyrdom of St. Adalbert was celebrated with special grandeur, culminating with the visitation of the saint's tomb by the Holy Father John Paul II on 3 June 1997⁷.

In the Diocese of Elk, established by Pope John Paul II in 1992, St. Adalbert also receives due veneration. The aim of this paper is to outline the most important forms of the cult in the Mazury–Suwałki–Augustów diocese in 1992–2022, i.e. over the first three decades of its existence. To date, this issue has not aroused much interest among researchers.

Patron of the diocese and ecclesiastical institutions

Since the very beginning, St. Adalbert has been a secondary patron saint of the Diocese of Elk, and his feast day is celebrated, as in the whole Church, on 23 April. The decree of 25 March 1992, signed by Archbishop Józef Kowalczyk, the Apostolic Nuncio to Poland, reads thus: “His Holiness John Paul II has decreed that as of 25 March 1992, St. Adalbert and St. Bruno of Querfurt are to be the secondary Patrons of the Diocese of Elk”⁸. The patron saint of the Diocese of Elk is clearly designated, but there is no information about the relevant ecclesiastical authority's document that provided the grounds for this communique. Let us add that the prerogative to issue such decrees rests with the Congregation for Divine Worship and the Discipline of the Sacraments. Such a document, together with a papal brief, was promulgated only on 7 October 1993. The congregation's decree states as follows: “Hac oblata occasione Summus Pontifex benigne confirmavit electionem BEATAE MARIAE VIRGINIS SUB TITULO <MATER ECCLESIAE> in Patronam principalem et SANCTI ADALBERTI, episcopi et martyris in Patronum secundarium apud Deum dioecesis Liccanensis, cuius Episcopus Excellentissimus Dominus Adalbertus Ziemia electionem ipsam praesentaverat”⁹. [In this situation, the Holy Father graciously approved the

⁶ J. Strzelczyk, *Apostołowie Europy*, Warsaw 1997, p. 208; A. Szymoszyn, *Bohater religijny w świętej przestrzeni. Kult św. Wojciecha na przełomie XIX i XX wieku*, Przemyśl 2010.

⁷ *Dziedzictwo kultu św. Wojciecha*, Lublin 1998; *Kanonizacja św. Wojciecha i dziedzictwo jego kultu*, Lublin 2001.

⁸ Episcopal Curia of Elk, Decree of Archbishop Józef Kowalczyk of 25 March 1992 [same: *Dekret o ustanowieniu i określeniu granic nowych diecezji i prowincji kościelnych w Polsce oraz przynależności metropolitarnej poszczególnych diecezji*, „Kronika Urzędowa Diecezji Elckiej” 1992, no. 1, pp. 23–24].

⁹ *Breve apostolskie dotyczące patronów diecezji definitywnie ustanowionych i zatwierdzonych przez Ojca Świętego Jana Pawła II*, „Kronika Urzędowa Diecezji Elckiej” 1993, no. 2(4), pp. 3; *Dekret Kongregacji dpp. Kultu i Dyscypliny Sakramentów dotyczący patronów diecezji elckiej definitywnie ustanowionych i zatwierdzonych przez Ojca Świętego Jana Pawła II*, „Kronika Urzędowa Diecezji Elckiej” 1993, no. 2(4), pp. 4.

election of the Blessed Virgin Mary, Mother of the Church, as the primary patron saint and of St. Adalbert, bishop and martyr, as the secondary patron saint, by the power of God, of the Diocese of Ełk, whose election Bishop Wojciech Ziemia had solicited – transl. by this author]. This gives rise to a rather complex situation in formal-legal terms. While St. Adalbert is mentioned both in the letter of 25 March 1992 and in the other two documents of 7 October 1993, St. Bruno of Querfurt is not mentioned in the final ordinances of the Holy See. Consequently, St. Bruno of Querfurt cannot be recognized as a patron saint in the Diocese of Ełk since such was the final decision of the Holy See, which, incidentally, issued its documents at the request of the first Bishop of Ełk, Wojciech Ziemia.

As far as St. Adalbert is concerned, the reason for choosing him as the patron saint of the Diocese of Ełk is the missionary aspect, though not exclusively. He carried out his duties in the Prussian lands and, therefore, also on the territory of the present-day Diocese of Ełk. In addition, this is where he shed blood for the faith. His martyrdom and canonization undoubtedly influenced the founding of the Archbishopric of Gniezno, an ecclesiastical center which was independent of Germany, its powerful neighbor, and the Church there. In the year 1000, Emperor Otto III came to Gniezno, where Adalbert's body had been laid to rest, and called Bolesław the Brave his "friend and ally", placed the imperial diadem on his head and offered him the spear of St. Maurice in a token of recognition of the Polish state in the world at the time. It is also interesting to note that this was the first canonization in the history of the Church to have been proclaimed by the Pope. Previously, such acts had been performed by local bishops. By raising St. Adalbert to the altar, Poland came to be recognized on the scene of Christian Europe and simultaneously obtained a patron and intercessor before God¹⁰. St. Adalbert became the principal patron saint of Poland alongside Our Lady Queen of Poland (feast day on 3 May) and St. Stanisław the Bishop and Martyr (feast day on 8 May). St. Adalbert is one of the most popular saints¹¹.

Even though St. Adalbert became the patron of the Diocese of Ełk, there are few undertakings or diocese-wide institutions dedicated to the saint. In fact, Adalbertinum Diocesan Publishers is the only such establishment among the central institutions. The publishing house was organized in 2006 by Rev. Wojciech Guzewicz (name, logotype, obtaining ISBN and ISSN numbers, launch of monographic publications the first scholarly volume to come out was a postdoctoral dissertation entitled *The Catholic Social Movement in the Diocese of Łomża in the Interwar Period*, published in May 2006 and scientific journals, with the first issue of *Studia Ełckie* released in autumn 2006). However, the publishing house would not be registered with the district court despite the original intention of the organizer because less than six months following the founding decree of the undertaking, Bishop Jerzy Mazur incorporated it into the structures of the Centre for Administration and Pastoral Work and entrusted

¹⁰ See K. Śmigiel, *Współczesny kult św. Wojciecha w Polsce*, in: *Przeszłość natchnieniem dla teraźniejszości. Sympozjum historyczne i świętowojeckowe. Ełk, 20–22 kwietnia 1994 roku*, ed. K. Brzostek et al., Ełk 1996, pp. 307–316.

¹¹ J. Nastalska-Wiśnicka, *Św. Wojciech*, col. 837–840.

its management to the director of the latter, Sr. Blanka Szymańska OSB. Nevertheless, it was already a thoroughly established institution with a certain name or even a brand with which a range of scholarly works and initiatives could be associated. How significant and far-reaching a step the establishment of the publishing house was at the time is evinced by the fact that in 2019 Adalbertinum Diocesan Publishers received a high score (80 pts) for scientific monographs in the ranking of the Ministry of Science and Higher Education. Among other things, it met two very important criteria, i.e. the period of active publishing exceeded the minimum of 10 years while at least several of its publications (in line with tested methodological standards, inclusive of publishing reviews) had received international scholarly recognition¹².

Dedications of parishes and churches

The cult of St. Adalbert in the Diocese of Ełk is reflected in the dedication of three churches and parishes to the saint. It needs to be noted that two were dedicated before 1992 as part of other structures of ecclesiastical administration (Rydzewo in the Diocese of Sejny or Augustów, and Ełk in the Diocese of Warmia); yet another in Suwałki was dedicated already in the Diocese of Ełk (in Suwałki).

Without doubt, the most important of the three locations is the parish and church of St. Adalbert the Bishop and Martyr in Ełk. Following the establishment of the Diocese of Ełk (25 March 1992), the Holy Father John Paul II elevated the church to the rank of a cathedral, and it is there that the sole relic of the saint in the diocese is to be found. The relic was placed in a statue of the saint, which had been founded by young priests in 1980 in the Diocese of Warmia. At that time, the statue was taken to Jasna Góra and, after the national celebrations of the Queen of Poland (3 May), it returned to the Diocese of Warmia to visit individual parishes and churches¹³. When its peregrination was completed, the figure was installed in the “small church” in Ełk¹⁴. On 23 April 1993, the relics of the saint conveyed from Gniezno were placed in the chest area of the represented figure¹⁵. At present, the statue stands in the cathedral by one of the side altars (on the eastern side). However, it is displayed at the main altar on the feast days of the saint, as well as during the annual processions from the Church of the Sacred Heart to the cathedral during celebrations in honor of St. Adalbert.

The cathedral church itself was built in 1893–1895 with the aid from the Society of St. Boniface and St. Adalbert, which supported Catholic centers in the diaspora in Warmia and Masuria (in canonical terms, St. Adalbert’s parish

¹² See W. Guzewicz, *Wkład duchowieństwa diecezji ełckiej w rozwój intelektualny Polski i regionu (Część 2: Stopnie i tytuły oraz czasopisma naukowe)*, „Studia Ełckie” 20(2018), no. 3, pp. 323.

¹³ *Słowa Prymasa Polski Józefa Glempa wygłoszone w czasie ingresu biskupa ełckiego*, „Kronika Urzędowa Diecezji Ełckiej” 1992, no. 1, pp. 53.

¹⁴ This is what the later cathedral of the Diocese of Ełk used to be called.

¹⁵ K. Śmigiel, *Współczesny kult św. Wojciecha w Polsce*, pp. 311.

in Elk was founded on 31 March 1871)¹⁶. The temple was consecrated by Bishop Edward Herrmann on 19 August 1903. It is an unplastered edifice of red brick with a steep-pitched roof covered with copper sheeting. The roof truss was made of wood. The church is 47 m long, 17 m wide and 11 m high (the height of the tower is 21 m). The usable area of the church is 720 m², while the cubic volume reaches 7,920 m³. The temple can accommodate approximately 1,500 people. Between 1993 and 1999, the church underwent major renovation (spanning architecture and interior design) so as to adapt the temple to its new function of a cathedral church¹⁷.

In the center of the church is the main altar, a neo-Gothic wooden feature dating from the late nineteenth century. The ornamentation of the altarpiece, measuring 320 by 380 cm, draws on the scene of the Eucharist. It stands on the stone altar table, which in turn is decorated with a relief of the Lamb. The entire altar is surmounted by a sculpture of Jesus Crucified. The post-conciliar altar and the adjacent pulpit are made of marble. The walls of the presbytery are lined with canon stalls, with the bishop's chair among them. Apart from the main altar, the church has two side altars, also in neo-Gothic style, with one dedicated to the Most Sacred Heart of Jesus and the other to the Immaculate Conception of the Blessed Virgin Mary. All altars in the church date from 1903. Other noteworthy features in the temple include a pulpit and a chalice-shaped baptismal font from the early twentieth century. The pulpit, mounted on the first pillar separating the left side aisle, was crafted in neo-Gothic style by Joachim Skibowski. The 18-voice organ in the choir was made by the Terletzky company of Königsberg¹⁸.

Standing next to the cathedral is the Chapel of St. John Paul II, built as a gift in gratitude for his life, pontificate and being among the people of Elk in June 1999. It is a place of perpetual adoration of the Holy Sacrament and a burial place for the bishops of Elk (with several crypts already built there). The cornerstone was blessed by Bishop Jerzy Mazur on 9 October 2011, and construction of the chapel began the same year, to be completed in 2014 (consecration). The chapel was designed by engineer Andrzej Chwalibóg, while the appearance of its interior was conceived by the well-known sculptor Professor Wincenty Kućma¹⁹.

¹⁶ It is well worth noting that a parish church belonging to the Reszel deanery existed in Elk as early as 1472. As everywhere in Masuria, the Lutheran denomination was introduced in Elk following the Reformation, whose later consolidation should be attributed to the famous minister Jan Malecki (Jan of Sącz). It was not until the nineteenth century that Catholicism gained a larger number of adherents there. Until 1853, the Catholics were looked after by priests from Święta Lipka. On 22 May 1853, Bishop Józef A. Geritz consecrated a pastoral post there, and on 15 October 1854, Rev. Franciszek Thiedig consecrated the chapel of St Adalbert. This outpost (station) was located on a plot of land in contemporary Kilińskiego Street, on the site where the remains of the Catholic cemetery can be found today. A. Kopiczko, *Dzieje miasta i parafii Elk w średniowieczu (do 1525 r.)*, in: *Przeszłość natchnieniem dla teraźniejszości. Symposium historyczne i świętowojeckowe Elk, 20–22 kwietnia 1994 r.*, ed. K. Brzostek et al., Elk 1996, pp. 63–74.

¹⁷ J. Obłąk, *Kult św. Wojciecha w diecezji warmińskiej*, „Studia Warmińskie” 1966, vol. 3, pp. 17.

¹⁸ W. Guzewicz, *Kościół i parafia ziemi elckiej*, Elk 2008, pp. 83–89.

¹⁹ W. Bitowski, *Parafia pw. św. Wojciecha w Elku w latach 1992–2017. Studium administracyjno-historyczne*, Elk 2021 [typescript, Library of the University of Warmia and Mazury].

The earliest church and parish to be dedicated to St. Adalbert is located in Rydzewo Rajgrodzkie in the present-day Diocese of Elk. It was established in the early nineteenth century as a filial church (1810)²⁰, though a chapel, first attested in 1764, had existed in Rydzewo even before that. The latter building was demolished in 1865, and the still-standing wooden church was built in its place. It is a rectangular, single-nave church, 25 m long and 10 m wide, with the vault at a height of approximately 5 m. Such timber churches would be often built in the vast areas of the erstwhile Poland, becoming a characteristic feature in the architectural landscape of villages and towns²¹.

The main altar from the mid-nineteenth century is the centerpiece of the church. It is a wooden, architectural, single-tier piece with a finial. Its central panel features an effigy of Our Lady of Czestochowa, painted in oil on canvas. The picture is screened by a painting of St. Adalbert, also dating from the nineteenth century. The altarpiece is entirely marbled, while the columns and ornaments are gilded. A metal tabernacle is situated slightly below the paintings²².

In contrast, St. Adalbert's parish and church in Suwałki is the youngest religious site in the Diocese of Elk, having been created in the 1990s. First, in 1996, a plot of land was set aside there for the construction of a temple, whose construction ensued in 1999, along with the establishment of the rectorate (22 April)²³, and later parish (12 September)²⁴. The first Mass was celebrated in the newly built church as early as 11 September 1999. The church was solemnly consecrated by Bishop Jerzy Mazur on 29 September 2019.

The design of the church was developed by master engineer Jolanta Niemiec-Górnik from Suwałki and the work was contracted to the Construction, Manufacturing and Trading Company "Kera". The cornerstone of the temple was blessed by the Holy Father John Paul II during the pilgrimage to his homeland on 8 June 1999 in Elk. The church is built of brick, mostly plain and clinker, plastered (a number of external clinker brick elements); its shape resembles a fishing boat, with a tall, 36-meter-high tower (added in 2004) surmounted by a cross. In 2018, three bells named after St. John Paul II, St. Stanisław Kostka and St. Adalbert were blessed and hung in the church tower. The roof of the

²⁰ J. Malinowski, *Dzieje duszpasterstwa parafii Rydzewo w latach 1812–1925*, Łomża 1994 [typescript, Library of the Catholic University of Lublin].

²¹ A. Pieńkowski, *Trud dawnych pokoleń i współczesnych mieszkańców. Historia parafii w Rydzewie*, „Rajgrodzkie Echo” 2011, no. 3, pp. 22–23.

²² K.I. Studzińska, *Powstanie, organizacja i formy duszpasterstwa w parafii pw. św. Wojciecha w Rydzewie od czasu erekcji do roku 2002*, Elk 2004 [typescript, Library of the University of Warmia and Mazury]; A. Pieńkowski, *Zasoby Archiwum Parafialnego w Rydzewie k. Rajgrodu (XIX–XX w.)*, „Studia Elckie” 13(2011), pp. 141–154; Idem, *Filia Rydzewska w pierwszej połowie XIX w.*, „Rajgrodzkie Echo” 2011, no. 5, pp. 21.

²³ *Dekret biskupa elckiego erygujący rektorat pw. św. Wojciecha w Suwałkach*, „Kronika Urzędowa Diecezji Elckiej” 1999, no. 1–2, pp. 46.

²⁴ *Dekret biskupa elckiego erygujący parafię przy kościele pw. św. Wojciecha w Suwałkach*, „Kronika Urzędowa Diecezji Elckiej” 1999, no. 3–4, pp. 53.

tower is sloping, not unlike the gentle slope of a mountain. The church is 41 m long and 22 m wide.

The chancel is the focal point of the church. Its main wall has two arched stained-glass windows, with a cross with the figure of Christ Crucified (2017) between and a metal tabernacle underneath on a marble altar (bearing the IHS monogram). The post-conciliar altar (with the symbol of the Paschal Lamb) and the pulpit are also made of marble. There are two side altars in the church, rebuilt in 2017. The first features the images of the Merciful Jesus (center) as well as St. Faustyna and St. John Paul II, while Our Lady of Perpetual Help (center) and St. Adalbert and St. Bruno are depicted in the second. The church's cornerstone (blessed in Elk on 6 June 1999 by the Holy Father John Paul II) and a granite plaque commemorating the millennial anniversary of St. Adalbert's canonization may be found in the vestibule of the church²⁵.

Pastoral letters and homilies

Two special pastoral letters were dedicated to St. Adalbert in the Diocese of Elk. Both were written by Bishop Wojciech Ziemba. The first letter was inspired by the start of the peregrination of the relics of St. Adalbert in 1993. In his words to the faithful, the head of the church of Elk drew attention to four issues:

- a. Missions as a fundamental task of the Church,
- b. St. Adalbert as a missionary of the first millennium,
- c. St. Adalbert as patron of the new evangelization,
- d. St. Adalbert as patron of the Diocese of Elk.

This letter was read in all the churches and parishes of the Diocese of Elk on the Sunday prior to the visitation of St. Adalbert's relics, i.e. on 22 September 1993²⁶.

The second letter, on the other hand, was written in the context of the feasts of St. Adalbert in 1994. It was divided into two parts. Bearing in mind the Grand Novena preceding the Millennium of St. Adalbert's death in Poland, the Bishop of Elk devoted the first part to all major celebrations and events to be held in the diocese (symposium, peregrination, relics, etc.). In the second, the author drew on the theology of the saint's martyrdom and his patronage of the new evangelization. This first part of the letter was formulated as a communiqué, whereas the second took the form of an essay with theological deliberations²⁷. The passage in which the Bishop of Elk answers why St. Adalbert became the patron saint of the Diocese is particularly interesting. He observes, for instance, that "since the outset, St. Adalbert was a figure inscribed in the multiplicity

²⁵ See W. Guzewicz, *My i historia. Kościoły i parafie dekanatu pw. Ducha Świętego w Suwałkach*, Elk 2014, pp. 51–56.

²⁶ W. Ziemba, *List pasterski na rozpoczęcie peregrynacji św. Wojciecha w diecezji elckiej*, in: Idem, *W służbie Bogu bogatemu w miłosierdzie*, Elk 1997, pp. 81–85.

²⁷ Idem, *List pasterski biskupa elckiego na uroczystość św. Wojciecha*, „Kronika Urzędowa Diecezji Elckiej” 1994, no. 1, pp. 32–35.

of cultures of contemporary Europe, both through his personal contacts and friendships (with St. Bruno, a German; Otto III, son of a Saxon and a Greek; Pope Sylvester, who was French; the Italian John Canaparius, and Polish King Bolesław the Brave) as well as through his ministry in Bohemia, Hungary, Italy, Poland, Prussia”²⁸.

It may be worthwhile to note that in 1997, in connection with the nationwide celebrations of the millennial anniversary of the martyrdom of St. Adalbert, the Polish Bishops’ Conference issued a special letter to be read in all churches and parishes in the country. The Diocese of Elk also joined in the effort. The letter was read on the feast of St. Adalbert, i.e. 23 April²⁹.

Over the 30 years since the Diocese of Elk was established, priests from the diocese and beyond have been invited to deliver the word of God at the feast of St. Adalbert in Elk. Some of those homilies were subsequently published in diocesan periodicals, such as the *Kronika Urzędowa Diecezji Elckiej, Martyria* and on the diocesan website (<https://diecezjaelk.pl/>). Those invited to share the word of God included Cardinal Józef Glemp, Primate of Poland (1994)³⁰, Archbishop Edmund Piszcz (1997)³¹, Archbishop Henryk Muszyński (2001)³², Bishop Romuald Kaminski (2006)³³, Rev. Prof. Wojciech Guzewicz (2008)³⁴, Rev. Dr Paweł Tarasiewicz (2022)³⁵.

During the most recent feast of St. Adalbert (2022), the homily was preached by Rev. Dr Paweł Tarasiewicz, spiritual father at the Higher Seminary of the Diocese of Elk. Beginning with a historical outline of St. Adalbert’s life, he observed that although “spurned during his lifetime, St. Adalbert became popular after his death. For when Bolesław the Brave recovered his relics, many people came forward to solicit them, who also wanted to venerate St. Adalbert as a patron saint. We are the heirs of our patron saint. We are those who venerate not only the material relics left behind but also the spiritual goods”.

He recalled that St. John Paul II counted St. Adalbert among those who steadfastly affirmed faith and propagated the Christian vision of man. This aspect was particularly underscored by Rev. Tarasiewicz: “Does anyone today believe in living the Gospel? Is this not the reason why fewer and fewer people go to Church? Fewer and fewer young people attend the catechesis? Isn’t it precisely the lack of such a faith, a simple faith, which would mean that the Gospel can be lived, that the Gospel is something very human, something necessary. St. Adalbert is the one who dissented from worshipping God with one’s lips alone. He opposed hypocrisy, which was so upsetting then and still upsets one today”.

²⁸ Ibidem, pp. 34–35.

²⁹ Polish Bishops’ Conference, *List Episkopatu Polski z racji jubileuszu 1000-lecia męczeńskiej śmierci świętego Wojciecha*, „Kronika Urzędowa Diecezji Elckiej” 1997, no. 2–3, pp. 3–6.

³⁰ „Kronika Urzędowa Diecezji Elckiej” 1994, no. 1, pp. 60–65.

³¹ „Kronika Urzędowa Diecezji Elckiej” 1997, no. 2–3, pp. 48.

³² „Kronika Urzędowa Diecezji Elckiej” 2001, no. 1–2, pp. 67–68.

³³ „Kronika Urzędowa Diecezji Elckiej” 2006, no. 1, pp. 86.

³⁴ „Kronika Urzędowa Diecezji Elckiej” 2008, no. 1–2, pp. 59.

³⁵ „Martyria” 2022, no. 6, pp. 3.

Rev. Tarasiewicz stressed that St. Adalbert is a patron saint for our times. “He is a suggestion to us, to those who seek, on how to put a man together, to convince them that the Gospel is not beyond their strength, but it is in the Gospel that the chance lies. There are various interpretations of the seed that falls into the soil, dies, and produces a harvest. Perhaps that soil is not to be found on earth? Perhaps, in order to yield crops, you do not have to throw yourself into the ground and die there. Perhaps that soil for me, for you, for every human being, is God himself? Maybe I should fall into Him, die in Him, take root in Him, and put all my hope in Him so as to bear fruit together with Him. Whatever one may say about St. Adalbert, this interpretation appeals to me when I look at him, when I consider who he is, what he accomplishes, and what he teaches. He is the seed that fell into God as into the soil; therein, he lost himself because he knew he only stood to gain. Today, he looks at the fruits of his life, his death, and his trust in God, and he can only rejoice that despite all the hardship that surrounds us, we are constantly trying day by day to unite what is earthly, what is ours, what is human, with what is divine, evangelical. Because the Christian vision of man boils down to one simply living the Gospel every day”, Rev. Tarasiewicz explained³⁶.

The feast days of St. Adalbert and other events

Public veneration of St. Adalbert the Bishop and Martyr manifested in the peregrination of St. Adalbert’s relics in the Diocese of Ełk. It took place in two reliquaries: first, those were the relics and the statue of St. Adalbert from the Ełk Cathedral that toured the region; subsequently, it was the so-called casket brought specially for the occasion from Gniezno. The tour was announced by Bishop Wojciech Ziemia as early as the beginning of 1993. In *Letter to the Holy Father John Paul II*, he explained the reasons behind the undertaking: “in this manner, at the close of the second millennium of Christianity, we wish to awaken our zeal for evangelization following the example of our Holy Patrons. It will also be our diocesan preparation for the millennial jubilee of the martyrdom of St. Adalbert”³⁷. On 29 September 1993, the parish of Christ the Servant in Ełk became the first to receive the relics and the statue³⁸. The peregrination came to an end in the Cathedral in 1995 during the feast of St. Adalbert.

Shortly prior to the 1994 celebrations in Ełk, St. Adalbert’s relics, contained in the so-called casket brought specially for the occasion from Gniezno, went on tour again. It lasted several days, visiting only several centers of religious worship. Thus, on 16 April, the Gniezno relics were received by the parish of St. John the

³⁶ mr. Św. Wojciech – niechciany za życia, stał się rozchwytywany po śmierci, <<https://diecezjaelk.pl/2022/04/26/sw-wojciech-niechciany-za-zycia-stal-sie-rozchwytywany-po-smierci/>>, last access: 26.04.2022.

³⁷ „Kronika Urzędowa Diecezji Ełkiej” 1993, no. 2, pp. 58.

³⁸ Ibidem, pp. 98.

Baptist in Pisz, on 17 April by the parish of St. Bruno in Giżycko, on 18 April by the parish of the Most Holy Virgin Mary Mother of the Church in Gołdap, on 19 April by the parish of St. Alexander in Suwałki, on 20 April by the parish of the Most Sacred Heart of Jesus Parish in Augustów, and on 21 April by the parish of St. Adalbert the Bishop and Martyr in Elk (the cathedral)³⁹.

The church fairs held in Elk in honor of the bishop and martyr have played an important role in the cult of St. Adalbert in the Diocese. These celebrations gather not only cathedral parishioners but also draw pilgrims from across the diocese and beyond. They usually begin with vespers and a procession with the relics of St. Adalbert from the Church of the Most Sacred Heart of Jesus to the Elk Cathedral. Mass is then offered, either at the Elk Cathedral or elsewhere (for example, during the first church fair in 1992, the Eucharist was celebrated at a field altar in the square near the cathedral)⁴⁰. Finally, a solemn blessing is usually given, and the kissing of the relics follows.

St. Adalbert's church fair on 23 April 1992 also witnessed the first installation of the Bishop of Elk, Wojciech Ziemia. After a solemn procession to the Elk Cathedral (from the Church of the Most Sacred Heart of Jesus), the new bishop was installed on the bishop's throne by Cardinal Józef Glemp, the Primate of Poland, and Archbishop Edmund Piszcz, the Metropolitan of Warmia. The Mass was attended by such eminent figures as Archbishop Edmund Piszcz, Metropolitan of Warmia, Archbishop Edward Kisiel, Metropolitan of Białystok, Archbishop Władysław Ziółek, Metropolitan of Łódź, Bishop Juliusz Paetz, Bishop of Łomża, Bishop Andrzej Śliwiński, Bishop of Elbląg, and suffragan bishops: Julian Wojtkowski from Olsztyn, Edward Ozorowski from Białystok, Józef Wysocki from Elbląg, Waclaw Skomorucha from Siedlce, Roman Marcinkowski from Płock, Adam Ozimek from Radom and Jan Styrna from Tarnów⁴¹.

Another undertaking which contributed significantly to the popularity of the cult in the Diocese of Elk was a symposium dedicated to the history and figure of St. Adalbert, held in Elk on 20–22 April 1994. Interesting lectures on St. Adalbert were delivered by, e.g. Rev. Prof. Kazimierz Śmigiel of Gniezno (on the contemporary cult of St. Adalbert in Poland) and Rev. Prof. Marian Borzyszkowski from Olsztyn (concerning the Society of St. Adalbert in the Diocese of Warmia). The symposium yielded a post-conference volume published in 1996⁴². Those events offered a new look at the rich past of the Suwałki–Augustów–Mazury region and the enduringly relevant themes of the mission of St. Adalbert.

One more event relating to St. Adalbert in the Diocese of Elk is worth mentioning, namely the millennial of the martyrdom of St. Adalbert, which the Church of Elk celebrated on 23 April 1997. The anniversary included a formal session at the episcopal curia, award of papal decorations to the priests of the Diocese of Elk, St. Adalbert's Vespers in the Church of the Most Sacred Heart

³⁹ W. Ziemia, *List pasterski biskupa elckiego na uroczystość św. Wojciecha*, pp. 34.

⁴⁰ „Kronika Urzędowa Diecezji Elckiej” 1992, no. 1, pp. 51.

⁴¹ *Ibidem*, pp. 52.

⁴² *Przeszłość natchnieniem dla teraźniejszości. Sympozjum historyczne i świętowojeickowe Elk, 20–22 kwietnia 1994 r.*, ed. K. Brzostek et al., Elk 1996, pp. 342.

of Jesus, as well as a procession and Mass in the cathedral square, presided over by Archbishop Edmund Piszcz⁴³.

Furthermore, the cult of St. Adalbert has been consistently promoted in every parish in the Diocese of Ełk. In most, it is confined to the celebration of the annual feast involving local parishioners. Still, a number of parishes and their priests have had more ambitious plans and ideas for celebrating the saint. For example, in 1994, the parish of Studzieniczna, which at the time hosted the relics of St. Adalbert, launched a seven-day St. Adalbert's Mission. In the autumn of that year, the parish of Biała Piska held commemorative events for the diocesan patron in all its schools (moderated by Rev. Wojciech Guzewicz)⁴⁴, while at the parish of St. Mary Magdalene in Mikaszówka St. Adalbert was dedicated the Advent retreat, led by Rev. Dr Czesław Oleksy of Łomża⁴⁵.

Conclusions

The cult of St. Adalbert has been known in Polish lands since 997, the year of his martyrdom for the faith, and it would see various forms throughout the centuries. In the Diocese of Ełk, established by Pope John Paul II in 1992, St. Adalbert also receives due veneration. Among other things, he is the patron saint of the diocese, as well as three churches and parishes (Rydzewo Rajgrodzkie, Ełk Cathedral, Suwałki), the Adalbertnium Diocesan Publishers operate under his name and intercession, while the 1990s saw a peregrination of the statue of St. Adalbert and his relics in all the parishes of the diocese. St. Adalbert is celebrated during dedicated annual events, attended by the congregation of Ełk, as well as the faithful from across the diocese and beyond. It may be argued that St. Adalbert is quite well known here, whereas the aforementioned initiatives are indicative of a lively cult, a profound social awareness and a unique hagiographic ideology in the Diocese of Ełk.

The first diocesan bishop of Ełk, Wojciech Ziemba, should be credited with the greatest contribution to fostering the cult of St. Adalbert in the Diocese. It was under his governance that a parish was organized and a church built in Suwałki, annual St. Adalbert services were introduced, relics of the saint were brought to the cathedral of Ełk (1993), and an international scientific symposium on the history of the lands of the Diocese of Ełk and St. Adalbert was held (1994), etc. It seems that Bishop Ziemba's commitment to this field was due to at least two factors. Firstly, Bishop Wojciech Ziemba came from the tradition of the Diocese of Warmia, where the worship of St. Adalbert was ardently cultivated. Secondly, he bore the name of the saint, which obliged him to honor the patron saint in his life. Divine Providence placed him at the helm of the newly created Diocese of Ełk. Hence, it is understandable that he used his time and office to propagate the cult of St. Adalbert in the region.

⁴³ „Kronika Urzędowa Diecezji Ełckiej” 1997, no. 2–3, pp. 48.

⁴⁴ *Akademie świętowojeckowe*, „Promyk Wiary” 1994, no. 1, pp. 2–3.

⁴⁵ „Kronika Urzędowa Diecezji Ełckiej” 1994, no. 3, pp. 88.

BIBLIOGRAPHY

- Danielski W., *Z dziejów kultu liturgicznego św. Wojciecha na ziemiach polskich. Święta ku czci św. Wojciecha*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” 1967, issue 4, pp. 100–108.
- Dziedzictwo kultu św. Wojciecha*, Lublin 1998.
- Fried J., *Święty Wojciech i Polska*, Przemyśl 2001.
- Guzewicz W., *Kościół i parafia ziemi ełckiej*, Ełk 2008.
- Guzewicz W., *Kult św. Brunona z Kwerfurtu w diecezji ełckiej (1992–2022)*, „Studia Teologiczne” 40(2022), pp. 379–396.
- Guzewicz W., *My i historia. Kościoły i parafie dekanatu pw. Ducha Świętego w Suwałkach*, Ełk 2014.
- Guzewicz W., *Wkład duchowieństwa diecezji ełckiej w rozwój intelektualny Polski i regionu (Część 2: Stopnie i tytuły oraz czasopisma naukowe)*, „Studia Ełckie” 20(2018), no. 3, pp. 319–327.
- Kanonizacja św. Wojciecha i dziedzictwo jego kultu*, Lublin 2001.
- Nastalska-Wiśnicka J., *Św. Wojciech*, entry in: *Encyklopedia Katolicka*, vol. 20, Lublin 2014, col. 837–840.
- Obląg J., *Kult św. Wojciecha w diecezji warmińskiej*, „Studia Warmińskie” 1966, vol. 3, pp. 7–44.
- Przeszłość natchnieniem dla teraźniejszości. Sympozjum historyczne i świętowojeckowe Ełk, 20–22 kwietnia 1994 r.*, ed. K. Brzostek et al., Ełk 1996.
- Strzelczyk J., *Apostołowie Europy*, Warsaw 1997.
- Szymoszyn A., *Bohater religijny w świętej przestrzeni. Kult św. Wojciecha na przełomie XIX i XX wieku*, Przemyśl 2010.
- Śmigiel K., *Współczesny kult św. Wojciecha w Polsce*, in: *Przeszłość natchnieniem dla teraźniejszości. Sympozjum historyczne i świętowojeckowe. Ełk, 20–22 kwietnia 1994 roku*, ed. K. Brzostek et al., Ełk 1996, pp. 307–316.
- Ziamba W., *List pasterski na rozpoczęcie peregrynacji św. Wojciecha w diecezji ełckiej*, in: *Idem, W służbie Bogu bogatemu w miłosierdzie*, Ełk 1997, pp. 81–85.

THE CULT OF ST. ADALBERT IN THE DIOCESE OF EŁK (1992–2022)

SUMMARY

The article presents the most important forms of the cult of Saint. Wojciech in the Ełk diocese, i.e. in the Masurian–Suwałki–Augustów region in the years 1992–2022.

There are, among others: patron of the diocese, three churches and parishes are dedicated to him (Rydzewo Rajgrodzkie, Ełk – cathedral, Suwałki), the Adalbertnum Diocesan Publishing House operates under his name and intercession, and in the 1990s the pilgrimage of the figure of St. Wojciech along with his relics in all parishes in the diocese. The annual events are the St. Wojciech celebrations, which attract the faithful not only from Ełk, but also from the entire diocese and from beyond its borders.

The greatest contributor to the development of worship in the Ełk diocese was its first diocesan bishop, Wojciech Ziamba. During his times, a parish was organized and it was decided to build a church in Suwałki, annual Saint Adalbert services were initiated, the saint's relics were brought to the Ełk cathedral (1993), and an international scientific symposium devoted to the history of the lands of the Ełk diocese and Saint. Wojciech (1994) etc.

KEYWORDS: Cult of Saint Wojciech, Ełk diocese

LISTA RECENZENTÓW: „CIVITAS ET LEX” 2023 (THE LIST OF REVIEWERS: „CIVITAS ET LEX” 2023)

<p>Redakcja „Civitas et Lex” pragnie podziękować wszystkim recenzentom za podjęty przez nich trud i wnikliwe uwagi na temat prac opublikowanych na łamach naszego kwartalnika w 2023 r. Z nadzieją na kolejne lata owocnej współpracy, specjalne wyrazy uznania skierowane są do następujących osób:</p>	<p>The Editorial Board of “Civitas et Lex” wishes to thank all the Peer Reviewers for their hard work and diligence in reviewing articles submitted for publication in 2023. With a great hope for the further fruitful cooperation, the special appreciations are addressed to:</p>
--	--

Mirosław **Banasik** (UJK)
 Vitaly **Begma** (National Institute of Strategic Education, Ukraina)
 Marek **Bielecki** (ASzWoj)
 Ks. Tadeusz **Borutka** (UPJPII)
 Stanisław **Bożyk** (UwB)
 Marco **Galli** (Univesità degli Studi di Foggia, Włochy)
 Ks. Leszek **Gęsiak** (AI Warszawa)
 Małgorzata **Głowska-Soldatow** (UwB)
 Janusz **Gołota** (UWM)
 Adam **Holub** (UMK)
 Michele **Indellicato** (Univesità degli Studi Bari Aldo Moro, Włochy)
 Jolanta **Itrich-Drabarek** (UW)
 Ks. Andrzej **Kopiczko** (UWM)
 Yurii **Kravchenko** (National Defence University of Ukraine named after Ivan Chernikhovskiy, Ukraina)
 Elwira **Kryńska** (UwB)
 Aneta **Łyżwa** (UWM)
 Lorenzo **Mezzasoma** (Univesità degli Studi di Perugia, Włochy)
 Agata **Malyska** (UMCS)
 Mirosława **Melezini** (ANSL)
 Teresa **Mróz** (UwB)
 Danuta **Opozda** (KUL)
 Ferdinando **Parente** (Univesità degli Studi Bari Aldo Moro, Włochy)
 Andrzej **Pieczywok** (UKW)
 O. Roland **Prejs** (KUL)
 Monika **Przybysz** (UKSW)
 Bronisław **Sitek** (Uniwersytet SWPS)
 Ks. Adam **Skreczko** (UKSW)
 Paweł **Sobczak** (UO)
 Andrzej **Soboń** (ASzWoj)
 Katarzyna **Sobstyl** (UP Kraków)
 Ks. Stanisław **Strękowski** (UKSW)
 Elżbieta **Szczot** (KUL)
 Ks. Roman **Szewczyk** (UWM)
 Rober **Szwed** (KUL)
 Ks. Lucjan **Świto** (UWM)
 Fr. Paweł **Tarasiewicz** (Adler-Aquinas Institute, Manitou Springs, CO, USA)
 Ivan **Tkach** (National Defence University of Ukraine named after Ivan Chernikhovskiy, Ukraina)
 Ks. Sławomir **Zabraniak** (UR)
 Ks. Zygmunt **Zieliński** (KUL)

Zasady przyjęcia tekstów do druku w czasopiśmie „Civitas et Lex”

1. Prace złożone do Redakcji „Civitas et Lex” nie mogą być wcześniej nigdzie publikowane ani być w tym samym czasie złożone w redakcjach innych wydawnictw.

2. Przed zgłoszeniem artykułu autor powinien upewnić się:

- czy jego praca jest oryginalna?
- czy tytuł pracy odpowiada jej treści?
- czy przedmiot badań i przyczyny ich podjęcia są poprawnie sformułowane?
- czy założenia sformułowane w celu pracy zostały zrealizowane?
- czy prezentowane wyniki są nowe?
- czy język i styl pracy są poprawne?
- czy dobór literatury i źródeł jest wystarczający i adekwatny do problematyki pracy?
- czy wnioski są poprawne i znajdują uzasadnienie w treści i wynikach pracy?
- czy streszczenie jest zredagowane poprawnie?

3. Dostarczone teksty powinny być napisane za pomocą MS Word; sformatowane przy użyciu czcionki Times 12; formatowanie tekstu należy ograniczyć do minimum: wcięcia akapitowe, środkowanie, kursywa.

4. Jeżeli tekst zawiera nietypowe fonty (np. znaki hebrajskie, cyrylicę, grekę, znaki logiczne, matematyczne lub fonetyczne), które nie występują w standardowej instalacji edytora lub środowiska Windows, należy je dołączyć w oddzielnym pliku.

5. Objętość artykułu powinna mieścić się w granicach 25–40 tys. znaków graficznych (ze spacjami i przypisami łącznie).

6. Przypisy należy sporządzić według zasad podanych w załączniku (patrz załącznik „Podstawowe reguły dotyczące przypisów” na stronie internetowej pisma).

7. Do tekstu należy dołączyć angielskie tłumaczenie tytułu, podtytułu, słów kluczowych i streszczenia (ok. 150 słów).

8. Informacje o autorach powinny zawierać następujące dane: imię i nazwisko, stopień i tytuł naukowy, stanowisko, miejsce pracy (Katedra, Instytut, Uczelnia) wraz z dokładnym adresem do korespondencji.

9. Materiały do kolejnych numerów czasopisma przyjmują redaktorzy poszczególnych działów.

Zasady etyczne – zapora „ghostwriting”

1. Jednym z najważniejszych dowodów etycznej postawy autorów prac zgłaszanych do kwartalnika „Civitas et Lex” jest jawność informacji o podmiotach przyczyniających się do powstania ich artykułów (wkład merytoryczny, rzeczowy, finansowy etc.), co jest przejawem nie tylko dobrych obyczajów, ale także społecznej odpowiedzialności.

2. Redakcja zobowiązuje autorów do (a) ujawnienia wkładu osób drugich w powstanie ich pracy – łącznie z podaniem ich afiliacji oraz kontrybucji, tj. informacji, kto jest autorem koncepcji, założeń, metod itp. wykorzystywanych przy przygotowaniu tekstów, a także do (b) podania informacji o źródłach finansowania publikacji, wkładzie instytucji naukowo-badawczych, stowarzyszeń i innych podmiotów („*financial disclosure*”). W przypadku, gdy autorzy nie uczynili tego samodzielnie w swojej pracy, prosimy o wypełnienie i przesłanie, drogą e-mailową w formacie PDF lub listownie na adres Redakcji następującego oświadczenia: „Oświadczenie Autora pracy” (patrz niżej), którego treść zostanie opublikowana wraz z artykułem.

3. Wszelkie wykryte przypadki „*ghostwritingu*” i „*guest authorshipu*” będą demaskowane i dokumentowane, łącznie z powiadomieniem odpowiednich podmiotów (instytucje zatrudniające autorów, towarzystwa naukowe, stowarzyszenia edytorów naukowych itp.).

4. Plik: „Oświadczenie Autora pracy” do pobrania na stronie internetowej pisma.

Zasady recenzowania artykułów naukowych

1. Autorzy, przysyłając artykuł do publikacji w „Civitas et Lex”, wyrażają zgodę na proces recenzji.

2. Procedura recenzowania artykułów jest zgodna z zaleceniami Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego (zob. „Dobre praktyki w procedurach recenzyjnych w nauce”, Warszawa 2011).

3. Nadesłane artykuły, o ile spełniają wymogi formalne (zob. „Przygotowanie tekstu” oraz „Podstawowe reguły dotyczące przypisów”), są kierowane do dwóch recenzji: ich pozytywny wynik kwalifikuje pracę do druku, negatywny – skutkuje odmową publikacji. W przypadku, gdy tylko jedna z recenzji jest pozytywna, powoływany jest trzeci recenzent, którego ocena rozstrzyga o możliwości publikacji recenzowanego tekstu. Ostateczną decyzję o druku podejmuje Redaktor Naczelny na podstawie dwóch pozytywnych recenzji danego artykułu.

4. Recenzenci współpracujący z Redakcją to osoby o wysokich kompetencjach naukowych, legitymujące się stopniem doktora habilitowanego (lub doktora w przypadku afiliacji zagranicznej w kraju, w którym nie ma habilitacji). W przypadku tekstów napisanych w językach konferencyjnych co najmniej jeden z recenzentów jest afiliowany w instytucji zagranicznej innej niż narodowość autora pracy.

5. Redakcja przyjmuje model, w którym autor(zy) i recenzenci nie znają swoich tożsamości (tzw. „*double-blind review process*”). Dlatego też nie wymaga się od recenzentów i autorów pisemnej „Deklaracji o braku konfliktu interesów” między nimi. Redakcja przyjmuje zasadę, zgodnie z którą recenzenci i autorzy artykułów nie powinni być afiliowani do tej samej uczelni.

6. Recenzja ma formę pisemną i zawiera jednoznaczny wniosek co do dopuszczenia artykułu do publikacji lub jego odrzucenia. (Plik „Recenzja artykułu zgłoszonego do Civitas et Lex” do pobrania na stronie internetowej pisma). Redakcja dysponuje formularzami recenzji w języku polskim, angielskim i włoskim.

7. Recenzentom nie wolno wykorzystywać wiedzy na temat pracy przed jej publikacją.

8. Autor jest informowany o wyniku dokonanej recenzji, następnie ustosunkowuje się do zawartych w niej uwag.

9. Nazwiska recenzentów poszczególnych artykułów nie są ujawniane. Redakcja podaje do publicznej wiadomości ogólną listę recenzentów współpracujących w danym roku: (a) na stronie internetowej czasopisma oraz (b) w każdym czwartym numerze kwartalnika.